

Ivana Stevanović

DECA KOJA
ČEKAJU

© Ivana Stevanović © DECA KOJA ČEKAJU ©

Ivana Stevanović

DECA KOJA ČEKAJU

Beograd
2014

Dr Ivana Stevanović

DECA KOJA ČEKAJU

Izdavač

*Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd*

E-mail

krinstitut@gmail.com

Za izdavača

Dr Leposava Kron

Urednik

Dr Leposava Kron

Recenzenti

Dr Leposava Kron

Dr Miloš Nemanjić

Kompjuterska obrada teksta

Slavica Miličić

Design korica

Ana Serenčeš

Štampa

Zuhra Simić

Tiraž

300

SADRŽAJ

PREDGOVOR	
Dr Leposava Kron	
DECA ULICE, NJIHOVA DOBROBIT	
I MORALNI INTERES DRUŠTVA.....	9
1. UVOD I KONCEPTUALNI OKVIR.....	17
2. DECA NA ULICI: ANALIZA NACIONALNOG	
I MEĐUNARODNOG KONTEKSTA.....	23
2.1. Deca uključena u život	
ili rad na ulici u Republici Srbiji	25
2.2. Prikaz relevantnih istraživanja o deci	
uključenoj u život ili rad na ulici u Srbiji	31
2.3. Međunarodni okvir u svetlu odabranih	
međunarodnih i regionalnih instrumenata	37
2.3.1. Konvencija o pravima deteta	37
2.3.2. Konvencije Međunarodne organizacije rada	41
2.3.3. Drugi relevantni međunarodni	
i regionalni instrumenti	44
2.3.4. Opšti komentari i Preporuke Komiteta	
za prava deteta, nadzornog tela	
Konvencije UN o pravima deteta	48

2.4. Referentni zakonodavni okvir za zaštitu prava dece koja su uključena u život ili rad na ulici u Republici Srbiji	50
2.4.1. Porodičnopravna zaštita.....	54
2.4.2. Zdravstvena zaštita	57
2.4.3. Socijalna zaštita	60
2.4.4. Sistem obrazovanja i vaspitanja.....	64
2.4.5. Prekršajna i krivičnopravna zaštita dece koja su uključena u život ili rad na ulici.....	72
3. STRATEŠKI OKVIR RELEVANTAN ZA PITANJA UNAPREĐENJA PRAVA DETETA UKLJUČENA U ŽIVOT ILI RAD NA ULICI	103
4. KLJUČNI AKTERI I SEKTORSKI MEHANIZMI ZA PREVENCIJU I ZAŠTITU DECE OD ISKORIŠĆAVANJA I ZLOUPOTREBE.....	109
4.1. Tela Narodne skupštine, Vlade Republike Srbije i nezavisni organi značajni za unapređenja prevencije i zaštite dece uključene u život ili rad na ulici.....	109
4.2. Resorna ministarstva	112
4.2.1. Ministarstvo unutrašnjih poslova	113
4.2.2. Ministarstvo pravde i državne uprave	114
4.2.3. Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike	115
4.2.4. Ministarstvo zdravlja	118
4.2.5. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja	119
4.2.6. Ministarstvo omladine i sporta.....	120
4.3. Ostali akteri.....	121
4.3.1. Republički zavod za statistiku	121
4.3.2. Republički zavod za socijalnu zaštitu.....	121
4.3.3. Udruženja građana i aktivnosti koje realizuju na lokalnom nivou	122

5. POLJA PRIORITETNOG DELOVANJA	129
6. ZAKLJUČAK	135
LITERATURA	141
O AUTORKI	151

PREDGOVOR

Lectori salutem

DECA Ulice, NJIHOVA DOBROBIT I MORALNI INTERES DRUŠTVA

Nema tog zla koje ne bi moglo na još gore izaći.

William Scheckspare: *Mera za meru*

Knjiga koja je pred vama, dragi čitaoče, dragocena je iz mnogo razloga pri čemu je možda najvažniji taj što njen pisac, dr *Ivana Stevanović*, snažno apeluje na svest kako ekspertske tako i šire javnosti o problemu koji pogađa najnezaštićeniji i najvulnerabilniji deo populacije. Problem dece u nevolji u najširem smislu, ili, kako govorи njen naslov, *Dece koja čekaju*, zahteva snažnu i efikasnu državnu reakciju i socijalnu profilaksu.

Socijalne okolnosti u poslednje tri dekade u Srbiji i regionu nisu nam išle na ruku: taj nepovoljni kontekst izvršio je odlučujući negativan uticaj na psihološki i egzistencijalni status velikog broja dece iz rizičnih grupa populacije kao i na porodice njihovog porekla. Raspad hijerarhije vrednosti i uspostavljanje subkulture nasilja kao amanet deve desetih i odsustvo adekvatne državne reakcije na intenziviranje socijalne patologije, doprineli su, između ostalog, stvaranju uslova za socijalnu isključenost većine osjetljivih i rizičnih grupa, naročito dece. Siromaštvo, tranzicioni problemi, prinudne migracije, opšti porast nasilja a posebno porodičnog i vršnjačkog, porast aberantnog ponašanja kao što je to maloletnička prostitucija, hazarderske seksualne prakse, rana zloupotreba psihoaktivnih supstanci, prosjačenje etc., dodatno je komplikovalo položaj dece. Socijalna profilaksa i izrada preventivnih mera do sada se, umesto na naučnim saznanjima, uglavnom zasnivala na stereotipijama o razvoju, formativnom periodu i ličnosti dece pri čemu su zanemarivani i kumulativni efekti socio-ekonomskih, političkih, kulturnih kao i interpersonalnih i individualnih faktora koji doprinose održavanju aktuelnog, često tragičnog konteksta u kome žive deca iz osjetljivih grupa.

Studija dr Stevanović sugeriše da je za decu koja su uključena u život ili rad na ulici¹ specifična akumulacija faktora rizika: siromaštvo *in extremis*, socijalna isključenost, nedostatak i nedostupnost obrazovanja, česta egzistencijalna neophodnost da deca sama zarađuju za sopstveno izdržavanje, ali i

¹ Engl. *street-involved children*

diskriminacija zasnovana na etničkoj pripadnosti porodica porekla. Deca uključena u život i rad na ulici u Srbiji su uglavnom pripadnici manjina i marginalizovanih zajednica. Egzaktni podaci o njihovom broju ne postoje; već samo aproksimacije do kojih dolazimo na osnovu rezultata pojedinih istraživanja čija je fundamentalna mana odsustvo dobro projektovanog uzorka. Centar za integraciju mlađih raspolaže statistički alarmantnim faktom da 97% ukupno identifikovane dece uključene u život ili rad na ulici čine deca romske manjine.

Lošem položaju romskih zajednica iz kojih uglavnom potiču deca uključena u život ili rad na ulici doprinosi i stari problem visokog stepena diskriminacije prema Romima. Život u izdvojenim neformalnim naseljima bez osnovnih uslova za život, višegeneracijsko siromaštvo, začarani krug bede, nedostatak obrazovanja i smanjena mogućnost za zapošljavanje doprinose produbljivanju razlika i povećavaju socijalnu isključenost ove populacije.

Deca uključena u život ili rad na ulici najčešće potiču iz haotičnih, nasilničkih ili razorenih porodica (usled razvoda, smrti ili napuštanja) u kojima su deca hronično zlostavljena i zanemarivana. Ovakve porodične okolnosti stvaraju psihološke preduslove da se deca rano uključe u sticanje prihoda za porodicu ili da ih zauvek napuštaju. U odsustvu emocionalne podrške, zaštite i nege u porodici, školi ili zajednici jedan broj ove dece boravi na ulici i bez konkretnih ekonomskih aktivnosti. Laka dostupnost psihoaktivnih supstanci u gradovima predstavlja snažan faktor rizika sa kojima se deca uključena u život ili rad na ulici sreću. Deca ulice često već na ranom uzrastu

razvijaju zavisnost od narkotika što ih dodatno čini lakim sredstvom za manipulaciju i zloupotrebu; ovaj faktor rizika dovodi i do povećane šanse od inficiranja HIV-om i virusom hepatitisa C ili B.

Deca ulice su izložena i visokom riziku od radne i seksualne eksploracije kao i riziku da postanu žrtve trgovine ljudima. Decu najčešće eksploraju odrasle osobe iste nacionalnosti, koje ih prisiljavaju na prostituisanje, prosjačenje, čišćenje cipela, pranje stakla na kolima, sviranje po autobusima, celodnevni rad na trgovima, železničkim stanicama i drugim prometnim mestima u velikim urbanim centrima. Ova deca su izložena i visokom stepenu diskriminacije od strane prolaznika, koji su skloni ne samo ignorisanju već i šikaniranju i psihičkom i fizičkom maltretiranju ove populacije. Deca se takođe seksualno zloupotrebjavaju od stane pedofila, iskorišćavaju u prostituciji, proizvodnji i distribuciji pornografskih sadržaja, pa čak i prodaju i razmenjuju u mreži profesionalnih trgovaca ljudima.

Kada protektivni faktori sredine i socijalna profilaksa zakažu, deca uključena u život ili rad na ulici razvijaju sopstvene strategije i veštine za preživljavanje koje ih često dovode u situacije još ekstremnijih rizika. Situacija se, u poređenju sa proteklom dekadom, donekle poboljšava, ali su ti pomaci praktično infinitezimalni. Istraživanja pokazuju da je je procenat romske dece predškolskog uzrasta koji pohađaju prvi razred porastao za 25% u poslednjih pet godina ali da je i dalje zabrinjavajuće nizak. Smrtnost dece u romskim naseljima je prepolovljena u odnosu na rezultate istraživanja iz 2005. godine, ali i dalje postoji diskrepancija između smrtnosti

romske dece u odnosu na nacionalni prosek; romska deca umiru dva puta češće. Nacionalni procenat smrtnosti odojčadi iznosi 7% dok procenat smrtnosti dece u romskim naseljima iznosi 14%, nacionalni procenat smrtnost dece ispod pet godina iznosi 8%, dok u romskim naseljima iznosi 15% (prema *Monitoring the situation of children and women, 2014*).

Fizičko i mentalno zdravlje dece koja žive pod opisanim okolnostima često je irevzibilno narušeno. Rizične seksualne prakse često indukuju polno prenosive bolesti, koje, uglavnom nelečene, ostavljaju zdravlje nepopravljivo narušenim.

Šta nam je činiti u okolnostima koje su takve kakve jesu - jeste pitanje koja se mora postaviti. Autorka posebno sugeriše da pristup unapređenja zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od eksploracije i zloupotreba u Srbiji treba da se zasniva, pored legislative, na dugoročnom strateškom planiranju države koje podrazumeva preventivne programe u čiju bi izradu bi bile uključene institucije sistema obrazovanja, nauke, socijalne i zdravstvene zaštite, policije, tužilaštva, sudstva, kao i eksperte i građane u oblasti civilnog i privatnog sektora.

Adekvatna državna reakcija, mere prevencije, smanjivanje siromaštva, efikasnije delovanje sistema zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba, unapređenje zakonodavnog okvira, razvijanje povećane odgovornosti za temu od strane relevantnih aktera, unapređenja saradnje na svim nivoima (lokalnom, nacionalnom, regionalnom i međunarodnom), kao i kontinuiranog praćenje ove pojave i evaluacije rezultata je *conditio sine qua non* da bi se situacija

promenila na bolje. Posebnu emfazu u definisanom strateškom okviru, insistira autorka, treba usmeriti na ustanavljanje procedura za praćenje oporavka i reintegracije dece uključene u život ili rad na ulici i njihovih porodica.

Još uvek nizak nivo svesti, pre svega institucionalne, ali i individualne o problemima dece koja su uključena u život ili rad na ulici, kao i spremnosti za konstruktivno rešavanje neodložnih pitanja, doprinosi malom društvenom potencijalu za primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju. Savetovališta, rad na senzibilizaciji i edukacija stanovništva preko brošura i organizovane edukacije edukatora koja spadaju u primarnu prevenciju; osnivanje svratišta, dnevnih centara i usluga terenskog rada kao elemenata sekundarne prevencije kao i otvaranje centara za intervencije u krizama i praćenje oporavka i resocijalizacije dece ulice ulici i njihovih porodica, koje su deo tercijarne prevencije i koje odavno postoje u svetu, kod nas su za sada retka pojava. Prioritetno pitanje je ustanavljanje sistematičnih i dugoročnih programa primarne prevencije za decu iz ugroženih grupa kao što su to deca bez roditeljskog staranja, deca romske nacionalne manjine, deca u statusu ilegalnih migranata, deca u postupku readmisije, deca koja su uključena u život ili rad na ulici i deca bez regulisanog pravnog subjektiviteta.

Smanjenje siromaštva kod dece predstavlja ultimativni prioritet najvažnijih društvenih aktera. Država treba da prepozna potrebu za multifaktorskim pristupom koji zahteva adekvatniju zaštitu i bolji tretman siromašnih u cilju smanjenja apsolutnog siromaštva, kao i smanjenje broja dece koja žive ispod donjeg

limesa siromaštva. Sve ovo podrazumeva i unapređenje zakonodavnog okvira za zaštitu dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba, prevashodno u sferi njihove identifikacije i pravne vidljivosti, unapređenja prekršajnog zakonodavstva i dostupnosti redovnog osnovnog obrazovanja i, iznad svega, unapređenje mehanizama za sprovođenje zakona, uključujući monitoring funkciju Odbora za prava deteta Narodne Skupštine, Zaštitnika građana, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i specijalizovanih udruženja građana.

Senzibilizacija svesti svih segmenata društva koji su u poziciju moći da odlučuju kao i samih građana koji takođe mogu da doprinesu rešavanju problema malim koracima, da svet za decu ulice postane bolje mesto samo je prvi stepenik u pomoći ugroženoj deci i njihovoј fizičkoj, mentalnoj, emocionalnoj i socijalnoj dobiti - daleko od pakla koje pripada kulturi ulice. Ovo stanovište bi moglo se smatrati i porukom i zaključkom nad celom ovom raspravom.

Leposava Kron

1. UVOD I KONCEPTUALNI OKVIR²

Dosadašnja saznanja o perspektivama i potrebama dece uključene u život ili rad na ulici su skromna i nesistematična, a postojeći mehanizmi zaštite i usluge pomoći i podrške su u nedovoljnoj meri razvijeni, što povećava rizike kojima su deca koja su uključena u život ili rad na ulici izložena i doprinosi njihovom daljem isključivanju iz života zajednice. Ipak, u poslednjoj deceniji u Republici Srbiji, pitanja vezana za značaj prevencije i zaštite od iskorišćavanja i zloupotreba dece uključene u život ili rad na ulici, postaju mnogo značajnija i dobijaju svoj politički, ekonomski, socijalni i pravni značaj.

Međutim, još uvek nizak nivo svesti kako institucionalne, tako i individualne među građanima, o problemima dece koja su uključena u život ili rad na ulici, kao i spremnosti za konstruktivno postupanje, doprinosi malom društvenom potencijalu, a u cilju prevencije ove pojave. Istovremeno ovaj

² Ova monografija je nastala kao rezultat rada na projektu „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogu nosti socijalne intervencije“ (br. 47011) koji se realizuje u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

potencijal može biti mnogo veći ukoliko je praćen adekvatnom akcijom informisanja i osnaživanja pojedinaca za preuzimanje lične odgovornosti u prevenciji i zaštiti. U tome smislu razvijanje i sprovodenje celovitih mera prevencije s ciljem stvaranja bezbednog okruženja za život i razvoj sve dece uz poseban razvoj specifičnih preventivnih mera i aktivnosti u cilju prevencije svih vidova eksploatacije dečjeg rada nesumnjivo predstavlja prioritet svih budućih aktivnosti u ovoj oblasti. Posebno prioritetno pitanje predstavlja neophodnost ustanavljanja sistematičnih i dugoročnih programa prevencije za decu iz ugroženih grupa (deca bez roditeljskog staranja, deca romske nacionalne manjine, deca ilegalni migranti, deca u postupku readmisije, deca koja su uključena u život ili rad na ulici, deca bez regulisanog pravnog subjektiviteta), kao i rad na praćenju i temeljnim evaluacijama postojećih programa i njihovom efikasnijem targetiranju prema osetljivim grupama.

Uzimajući u obzir terminološku neusklađenost u ovoj oblasti nameće se takođe i neophodnost jasnog terminološkog određenja posmatrane pojave, kao i jasnog definisanja i razlikovanja pojmove „dete na ulici“ i „dete sa ulice“, kao i njihova implementacija u nacionalno zakonodavstvo i strateške dokumente, ali i stručni rečnik, koji predstavlja prvi važan korak ka stvaranju sveobuhvatnog zakonodavnog okvira i nedvosmislene komunikacije u okviru teme.

Smanjenje siromaštva kod dece predstavlja zajednički prioritet najvažnijih društvenih aktera. Država treba da prepozna potrebu za višedimenzionalnim pristupom koji zahteva intervencije u politikama zapošljavanja, organizaciji

sistema poreskih olakšica, obezbeđenju ključnih usluga, poput kvalitetne brige o deci, obrazovanju i zaštiti prava deteta. U sferi materijalnih naknada država treba da obezbedi adekvatniju zaštitu i bolji obuhvat siromašnih u cilju smanjenja apsolutnog siromaštva, kao i smanjenje broja dece koja žive ispod linije siromaštva. Unapređenje zaštite najsiročajnijih porodica sa decom kroz precizniji obuhvat siromašnih porodica merama finansijske podrške, preispitivanje iznosa i ciljanosti dečjeg dodatka, usklađenje budžetskih alokacija, i jasno diferenciranje rashoda na nacionalnom i lokalnom nivou kako bi se deci koja su suočena sa siromaštvom i socijalnom isključenošću omogućilo da žive dostoјanstveno i budu aktivni deo društva.

Ujedno, neophodno je i efikasnije delovanje sistema zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorisćavanja i zloupotreba, razvoj mehanizama njihove identifikacije, razvoj programa podrške (programi zaštite, integracije i reintegracije, i ostalih usluga u zajednici - poput razvoja svratišta, dnevnih centara i usluga terenskog rada), ustanovljavanje sistema za praćenje oporavka i resocijalizacije dece uključene u život ili rad na ulici i njihovih porodica. Navedeno podrazumeva i unapređenje zakonodavnog okvira za zaštitu dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorisćavanja i zloupotreba (prevashodno u oblasti obezbeđenja njihove pravne vidljivosti, unapređenja prekršajnog zakonodavstva i dostupnosti redovnog osnovnog obrazovanja), a pre svega, unapređenje mehanizama za sprovođenje zakona, uključujući monitoring funkciju Odbora za prava deteta Narodne Skupštine, Zaštitnika građana, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i specijalizovanih udruženja građana.

Ukazujući još jednom na značaj i neophodnost unapređenja preventivnih programa i njihovu neposrednu realizaciju u praksi, odnosno unapređenje sistema zaštite dece uključene u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba, uz prikaz relevantnih istraživanja u ovoj oblasti u Republici Srbiji i analize faktore rizika koji posebno doprinose da se dete uključi u život ili rad na ulici i postane žrtva zloupotreba i iskorišćavanja predmet ove monografije biće, pre svega, analiza međunarodnog i nacionalnog konteksta, stepena razvijenosti zakonodavnog i strateškog okvira s ciljem da se ukaže na oblasti za prioritetno delovanje, odnosno na neophodnost sistemskog odgovora na ovu pojavu u pravcu unapređenja i razvoja strateškog pristupa na nacionalnom i lokalnom nivou.

Imajući navedeno u vidu monografiju „Deca koja čekaju“ čini šest celina: *Uvodne napomene sa konceptualnim okvirom, Društveni kontekst u kome odrastaju deca uključena u život i rad na ulici, Strateši okvir relevantan za pitanja unapređenja prava deteta uključenog u život i rad na ulici, Ključni akteri i sektorski mehanizmi za prevenciju i zaštitu dece uključene u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotrebe, Oblasti za prioritetno delovanje i Zaključak*. Sledeći navedeni konceptualni okvir želeti smo da ukažemo na značaj teme i neophodnost unapređenja položaja dece koja su uključena u život i rad na ulici u smislu usvajanja jasno definisanog strateškog okvira koji mišljenja smo treba usmeriti na razvijanju i funkcionisanju mera prevencije i efikasnijem delovanju sistema zaštite, uz ustanovljavanje procedura za praćenje oporavka i reintegracije dece uključene u život ili rad na ulici i njihovih porodica. Razvoj

edukativnih i informativnih programa, kao i primenu holističkog principa i kontinuiranog razvoja kapaciteta svih aktera koji su nosioci ovlašćenja u zaštiti dece uključene u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba je jedan od osnovnih preduslova za implementaciju navedenog u praksi.

2. DECA NA ULICI: ANALIZA NACIONALNOG I MEĐUNARODNOG KONTEKSTA

Dugotrajan nepovoljan društveni kontekst tokom prethodne tri decenije u Republici Srbiji ostavio je raznovrsne socijalne posledice na veliki broj dece i njihove porodice. Siromaštvo, porast nasilja (posebno u porodici) i prinudne migracije, tranzicija, porast društveno neprihvatljivog ponašanja (prostitucija, vršnjačko nasilje, nasilničko ponašanje kod svih kategorija stanovništva uključujući i maloletničko i dr.), urušavanje moralnog sistema vrednosti kao i neadekvatno reagovanje državnih organa i svih subjekata društva, značajno su doprineli stvaranju uslova za socijalnu isključenost svih osetljivih grupa, a posebno dece. Ujedno, razvijanje preventivnih i protektivne mere zaštite osetljivih grupa dece često se zasnivalo na stereotipnim prepostavkama o razvoju, sposobnosti i ranjivosti dece, a pri tome su zanemarivani kumulativni efekti političkih, socio-ekonomskih, kulturnih,

interpersonalnih i individualnih faktora koji doprinose održavanju konteksta u kome žive deca iz osetljivih grupa.

Stopa rizika od siromaštva u Republici Srbiji ukazuje da su deca do 18 godina starosti bila najviše izložena riziku od siromaštva u poređenju sa ostalim starosnim grupama.³ Iako je stopa rizika od siromaštva kod dece do 18 godina smanjena u periodu od 2006 - 2009. godine, ona je 2009. godine, porasla i iznosila je 22,1% u odnosu na 2008. godinu, kada je bila 20,8%. Jedino je kod ove starosne grupe zabeležen i statistički značajan rast stope siromaštva i u 2009. godini koji je nastavio da raste tokom proteklih godina. Prema rezultatima *Ankete o prihodima i uslovima života SILC 2013*, deca su u odnosu na ostale starosne grupe iz 2013 godine, najviše izložena riziku od siromaštva (30%), dok najnižu stopu rizika od siromaštva imaju osobe starije od 65 godina (19,5 %). Ukoliko dalje idemo u analizu dobijenih podataka najvišu stopu siromaštva imala su lica u domaćinstvima koja čine dve odrasle osobe sa troje ili više dece do 18 godina (44,4%) kao i samohrani roditelji sa jednim ili više dece i iznosila je 36,2% (*Deca u sistemu socijalne zaštite 2013, 2014: 8-11*). Ono što takođe brine je i da se broj dece u ukupnoj populaciji kontinuirano smanjuje, kao i njihov udeo u ukupnom broju stanovnika. Prema rezultatima Popisa iz 2011. godine broj lica do 18 godine u ukupnom broju stanovnika iznosio je samo 17%. U brojevima prema rezultatima Popisa iz 2011. godini Srbija je

³ Deca u Republici Srbiji do 18 godina starosti su više izložena riziku od siromaštva u odnosu na odgovarajuću prosečnu vrednost 27 zemalja EU (20,3%) 242, i apsolutno i relativno u odnosu na prosek populacije (*Prvi Nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, 2011: 101-118*).

imala 1.262.126 dece u odnosu na 1.467.273 dece prema rezultatima Popisa iz 2002. godine. Rezultati projekcije Republičkog zavoda za statistiku ukazuju da će se u narednih trideset godina nastaviti intezivan proces demografskog starenja, odnosno udio lica starijih od 65 godina će se povećati za 8%, a udio lica mlađih od 15 godina u ukupnom stanovništvu smanjiti sa 14,4% na 11,7%.⁴

2.1. Deca uključena u život ili rad na ulici u Republici Srbiji

Dete uključeno u život ili rad na ulici je bilo koji dečak ili devojčica do 18 godina starosti za koga je ulica postala pretežni izvor prihoda i koja nisu adekvatno zaštićena ili nadzirana od strane odrasle zrele osobe (Đorđević, Birčanin, Vasiljević, 2011: 1-3). Pojedini autori koriste i termin „deca na ulici“ podrazumevajući pod ovim pojmom „decu koja provode veliki deo dana na ulici, radeći na ulici, ali koja istovremeno održavaju kontakte sa porodicom i provode noći u kući sa njima“. Za ovu decu se u literaturi koristi i termin „deca koja rade na ulici“. Kao alternativu ovom terminu razlikuje se i pojam „deca uključena u život ulice“ (*street-involved children*) koji na jasan način ukazuje na spektar odnosa kojima se deca angažuju u okviru socio-ekonomskog, kulturnog i fizičkog prostora u okruženju ulice (Wernhman, 2004). Navedeni termin obuhvata decu koja žive, rade ili borave na ulici i kojima ulica predstavlja centralno mesto

⁴ Podaci dostupni na sajtu Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije: www.stat.gov.rs

u svakodnevnom životu koje određuje ulogu u društvu. Jasno definisanje i razlikovanja pojmova „dete na ulici“ i „dete sa ulice (deca uključena u život ulice)“ je od ogromnog značaja za donosioce odluka i kreatore politika jedne zemlje s ciljem kreiranja i primene odgovarajućih preventivnih i protektivnih programa usmerenih ka zaštiti ove dece od mogućih oblika zloupotreba i iskorišćavanja (Stevanović (a), 2013: 94-96). Uzimajući u obzir potrebu za jasnim terminološkim određenjema u ovom radu biće korišćen opšti termin „deca uključena u život ili rad na ulici“ koji u sebi sublimira navedena terminološka određenja i razlikovanja uz napomenu da se u poslednje vreme uvodi i novi termin „deca u pokretu“ (Galonja, Morača, Avramović, Diegoli, 2013: 71). Pod ovim pojmom podrazumevaju se i „decu uključenu u život ili rad na ulici“. Međutim ovaj pojam je širi i u osnovi podrazumeva: “Decu koja iz različitih razloga, dobrovoljno ili prisilno, u okviru zemlje ili između zemalja, sa ili bez roditelja ili staratelja migrirala i koje pokret čini potencijalno izloženim rizicima od neadekvatne brige, ekonomске i seksualne eksploracije, zlostavljanja, zanemarivanja i nasilja” (Galonja, Morača, Avramović, Diegoli, 2013: 72).

Za decu koja su uključena u život ili rad na ulici specifična je akumulacija različitih faktora rizika: siromaštvo, socijalna isključenost, nedostatak obrazovanja, potreba da deca svojim radom doprinose porodičnim prihodima ili da sami zarađuju za svoje izdržavanje, diskriminacija zasnovana na rodnoj i etničkoj pripadnosti (Žegarac, 2007: 85-116). U Republici Srbiji deca uključena u život i/ili rad na ulici su uglavnom pripadnici

manjina i marginalizovanih zajednica i pogodžena su ekstremnim siromaštvom.⁵

Tačni podaci o njihovom broju ne postoje već samo određene procene do kojih dolazimo na osnovu rezultata pojedinih istraživanja, odnosno na osnovu rada na terenu pojedinih institucija i organizacija.⁶ Prema saznanjima Centra za integraciju mladih većinu ove dece čine deca Romske nacionalne manjine - 97% od broja ukupno identifikovane dece uključene u život ili rad na ulici (Jović, Nešić, Birčanin, Čolić, 2011: 3-15).

Nažalost ono što moramo primetiti je da napori koje sistem čini u integraciji romske populacije nezavisno od toga da li su nastanjeni u Beogradu ili u nekom drugom delu Republike Srbije, da li su interno raseljena lica ili povratnici, nisu

⁵ Prag rizika od siromaštva u Republici Srbiji - relativna linija siromaštva, u 2012. godini iznosila je 13.680,00 dinara mesečno za jednočlano domaćinstvo. Za domaćinstvo sa dvoje odraslih i jednim detetom starosti do 14 godina prag rizika od siromaštva u 2012. godini bio je 24.624,00 dinara, a za četvorčlano domaćinstvo sa dvoje dece do 14 godina iznosio je 28.728,00 dinara na mesečnom nivou.

⁶ U okviru programa „Sveobuhvatna zaštita za decu uključenu u život i rad na ulici u jugoistočnoj Evropi 2012-2014“, koji je pokrenuo Save the Children za region jugoistočne Evrope, tokom prve polovine 2012. godine, prikupljeni su određeni podaci. Tako npr. prema podacima Centra za integraciju mladih iz Beograda ukupan broj korisnika koji su boravili u svratištima od njihovog osnivanja bio je 602, u Novom Sadu Ekumenska organizacija EHO beleži 216 korisnika, dok je u Nišu prema podacima Centra za pomoć deci taj broj iznosio 302. Broj korisnika u 2011. godini bio je gotovo identičan u Beogradu (program Svrtišta i Dnevnom centru imao je 191 aktivnog korisnika) i Novom Sadu (192), dok je u Nišu broj korisnika bio veći i iznosio je 207. Podaci iz juna meseca 2012. godine pokazuju da je u 2012. godini broj aktivnih korisnika, oba programa, u Beogradu bio 214, u Novom Sadu broj korisnika iznosio je 206, a u Nišu 106. Što se tiče polne strukture korisnika ovih programa, ona svedoči o znatno većoj zastupljenosti korisnika muškog pola u odnosu na ženski pol, u Beogradu je taj odnos 65% prema 35% u Svrtištu, 75% prema 25% u Dnevnom centru u Novom Sadu 72% prema 28% i u Nišu 70% prema 30% (Videti šire: Stevanović (a), 2013: 93-113).

dovoljni. Unicef i Republički zavod za statistiku završili su u 2011. godini istraživanje višestrukih pokazatalja o kvalitetu života žena i dece – MIKS 4. Prema rezultatima ovog istraživanja povećan je procenat dece koja pohađaju predškolsko obrazovanje kako u opštoj populaci, tako i kod dece koja pripadaju romskoj nacionalnoj manjini, a u odnosu na rezultate istraživanje MIKS 3. U opštoj populaciji procenat je uvećan sa 33% na 44%. Uvećanje je primetno i kada govorimo o Romskoj populaciji – sa 4% koliko je bilo uključeno u predškolsko vaspitanje i obrazovanje u 2005. godini, procenat se popeo na 8% u 2010. godini. Povećana je i stopa pohađanja osnovne škole dece iz romskih naselja sa 66 (u 2005. godini) na 91 (u 2010. godini). Međutim i pored toga što navedeni podaci donekle ohrabruju i dalje su, u odnosu na pitanje pohađanja osnovnog obrazovanja, značajni dispariteti između dece iz opšte populacije i dece iz siromašnih slojeva i romske dece. Iako je procenat romske dece predškolskog uzrasta koji pohađaju prvi razred porastao za 25% u poslednjih pet godina on i dalje nije na adekvatnom nivou. Smrtnost dece u romskim naseljima po istraživanju MIKS 4 je prepovoljena u odnosu na istraživanje sprovedeno 2005. godine ali i dalje postoji disparitet između smrtnosti romske dece, čiji procenat smrtnosti je i dalje dva puta veći u odnosu na nacionalni prosek. Tako nacionalni procenat smrtnosti odočadi iznosi 7% dok procenat smrtnosti dece u romskim naseljima iznosi 14%, nacionalni procenat smrtnost dece ispod pet godina iznosi 8%, dok u romskim naseljima iznosi 15% (*Monitoring the situation of children and women, 2014: 3-17*).

Lošem položaju romskih zajednica iz kojih potiču deca uključena u život ili rad na ulici doprinosi i visok stepen diskriminacije prema Romima. Život u izdvojenim neformalnim naseljima bez osnovnih uslova za život, višegeneracijsko siromaštvo, nedostatak obrazovanja i smanjena mogućnost za zapošljavanje doprinose produbljivanju razlika i povećavaju socijalnu isključenost ove populacije u Republici Srbiji. Prema stručnjacima, predstavnicima državnih organa, ustanova i udruženja građana, pripadnost romskoj etničkoj grupi predstavlja osnovni faktor rizika dečjeg prosjačenja (Jović, Nešić, Birčanin, Čolić, 2011: 18-29).

Prisustvo nasilja među supružnicima, gubitak jednog ili oba roditelja, porodične krize, zlostavljanje i zanemarivanje dece najčešće su karakteristike porodica iz kojih potiču deca uključena u život ili rad na ulici. Ovakve porodične okolnosti stvaraju preduslove da se deca rano uključe u sticanje prihoda za porodicu ili da ih napuštaju. U odsustvu emocionalne podrške u porodici, školi ili zajednici jedan broj ove dece boravi na ulici i bez konkretnih ekonomskih aktivnosti.

Psihoaktivne supstance predstavljaju takođe jedan od rizika sa kojima se deca uključena u život ili rad na ulici sreću. Usled dostupnosti ovih supstanci na ulici, deca već na ranom uzrastu razvijaju zavisnost, što ih dodatno čini lakim sredstvom za manipulaciju, zloupotrebu i iskorišćavanje. Ovaj faktor rizika dovodi i do povećanog rizika od inficiranja HIV-om i virusom hepatitis C (Vujović, Dejanović, Jovanović, Pejaković, Petrović, 2006: 23; Žegarac, 2007: 90-91).

Među brojnim sredinskim faktorima koji utiču na kvalitet života dece koja su uključena u život ili rad na ulici svakako se nalaze i rizik od rada na semaforima i raskrsnicama. Prodajom raznovrsne robe, pružanjem usluga (na primer čišćenje cipela, pranje stakla na kolima, sviranje i slično) i prosjačenjem na ulici zarađuju sredstva, samo-organizovani su u grupe ili pod izvesnom kontrolom i nadzorom porodice ili drugih osoba. Ova deca izložena su i visokom stepenu diskriminacije od strane prolaznika, koji su skloni šikaniranju, psihičkom i fizičkom maltretiranju ove populacije. Kako najveći deo svog vremena provode na ulici, ova deca izložena su i visokom riziku od radne i seksualne eksploracije, kao i riziku da postanu žrtve trgovine ljudima. Prema navodima iz izveštaja za Srbiju, „Deca govore, rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoistočnoj Evropi“, iskustva i saznanja dece koja žive ili rade na ulici ukazuju na izloženost rizicima od različitih vidova eksploracije (Žegarac, 2007: 97-115). Decu najčešće eksploratišu odrasle osobe iste nacionalnosti, koje ih prisiljavaju na celodnevni rad na trgovima, železničkim stanicama i drugim prometnim mestima u velikim urbanim centrima. Prosjačenje ili obavljanje drugih jednostavnih poslova koje treba da izazovu sažaljenje prolaznika, kao što je pranje stakla na kolima, uobičajene su aktivnosti kojima dete treba da obezbedi uglavnom unapred utvrđenu zaradu "gazdi" koji kontroliše grupu dece. Deca se takođe prodaju i razmenjuju među trgovcima ljudima, a tokom vremena postanu i žrtve seksualne zloupotreba ili se koriste kao „sredstvo“ za izvršenje krivičnih dela. Takođe, deca koja se iskorišćavaju u prostituciji, kada zbog različitih okolnosti ne

mogu više da služe u te svrhe, neretko završe radeći na ulici (Žegarac, 2007: 17-24).

Kako bi prevladala ove rizike i zaštitila se, deca uključena u život ili rad na ulici primenjuju različite strategije koje im omogućavaju opstanak i zaštitu, a koje se oslanjaju na njihovo svakodnevno iskustvo života na ulici. To obuhvata razvoj ličnih sposobnosti i veština, prikupljanje i aktivno tumačenje signala iz okruženja, izgradnju i održavanje odnosa sa drugima i udruživanje u grupu koja može da omogući fizičku zaštitu, ekonomsku sigurnost i pripadnost. Karakteristično za ovu decu je da ona ne prihvataju ograničenja koja im se nameću, a izbori koje prave, kao i aktivnosti koje preduzimaju oblikovani su složenom mrežom odnosa, potrebom da ispune različite uloge i odgovornosti, nastojanjem da se zaštite od okolnosti koje smatraju ugrožavajućim po sopstveni integritet i željom da ostvare sopstvene ciljeve. Kada protektivni faktori u sredini zakažu, deca uključena u život ili rad na ulici sprovode sopstvene strategije i veštine za preživljavanje, koje u izvesnoj meri štite ovu decu od različitih vidova iskorišćavanja i zloupotreba. Međutim, njihovo uspešno prevazilaženje često dovodi do novih rizika i opasnosti kojima su ova deca izložena.

2.2. Prikaz relevantnih istraživanja o deci uključenoj u život ili rad na ulici u Srbiji

Pokazatelje stanja u ovoj oblasti predstavljaju i pojedina istraživanja koja su ukazala na značaj problema i neophodnost adekvatnog dušvenog odgovora. Istraživanja čiji su pojedini

rezultati predstavljeni u radu sadrže, pre svega, podatke o rasprostranjenosti pojave, njenim uzrocima, odnosno daju prikaz višestrukih pokazatelja kvaliteta života koji najbolje oslikavaju i dominantne faktore rizika u ovoj oblasti.

Centar za prava deteta je tokom 2006. godine uz podršku Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike sproveo istraživanje s ciljem utvrđivanja poimanja dečjeg rada, stepena obaveštenosti opšte populacije o prisutnosti problema dečjeg rada i prikupljanje podataka o prirodi i rasprostranjenosti dečjeg rada u Republici Srbiji (Vujović, Dejanović, Jovanović, Pejaković, Petrović, 2006). Istraživanjem je obuhvaćeno 628 ispitanika na reprezentativnom uzorku odraslih i prigodnom uzorku dece. Osnovne tehnike koje su primenjene u istraživanju bile su anketa i struktuirani intervju. Pitanjima su pokriveni različiti aspekti dečjeg rada od razumevanja pojma dečjeg rada, rasprostranjenosti zloupotreba dečjeg rada, stavova prema radu dece, ličnog iskustva, mera zaštite dece i odgovornosti odraslih. Prema rezultatu istraživanja, a na osnovu kazivanja dece romske populacije koja su bila uključena u život ili rad na ulici iz opština Novi Beograd i Zemun sedam godina je najraniji uzrast kada su počeli sa radom koji donosi zaradu. Takođe, rezultati istraživanja su pokazali, a po kazivanju ove dece, da oni lično takođe poznaju nekog svog vršnjaka koji radi. Preko opisa poslova dobijena je i jasnija slika o vrsti rada: rad devojčica je češće bio vezan za rad u kući, a samo 15% devojčica su bile uključene u rad koji neposredno donosi zaradu (prodaja robe, rad u gradskoj čistoći), a kada je reč o dečacima radilo se o pretežno plaćenim

poslovima (rad na pijaci, pranje stakala, građevinski poslovi) – dok u 5% ispitanih navode i aktivnosti koje zadiru u oblast kriminaliteta (prodaja droge). Prema izjavama starije dece oni su uključeni u rad koji podrazumeva teže poslove, dok je za mlađe karakteristično prosjačenje i sakupljanje starog papira. Dobijeni rezultati takođe pokazuju da su fizički poslovi koji donose prihod, prosjačenje ali i poslovi koji zadiru u kriminalitet realnost značajnog broja romske dece. Uzrast na kome romska deca počinju da rade, po njihovim svedočenjima, identična je uzrastu dece koja se svakodnevno mogu videti na ulici, u prolazima, na pijacama i gradilištima. Posebno je alarmantno to što su ovakvi fenomeni dovoljno vidljivi, a adekvatna reakcija još uvek izostaje.

Centar za prava deteta, Centar za integraciju mladih i Save the Children UK su u 2007. godini sproveli još jedno ciljano istraživanje među decom uključenom u život ili rad na ulici koje je publikованo pod nazivom: „Deca govore“ (Žegarac, 2007). Istraživanje je obuhvatilo 81 dete (64 muškog pola i 17 ženskog pola) do 18 godina starosti. Ispitanici su kao najčešće oblike dečjeg rada u pomenutom istraživanju navodili: prošnju, sakupljanje sekundarnih sirovina, krađu, pružanje usluga (pranje stakala na semaforima, prodaja sitnih stvari u restoranima i barovima...). Najvidljivija aktivnost među njima je prošnja, kojom se bavilo oko 70% ispitivane dece. Pružanje seksualnih usluga je način na koji deca koja žive ili rade na ulici takođe zarađuju novac. Ispitanici su uglavnom izbegavali da pričaju o sopstvenom iskustvu, gotovo svi ispitanici su se slagali da "toga ima preterano", i da poznaju devojčice i dečake

koji povremeno ili stalno, samostalno ili organizovano pružaju seksualne usluge. Deca koja su bila uključena u istraživanje prepoznavali su i pojam trgovine ljudima i decom. Oni su potvrdili da su često bili u situacijama koje opisuju kao rizične za trgovinu (oko 40%), a značajan broj njih zna za decu koja su dospela u lanac trgovine ljudima. Takođe, jedan broj ispitanika (sedam) poznaje drugu decu koja su postala žrtve trgovine.

U prvoj polovini 2011. godine Zaštitnik građana je u saradnji sa Centrom za integraciju mladih iz Beograda, a u okviru regionalnog projekta „Prevencija eksploracije dece u Jugoistočnoj Evropi“ koji je podržala međunarodna organizacija Save the Children Norway, sproveo istraživanje o dečjem prosjačenju u Republici Srbiji kao prvo sveobuhvatno istraživanje ove pojave u Srbiji (Jović, Nešić, Birčanin, Čolić, 2011). Istraživanje je pokazalo da se uzroci pojave dečjeg prosjačenja (i drugih aktivnosti dece na ulici) nedovoljno razumeju. Stepen zaštite ove dece je nedovoljan, kako zbog teškoća sa identifikacijom, nedostajućim ličnim dokumentima tako i zbog nepriznavanja statusa žrtve ovoj deci. Pravni sistem ne prepoznae u dovoljnoj meri činjenicu da je dečje prosjačenje eksploracija dece i njihovo zlostavljanje i zanemarivanje, pa ova deca - nakon dostizanja određenog uzrasta - stiču svojstvo izvršioca kažnjivog dela. Upućujući preporuke organima vlasti, koje su deo *Izveštaja Zaštitnika građana „Dečje prosjačenje u Republici Srbiji“*, Zaštitnik građana pošao je od činjenice da je odgovornost za dečji rad i dečje prosjačenje na svima – izuzev na deci, da je odgovornost države višestruka a da su ova deca čiji je život i/ili rad povezan

sa ulicom, uvek i bez izuzetka, žrtve eksploracije, zlostavljanja i zanemarivanja.⁷

U 2013. godini publikovano je i istraživanje *Deca u pokretu: položaj i programi podrške i zaštite dece u pokretu u Republici Srbiji* od strane Udruženja građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – Atina. Predmet istraživanja bile su aktuelne politike i prakse u zaštiti dece u pokretu u Srbiji s ciljem sticanja uvida i obezbeđivanja boljeg razumevanja fenomena dece u pokretu u Republici Srbiji, identifikovanje i analiza postojećih usluga i praksi, kao i formulisanje preporuka za unapređenje sistema socijalne zaštite kako bi on adekvatno odgovorio na rastuće potrebe za podršku deci u pokretu i kako bi se obezbedilo ostvarivanje prava ove dece. Istraživanje čini analiza primarnih i sekundarnih podataka vezanih za međunarodne standarde koji se odnose na zaštitu prava dece uopšte ali i na pojedine grupe dece u pokretu, kao i pregled nacionalnog zakonodavstva i strateškog okvira vezanog za temu istraživanja. Tokom istraživanja obavljeni su polustruktuisani dubinski intervju sa predstavnicima državnih institucija i organizacijama civilnog društva koji su angažovani, pre svega, u direktnom radu sa decom u pokretu, ali njegova vrednost proizilazi prevashodno iz činjenice da su u okviru istraživanja, preko fokus grupa i polustruktuisanih intervjuja, sa decom u pokretu prikupljena njihova sopstvena viđenja problema ali i predložena potencijalna rešenja. Na ovaj način perspektiva iz ugla deteta u pokretu postala je dostupna profesionalcima koji

⁷ Redovni godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2011. godinu, Beograd, 2012. godine, str. 56.

rade sa decom, kao i donosiocima odluka (Galonja, Morača, Avramović, Diegoli, 2013: 11-15).

Istraživanje *Deca u pokretu: položaj i programi podrške i zaštite dece u pokretu u Republici Srbiji* dalo je prikaz položaja dece u pokretu koja su se u trenutku realizacije istraživanja nalazila na teritoriji Republike Srbije, i ukazalo je na perspektive dece u procesu migracija, na njihova iskustva i rizike kojima su izložena tokom tog puta. „Za mnogu decu u pokretu, napuštanje doma predstavlja šansu za bolji život, izlaz iz siromaštva, zlostavljanja, nasilja ili konflikta, stvaranje mogućnosti za zaposlenje, obrazovanje i pristup osnovnim pravima. Istovremeno, mnoga od ove dece na tom putu suočavaju se sa rizicima i opasnostima koja ugrožavaju njihov život i razvoj“ konstatovano je u zaključcima i preporukama istraživanja (Galonja, Morača, Avramović, Diegoli, 2013: 237). Takođe rezultati istraživanja potvrdili su i polaznu hipotezu da su odgovori Srbije na potrebe ove dece u ovom trenutku nedovoljno adekvatni i u tom smislu sačinjene su i preporuke u odnosu na: *Opšte preporuke, Programe prevencije, Izgradnju i unapređivanje sistema*, odnosno šta je neophodno za ustanovljavanje: *Efikasnog sistema zaštite i podršku deci u pokretu* (Galonja, Morača, Avramović, Diegoli, 2013: 237-241).

2.3. Međunarodni okvir u svetlu odabranih međunarodnih i regionalnih instrumenata

Međunarodni okvir relevantan za pitanja prevencije i zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba je podsticajan što pruža mogućnost državama, međunarodnim i regionalnim institucijama i organizacijama da se ozbiljno bave ovom temom kreirajući pravce za nacionalne mere. Navećemo neke od odabranih međunarodnih i regionalnih instrumenata od prevashodnog značaja za predmet ove monografije.

U Republici Srbiji ratifikovani međunarodni ugovori neposredno se primenjuju, i po svojoj pravnoj snazi zakoni o potvrđivanju međunarodnih ugovora nalaze se odmah posle Ustava. Međutim, neposredna primena međunarodnih ugovora se u praksi dovodi u pitanje kako zbog objektivnih tako i zbog subjektivnih ograničenja. Zbog toga je neophodno da se u cilju ostvarivanja prava deteta, obezbedi primena potvrđenih međunarodnih ugovora, kao i da se zakonski tekstovi usaglase sa ratifikovanim ugovorima.

2.3.1. Konvencija o pravima deteta

Izdvajanjem maloletnog lica kao posebnog subjekta i formiranjem samostalnih prava deteta kojima se štite njegova lična dobra prevazilazi se klasični protektivni odnos prema maloletnim licima i omogućava se da oni sami utiču na

sopstveni položaj (Campabell, 1995: 1-23). Ideja o detetu kao autonomnom pravnom subjektu normativno je uobličena i snažno podržana *Konvencijom o pravima deteta* (u daljem tekstu: *Konvencija*).⁸ Ovaj međunarodni dokument u oblasti prava deteta, po prvi put detetu garantuje široku paletu građanskih, političkih, ekonomskih i kulturnih prava, kao što su pravo deteta da traži, prima i daje informacije svih vrsta, pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, pravo na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja, pravo deteta da izrazi svoje mišljenje o svim pitanjima koja ga se tiču u skladu sa svojim godinama i zrelošću i dr. Pravo deteta da traži, prima i daje informacije svih vrsta, pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, pravo na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja, pravo deteta da formira i izrazi svoje mišljenje o svim pitanjima koja ga se tiču u skladu sa svojim godinama i zrelošću, samo su neka od građanskih i političkih prava deteta. Pri tome se poseban značaj pridaje pravu deteta da se čuje njegovo mišljenje o svim pitanjima koja ga se tiču (Vučković-Šahović, 2000: 109), a poštovanje mišljenja deteta jedan je od četiri komplementarna rukovodna principa u pristupu pravima deteta, koja su razvijena i primenjena u praksi Komiteta za prava deteta.

Ratifikacijom *Konvencije* zemlje ugovornice su se obavezale i da svako dete zaštite od eksploracije i obavljanja bilo kog posla koji bi mogao da bude opasan po život i zdravlje deteta,

⁸ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima deteta*, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/19 i „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori” br. 4/96 i 2/97.

odnosno koji predstavlja ugrožavanje i/ili povredu njegovog fizičkog, emotivnog i seksualnog integriteta. Potvrđivanjem *Konvencije o pravima deteta* naša zemlja je preuzeila obavezu da preduzima mere u cilju sprečavanja radne eksploracije deteta. *Konvencija* obavezuje države ugovornice da u skladu sa važećim međunarodnim propisima u oblasti rada, utvrde minimalnu starost za zapošljavanje, regulišu radno vreme i uslove rada i predvide odgovarajuće sankcije za nepoštovanje ovih odredaba. Posebnim članom *Konvencije* zabranjuje se iskorišćavanje dečijeg rada u smislu obaveze države da: "prizna pravo deteta da bude zaštićeno od ekonomskog iskorišćavanja i od obavljanja bilo kog posla koji bi mogao da bude opasan ili bi ometao školovanje deteta ili bi bio štetan po zdravlje deteta ili za fizički, duševni, moralni ili društveni razvoj deteta" (član 32. *Konvencije*). Da bi se navedeno pravo ostvarilo države ugovornice su obavezne da preduzmu sve pravne, administrativne, društvene i obrazovne mere, a posebno da:

- obezbede minimalnu starosnu granicu za zapošljavanje;
- obezbede odgovarajuće regulisanje vremena i uslova zapošljavanja, kao i;
- odgovarajuće kazne ili druge sankcije da bi se osigurala efikasna primena prava deteta da bude zaštićeno od ekonomskog iskorišćavanja (Vučković-Šahović, Doek, Zermatten, 2012: str. 271).

Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji (u daljem

tekstu: *Protokol*,⁹ između ostalog, obavezuje države ugovornice da usvoje odgovarajuće mere za zaštitu prava dece žrtava svih oblika eksploatacije (Vučković-Šahović, 2006: 36). Članom. 8. *Protokola*, posebno se insistira na neophodnosti ustanavljanja opštih mera zaštite dece u postupku, a naročit naglasak je dat na: 1) priznavanju ugroženosti dece žrtava i prilagođavanju postupaka da bi se uvažile njihove posebne potrebe, uključujući njihove posebne potrebe kao svedoka; 2) obaveštavanju dece žrtava o njihovim pravima, njihovoj ulozi i obimu, vremenskom rasporedu i napredovanju postupka i razmatranju njihovih slučajeva; 3) dopuštanju da se u postupku u kom su ugroženi njihovi lični interesi prezentiraju i razmotre gledišta, potrebe i preokupacije dece žrtava, na način koji je u skladu sa pravilima nacionalnog procesnog prava; 4) obezbeđivanju odgovarajućih službi podrške deci žrtvama tokom čitavog pravnog procesa; 5) zaštiti privatnosti i identiteta dece žrtava i preuzimanje mera u skladu sa nacionalnim pravom kako bi se izbeglo nepodesno širenje informacija koje bi mogle dovesti do identifikovanja dece žrtava; 6) obezbeđivanju bezbednosti dece žrtava, kao i bezbednosti njihovih porodica i svedoka koji svedoče u njihovo ime, od zastrašivanja i odmazde; 7) odnosno izbegavanju nepotrebnog odlaganja razmatranja slučajeva i izvršavanja naloga ili uredbi o davanju obeštećenja deci žrtvama.

⁹ *Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 22/02.*

Takođe, u smislu ovog *Protokola* države ugovornice se obavezuju da obezbedite da neizvesnost u pogledu stvarne starosne dobi žrtve ne spreči pokretanje krivičnog postupka, uključujući istražne radnje usmerene na utvrđivanje starosne dobi žrtve, kao i da u postupanju od strane sistema krivičnog pravosuđa, sa decom žrtvama nezakonitih radnji, najbolji interes deteta bude prioritet. Države ugovornice preduzeće, takođe, mere kako bi obezbedile odgovarajuću obuku, posebno pravnu i psihološku, za lica koja rade sa žrtvama nezakonitih radnji zabranjenih prema ovom *Protokolu* i usvojiti mere kako bi zaštitile bezbednost i integritet lica i/ili organizacija uključenih u sprečavanje i/ili zaštitu i rehabilitaciju žrtava takvih nezakonitih radnji.

Generalna skupština Ujedinjenih Nacija usvojila je 19. decembra 2011. godine treći *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o postupku po pritužbi*. Postupak po pritužbi omogućava pojedincu, grupi pojedinaca ili njihovim predstavnicima, koji tvrde da su žrtve povrede prava koje je učinila ugovornica *Konvencije*, da pritužbu podnesu Komitetu za prava deteta, a pod uslovom da je država ugovornica prihvatile postupak, kao i da su podnosioci pritužbe iscrpeli sve raspoložive domaće pravne lekove. Republika Srbija još uvek nije ratifikovala ovaj Fakultativni protokol.

2.3.2. Konvencije Međunarodne organizacije rada

Pored *Konvencije o pravima deteta* i njenih *Fakultativnih protokola*, postoje i drugi međunarodni dokumenti, koji

regulišu pitanja vezana za dečiji rad, tj. za zloupotrebu dečijeg rada koji predstavlja prvi i osnovni oblik eksploracije dece od strane odraslih (Vučković-Šahović, Doek, Zermatten, 2012: str. 269). Najveći broj ovih dokumenata donet je u okviru Međunarodne organizacije rada, osnovane 1919. godine, zahvaljujući čijem postojanju su države prihvatile veliki broj konvencija i preporuka koje regulišu pravo na rad.

Analiza konvencija MOR-a koje su značajna za oblast prava deteta, pokazuju da je pažnja, pre svega, usmerena na zaštitu dece od iskorišćavanja u radu. Kroz svoje postojanje Međunarodna organizacija rada je sve vreme nastojala da ustanovi minimalnu uzrast za zapošljavanje, kao i osnovne kriterijume za definisanje i regulisanje dečijeg rada. Prvi međunarodni ugovor te vrste usvojen je 1919. godine i nosi naziv *Konvencija br. 5. o minimalnom uzrastu za zapošljavanje u industriji*. Ovom *Konvencijom* zabranjuje se rad dece ispod 14 godina u industrijskim postrojenjima. Konvencije, čije je usvajanje usledilo nakon navedene, predstavljale su pokušaj zabrane dečijeg rada, odnosno povlačenja jasne linije i razlikovanja prihvatljivih i neprihvatljivih oblika dečijeg rada. Konvencija iz 1973. godine, koja nosi naziv, *Konvencija br. 138. o minimalnom uzrastu za zapošljavanje*, predstavlja do danas najviši standard u ovoj oblasti. Ova *Konvencija* pokriva sve oblasti rada, plaćenog ili neplaćenog i ima veoma ambiciozne ciljeve, vezane za rad dece u pojedinim privrednim granama. Inače, *Konvencija br. 138.*, ne utvrđuje minimalnu uzrast za zapošljavanje, ona definiše

politiku koja je usmerena na iskorenjivanje dečijeg rada i podizanje starosne granice za zapošljavanje.

U junu 1996. godine, vlade država članica MOR-a, na redovnom zasedanju ove organizacije, saglasile su se da se započne proces usvajanja nove Konvencije koja bi se posebno odnosila na dečiji rad. Predlog je bio da se u novoj konvenciji težište stavi na one vrste dečijeg rada koje se više ne mogu tolerisati, s ciljem da se zabrane oblici dečijeg rada koji su najštetniji, najopasniji i omogućavaju najviši stepen iskorišćavanja. Juna 1999. godine usvojena je, već pomenuta, *Konvencija MOR-a br. 182* (zajedno sa Preporukom 190)¹⁰ koja se odnosi na zabranu i direktno delovanje radi uklanjanja najtežih oblika dečijeg rada. Ovaj međunarodni dokument odnosi se na sve osobe mlađe od 18 godina i obavezuje strane ugovornice da preduzmu hitne i efikasne mere kojima će se obezbediti zabrana i ukidanje najtežih oblika dečijeg rada. U smislu *Konvencije 182 MOR-a*, najteži oblici dečijeg rada obuhvataju:

- “Sve oblike ropstva ili običaja sličnih ropstvu, kao što su: prodaja i promet dece, dužničko ropstvo ili kmetstvo, prinudni ili obavezni rad, uključujući prinudno ili regrutovanje dece za iskorišćavanje u oružanim sukobima;
- Iskorišćavanje, nabavljanje ili nuđenje deteta za prostituciju, proizvodnju pornografskih sadržaja ili pornografske predstave;

¹⁰ *Zakon o potvrđivanju Konvencije MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada i preporuke MOR br. 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika dečijeg rada*, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 8/03.

- Iskorišćavanje, nabavljanje, nuđenje deteta za nezakonite aktivnosti, naročito za proizvodnju i promet droge shodno definicijama iz relevantnih međunarodnih ugovora;
- Rad koji je, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, verovatno štetan po zdravlje, bezbednost ili moral dece“.

Pored definicije najtežih oblika dečijeg rada, u ovom dokumentu se državama nalaže i da zabrane svaki rad dece koji, po svojoj prirodi i okolnostima pod kojima se obavlja, može verovatno da ošteti njihovo zdravlje, sigurnost i moral.

2.3.3. Drugi relevantni međunarodni i regionalni instrumenti

Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom (Palermo protokol) iz 2000. godine.¹¹ Za pitanja trgovine decom Palermo protokol ima dvostruki značaj. Njime se, pre svega, daje definicija trgovine ljudima, a u cilju obezbeđivanja zaštite dece kao posebno osetljive kategorije, Palermo protokolom je predviđeno kažnjavanje trgovine decom čak i ukoliko nije upotrebljeno neko sredstvo prinude, prisile, odnosno zloupotreba.

¹¹ *Zakon o potvrđivanju Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 6/01 i Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom, "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 6/01.*

*Konvencija Saveta Europe o borbi protiv trgovine ljudima*¹² izričito propisuje da će dete žrtva trgovine ljudima dobiti posebne mere zaštite u sudskom postupku koje će voditi računa o njegovim najboljim interesima, a kada starosna dob žrtve nije izvesna, a postoji opravdana sumnja da je žrtva dete, to lice treba smatrati detetom i potrebno je da mu se pruže posebne zaštitne mere sve do potvrđivanja njegove starosne dobi, propisano je odredbama ove Konvencije.

Države ugovornice *Konvencije Saveta Europe o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja*¹³ obavezale su se na preduzimanje neophodnih zakonodavnih i drugih mera u smislu sankcionisanja proizvodnje dečje pornografije; nuđenja ili stavljanje na raspolaganje dečje pornografije; distribucije ili prenosa dečje pornografije; nabavljanja dečje pornografije za sebe ili drugu osobu; posedovanja dečje pornografije; svesno pribavljanje pristupa, preko informaciono-komunikacionih tehnologija, dečjoj pornografiji. Od velikog značaja su i odredbe ove *Konvencije* koje postavljaju standarde koji se moraju poštovati u situacijama kada se obavlja razgovor sa detetom žrtvom seksualne eksploracije, što podrazumeva i razgovor sa detetom koji je iskorišćeno u pornografske svrhe (detetom žrtvom dečje pornografije).

¹² *Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Europe o borbi protiv trgovine ljudima*, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 19/09.“

¹³ *Zakon o potvrđivanju Konvencija Saveta Europe o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja*, „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 1/10.

U Evropskoj uniji odgovornosti država u oblasti zaštite prava deteta, podrazumevajući i pravo deteta koje je uključeno u život ili rad na ulici da bude zaštićeno od mogućih zloupotreba i iskorišćavanja, proizlazi prevashodno iz sistema zaštite ljudskih prava koji se razvija na nacionalnom nivou država ugovornica, dok *Povelja o osnovnim pravima EU*¹⁴ predstavlja prvi dokument kojim se na sveobuhvatan način garantuju politička i socijalna prava u okviru samog sistema Evropske unije. Prava deteta su članom 24. posebno prepoznata u ovom dokumentu, uključujući i garancije poštovanje prava na zaštitu i negu neophodnu za dobrobit deteta, pravo na izražavanje mišljenja, kao i obavezu prvenstvenog značaja i utvrđivanja najboljih interesa deteta u svakom konkretnom slučaju, a u skladu sa *Konvencijom UN o pravima deteta*. *Povelja o osnovnim pravima EU*¹⁵ je deo *Lisabonskog ugovora*¹⁶ koji u članu 3. eksplicitno prepoznaće značaj promocije prava deteta kao jedan od osnovnih prioriteta unutrašnjih i spoljnih poslova Evropske unije.

U skladu sa tim, okvir za odnose Evropske unije prema zaštiti i promociji prava deteta u zemljama koje nisu članice posebno je definisan *EU Smernicama za promociju i zaštitu prava deteta* i od velikog su značaja u procesu pridruživanja zemalja kandidata. Usvajanjem *EU Agende za prava deteta*

¹⁴ EU Charter on Fundamental Rights (2000/C 364/01).

¹⁵ EU guidelines on the Promotion and Protection of the Rights of the Child, dostupno na: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC8308123ENC.pdf

¹⁶ Lisabonskog ugovor (2007/C 306/01)

2011. godine¹⁷ usvaja sa na nivou EU i novi koncept „pravde po meri deteta“. „Pravda po meri deteta“¹⁸ označava novi koncept i podrazumeva takve pravosudne sisteme kojim se jemči poštovanje i delotvorno sprovodenje svih prava deteta na najvišem mogućem nivou, ... To je pre svega pravosuđe koje je dostupno, primereno uzrastu, efikasno, prilagođeno potrebama i pravima deteta i usredsređeno na te potrebe i prava, uz poštovanje prava deteta, uključujući pravo na postupak u skladu sa zakonom, pravo da učestvuje u postupku i da razume postupak, na poštovanje privatnog i porodičnog života i na integritet i dostojanstvo. „Pravosuđe (pravda) po meri deteta“ predstavlja neophodan korak u ostvarivanju, unapređenju i zaštiti prava deteta. Ostvarivanje „pravosuđa (pravde) po meri deteta“ podrazumeva pravosuđe prilagođeno na način da bude primerenije detetu i efikasne postupke dostupne deci uz obezbeđenje neophodne nezavisne pravne reprezentacije. Na ovaj način se omogućava deci da, kada dođu u kontakt sa pravosudnim i upravnim sistemom, bilo kao svedoci, žrtve (oštećeni) ili kao učinioци krivičnih dela, tužioci i podnosioci pritužbi u građanskim, upravnim postupcima i postupcima pred nezavisnim organima, budu u mogućnosti da na adekvatan način zaštite svoja prava i interes. Usvajanje navedenog koncepta od ogromnog je značaja i za poštovanje prava dece uključene u život ili rad na ulici, a posebno u

¹⁷ *Agenda Evropske unije o pravima deteta*, usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 15. februara 2011. godine (52011DCoo6o).

¹⁸ *Smernice Komiteta ministara Saveta Europe o pravosuđu po meri deteta*, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.

razvoju sistema koji će biti adekvatan za njihovu zaštitu od zloupotreba i iskorišćavanja.

2.3.4. Opšti komentari i Preporuke Komiteta za prava deteta, nadzornog tela Konvencije UN o pravima deteta

U Opštem Komentaru broj 5: „Opšte mere za sprovođenje Konvencije o pravima deteta“¹⁹ (u daljem tekstu: *Opšti komentar* br. 5), Komitet za prava deteta ukazuje na važnost postojanja efikasnih pravnih sredstava u slučaju povrede prava, a posebno efikasnih postupaka koji su dostupni deci i njihovim predstavnicima kao što su informacije, saveti, zastupanje dece, uključujući pomoć kada dete niko ne zastupa, i pristup nezavisnim žalbenim postupcima i sudovima uz neophodnu pravnu i drugu pomoć. U slučaju da se utvrdi povreda prava, *Opšti Komentar* broj 5. ukazuje da treba da postoji odgovarajuća reparacija, uključujući odštetu i, ako je potrebno, mere kojima se obezbeđuje fizički i psihički oporavak, rehabilitacija i reintegracija.

Za Republiku Srbiju od posebnog značaja su i Preporuke Komiteta za prava deteta, usvojene na 1342. sastanku održanom 6. juna 2008. godine u Ženevi, a povodom razmatranja *Inicijalnog izveštaja Republike Srbije (NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji, 2008: 53-97)*. „Komitet daje preporuke Državi ugovornici da, shodno članu 32 Konvencije o pravima deteta,

¹⁹ *Opšte mere za sprovođenje Konvencije o pravima deteta*, usvojen od Komiteta za prava deteta 03. oktobra 2003. godine (CRC/GC/2003/5, 03. oktobar 2003).

odnosno uzimajući u obzir MOR Konvenciju br. 182 u vezi sa zabranom i neposrednom akcijom za eliminaciju najgorih oblika dečjeg rada, sprovede temeljno i sveobuhvatno istraživanje o broju, sastavu i karakteristikama dece koja rade, na osnovu kojeg će zatim izraditi i sprovoditi detaljne strategije i politike koje će za cilj imati identifikovanje uzroka dečijeg rada i sprečavanje dalje pojave takvih uzroka i sarađuje u smislu gore navedenog, ukoliko je potrebno, sa Programom međunarodnog iskorenjivanja dečijeg rada koji je pokrenula Međunarodna organizacija rada (ILO-IPEC) i sa UNICEF-om“.²⁰

„Komitet podstiče Državu ugovornicu da nastavi sa radom na realizaciji prava i zadovoljenju potreba dece sa ulice, u saradnji sa relevantnim nevladinim organizacijama, kao i da posveti posebnu pažnju korenima i uzrocima ove pojave i izradi strategije za podizanje svesti o pravima dece sa ulice. Dalje, Komitet daje preporuku da Država ugovornica ažurno pristupi pružanju zaštite i pomoći deci koja trenutno žive na ulici, uzimajući pri tom u obzir i mišljenja te dece. Komitet takođe smatra da je neophodno da Država ugovornica razvije i sprovodi preventivne programe protiv napuštanja porodice i škole“.²¹

²⁰ *NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji*, 2008, „Zaključne primedbe Komiteta za prava deteta: Republika Srbija (48 sednica) - Preporuka Komiteta za prava deteta“, br. 67, str. 89.

²¹ *NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji*, 2008, „Zaključne primedbe Komiteta za prava deteta: Republika Srbija (48 sednica) - Preporuka Komiteta za prava deteta“, br. 68 i 69, str. 89-90.

2.4. Referentni zakonodavni okvir za zaštitu prava dece koja su uključena u život ili rad na ulici u Republici Srbiji

Iako se u celini može govoriti o relativno razvijenom i povoljnem zakonodavnem okviru, postoji potreba za njegovim daljim unapređivanjem u pojedinim segmentima, pre svega, u cilju dosledne razrade adekvatnih mehanizama implementacije novih zakonskih instituta.

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine,²² prvi put u ustavnopravnoj istoriji Republike Srbije izričito govorи o pravima deteta u član 64. koji i nosi istoimeni naziv. Ustav garantuje deci „pravo na uživanje ljudskih prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti“. Takođe, Ustav u članu 64. propisuje da se prava deteta uređuju zakonom i garantuje detetu niz pojedinačnih prava kao što su pravo na lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo, pravo da očuva svoj identitet, zaštitu od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja, jednakost prava deteta rođenog u braku i van braka. Član 65. *Ustava* propisuje i posebnu zaštitu porodice, majke, samohranog roditelja, i u tom smislu garantuje se posebna zaštita dece o kojoj se ne staraju roditelji i dece koja su ometena u psihičkom i fizičkom razvoju, kao i zaštita dece od dečjeg rada, tj. zabrana rada dece ispod 15 godina starosti i zabrana rada na poslovima koji su štetni za

²² *Ustav Republike Srbije*, „Službeni glasnik RS“, br. 98/06.

moral dece ili njihovo zdravlje, deci ispod 18 godina. Član 68. propisuje deci pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, kada je ne ostvaruju na drugi način, a član 71. pravo na besplatno osnovno i srednje obrazovanje. U članu 32. koji se odnosi na pravo na pravično suđenje garantuje se mogućnost isključenja javnosti radi zaštite interesa maloletnika. *Ustav Republike Srbije* se ne poziva izričito na osnovne principe *Konvencije o pravima deteta*. Međutim, princip zaštite od diskriminacije se može posredno izvesti iz opšte odredbe o zabrani diskriminacije iz člana 21, princip prava na život, opstanak i razvoj je donekle obuhvaćen članom 24. koji garantuje pravo na život kao neprikosnovenno pravo i propisuje zabranu smrtne kazne i kloniranja ljudskih bića, dok se najbolji interes deteta pominje jedino u članu 65. *Ustava* koji propisuje da se sva ili pojedina prava i dužnosti roditelju/roditeljima mogu oduzeti ili ograničiti samo odlukom suda ako je to u najboljem interesu deteta. Pravo na participaciju se u *Ustavu* ne pominje.

U Republici Srbiji još uvek nije donet sveobuhvatan *Zakon o pravima deteta*. Međutim, tokom 2010. godine oformljena je Radna grupa Zaštitnika građana, koja je izradila Prednacrt Zakona o pravima deteta. Prednacrt Zakona o pravima deteta pripremljen je sa ciljem da se zaokruži koncept prava deteta u našoj pravnoj teoriji i praksi i da se na celovit način urede prava deteta, njihova primena, kao i obaveze, odgovornosti i ovlašćenja organa javne vlasti, pravnih i fizičkih lica u ostvarivanju i zaštiti prava deteta. S obzirom na to da osnovni principi *Konvencije o pravima deteta* nisu proklamovani i kao

ustavni principi, a imajući u vidu njihovu važnost i činjenicu da je njihovo ostvarivanje uslov za ostvarivanje svih ostalih prava deteta, Prednacrt Zakona o pravima deteta je definisao ove principe i odredio njihov sadržaj. Takođe, Prednacrtom Zakona o pravima deteta je precizno definisan pojam deteta, što je od velikog značaja za zakonodavstvo Republike Srbije koje je u primeni i koje ne poznaje definiciju deteta koja bi bila opštevažeća.

Inače, definicija deteta se može posredno izvesti iz člana 37. *Ustava* i člana 11. *Porodičnog zakona*, a koji predviđaju da se punoletstvo stiče sa navršenih 18 godina, pa se na osnovu toga može zaključiti da se detetom smatra svako ljudsko biće mlađe od 18 godina. Osim toga, različiti zakoni koriste različite termine koji se odnose na decu. Tako *Ustav* koristi termin „dete“ podrazumevajući pod tim pojmom sva lica koja nisu punoletna tj. koja nisu navršila 18 godina, osim u čl. 32 koji se odnosi na pravo na pravično suđenje kada koristi termin „maloletnik“. *Porodični zakon* takođe koristi termin „dete“, bez jasnog definisanja ovog pojma, a podrazumjava pod tim pojmom takođe lica koja nisu navršila 18 godina. Ali, u članu 64. koji se odnosi na poslovnu sposobnost koristi termin „mlađi maloletnik“ za dete koje nije navršilo 14 godina i termin „stariji maloletnik“ za dete koje je navršilo 14 godina. *Krivični zakonik* pod pojmom „maloletno lice“ podrazumeva lice koje nije navršilo 18 godina, dok pod pojmom „dete“ podrazumeva lice koje nije navršilo 14 godina. Takođe, *Krivični zakonik* definiše i pojam „maloletnik“ podrazumevajući pod ovim pojmom lice koje je navršilo 14 godina, a nije navršilo 18

godina. *Krivični zakonik* u članu 203. koji se odnosi na sastav veća uvodi i termin „mladi“ pa se za izbor sudija porotnika traži da imaju iskustvo u radu sa „decom i mladima“, pritom ne definišući pojам „mladi“. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* koristi termin „maloletnik“, a pod tim pojmom podrazumeva lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14 godina, a nije navršilo 18 godina, a razlikuje i pojmove „mladi maloletnik“ za lice koje je u vreme krivičnog dela navršilo 14, a nije navršilo 16 godina i „stariji maloletnik“ za lice koje je u vreme krivičnog dela navršilo 16, a nije navršilo 18 godina. *Zakon o zdravstvenoj zaštiti* koristi pojam „dete“ i „maloletno lice“, osim u članu 88. i članu 128. kada uvodi pojam „omladine“ (rehabilitacija dece i omladine) ne definišući šta se pod njim podrazumeva, dok *Zakon o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja* isključivo koristi pojam „dete“ definišući ga kao „osobu do navršene 18 godine života“. *Zakon o socijalnoj zaštiti* pored pojma „dete“ uvodi i novi pojam „mladi“, takođe ne definišući šta se pod ovim pojmom podrazumeva. Prema članu 3. *Zakona o mladima*, pod pojmom omladina ili mladi smatraju se sva lica od navršene 15 godine do navršenih 30 godina života.

Na ovom mestu važno je istaći i da je u članu 71. Prednacrta Zakona o pravima deteta ustanovljen i zakonski pojma „posebno osetljive grupe“, a „detetu ulice“, po prvi put izričito zakonom ustanovljenoj posebno osetljivoj grupi, garantuje i pravo na „posebnu zaštitu“ propisanu članom 74. Prednacrta, odnosno mere koje su organi javne vlasti dužni da preduzimaju

u cilju njegove zaštite, a koje su predmet uređenja, pre svega, zakona kojima se reguliše oblast socijalne i zdravstvene zaštite, odnosno obrazovanja.

S aspekta ostvarivanja prava deteta koje je uključeno u život ili rad na ulici i njegove zaštite izdvajamo sledeće oblasti, odnosno odgovarajuće zakonske tekstove relevantne za oblast: obrazovanja, porodične, zdravstvene i socijalne zaštite, odredbe krivičnog i prekršajnog prava, kao i neka pitanja pojedinih opštih zakonskih rešenja su od posebnog značaja za unapređenje primene prava i zaštitu dece koja su uključena u život ili rad na ulici.

2.4.1. Porodičnopravna zaštita

Oblast porodičnopravne zaštite dece, imajući u vidu i decu koja su uključena u život ili rad na ulici, regulisana je, pre svega, *Porodičnim zakonom*.²³ Ovim zakonom ustanovljena je obaveza države da preduzme sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, od fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja, te od svake vrste eksploatacije, kao i obavezu svih dečjih zdravstvenih i obrazovnih ustanova, ustanova socijalne zaštite, pravosudnih i drugih sudske organa, udruženja i građana da obaveste javnog tužioca ili organ starateljstva o potrebi i razlozima za zaštitu prava deteta. *Porodičnim zakonom* se takođe uređuju sadržina prava i obaveze roditelja (čuvanje, podizanje, vaspitanje, obrazovanje, zastupanje, izdržavanje i upravljanje i raspolaganje imovinom

²³ *Porodični zakon*, „Službeni glasnik RS“ br.18/05.

deteta – član 68) kao i obaveze nadležnih organa da kontrolišu roditelje i da im pomažu u vršenju tih prava i obaveza. Nadzor i sankcije predviđeni su na nekoliko nivoa:

- preventivni nadzor koji preduzima organ starateljstva donoseći odluke kojima omogućava roditeljima da vrše roditeljsko pravo, a koje su mu stavljene u nadležnost ovim zakonom (čl. 79.);
- korektivni nadzor kojim se roditelji ispravljaju u vršenju roditeljskog prava, a u okviru ovog postupka organ starateljstva može da pokrene i odgovarajuće sudske postupke (čl. 80.);
- lišenje roditeljskog prava koje je u isključivoj nadležnosti suda i može biti potpuno (zbog grubog zanemarivanja dužnosti ili zloupotreba prava od strane roditelja) ili delimično (zbog nesavesnog vršenja roditeljskih prava) (čl. 81.– 83).

S obzirom na ograničenu poslovnu sposobnost deteta, zakon u članu 72. uređuje zastupanje deteta. Pravo i dužnost da zastupaju dete imaju roditelji deteta i to u svim pravnim poslovima izvan granica poslovne i procesne sposobnosti deteta (zakonsko zastupanje). Ukoliko dete nije pod roditeljskim staranjem, država ima obavezu da obezbedi staratelja, tj. lice koje će brinuti o ličnosti, pravima deteta i njegovim pravnim interesima. Jedna od obaveza (i jedno od ovlašćenja) staratelja jeste zastupanje deteta. Staratelj zastupa štićenika jednakо као što roditelj zastupa dete (čl. 137). *Porodični zakon* definiše i institut privremenog staratelja (čl. 132). Privremenog staratelja

postavlja organ starateljstva onda kada proceni da je to neophodno radi privremene zaštite ličnosti, prava i interesa deteta koje može biti i štićenik i dete pod roditeljskim staranjem. Zakon propisuje kojim je licima organ starateljstva dužan da postavi privremenog staratelja. To su:

- lice čije je boravište nepoznato, a ono nema zakonskog zastupnika ili punomoćnika;
- nepoznati sopstvenik imovine;
- lice čiji su interesi u suprotnosti sa interesima njegovog zakonskog zastupnika odnosno lica koja imaju suprotne interese, a istog zakonskog zastupnika (kolizijski staratelj);
- stranom državljaninu koji se nalazi ili ima imovinu na teritoriji Republike Srbije;
- licu koje zahteva da mu bude postavljen privremeni staratelj i za to navede opravdan razlog;
- drugom licu kada je to predviđeno zakonom.

Značaj *Porodičnog zakona* ogleda se i u tome što prvi put normativno uređuje korpus prava deteta. Prava deteta sadržana u članovima 59–66 *Porodičnog zakona* obuhvataju poreklo (pravo da zna ko su mu roditelji, pravo uvida u matičnu knjigu rođenih i drugu dokumentaciju koja se odnosi na njegovo poreklo nakon navršenih 15 godina života), život sa roditeljima (ovo pravo može biti ograničeno samo sudscom odlukom), lične odnose (pravo na održavanje ličnih odnosa sa roditeljem sa kojim ne živi i pravo da nakon navršenih 15 godina života samo odluči o načinu održavanja ličnih odnosa

sa roditeljem sa kojim ne živi), razvoj deteta (pravo na obezbeđenje najboljih mogućih životnih i zdravstvenih uslova za svoj pravilan razvoj i pravo deteta koje je navršilo 15 godinu života da sâmo dâ pristanak na preduzimanje medicinskog zahvata), obrazovanje deteta (pravo na obrazovanje u skladu sa svojim sposobnostima, željama i sklonostima i pravo deteta koje je navršilo 15 godinu života da samo odluči koju će srednju školu pohađati), poslovnu sposobnost deteta, mišljenje deteta i dužnosti deteta.

I pored toga što *Porodični zakon* ne pominje izričito i prava deteta koje je uključeno u život ili rad na ulici sve navedeno je od izuzetnog značaja u smislu ostvarivanja i zaštite njegovih najboljih interesa pogotovo imajući u vidu da *Porodični zakon* predstavlja referentni zakon za primenu standarda i principa kada se odlučuje i izvan porodičnog prava, npr. u obrazovnom sistemu, sistemu socijalne i zdravstvene zaštite.

2.4.2. Zdravstvena zaštita

U odnosu na pitanje prava deteta na zdravlje i zdravstvenu zaštitu tokom 2011. godine, najveći pomak učinjen je u oblasti zakonodavstva, a naročito u odnosu na pitanja jednakog pristupa zdravstvenoj zaštiti svoj deci, prava deteta na izražavanje mišljenja i zaštite privatnosti, kao i razvoj novih servisa u oblasti zdravstvene zaštite. Narodna Skupština Republike Srbije je u julu 2011. godine, usvojila *Izmene i*

dopune Zakona o zdravstvenom osiguranju,²⁴ kao i Izmene i dopune Zakona o zdravstvenoj zaštiti,²⁵ a koje sadrže zakonodavna unapređenja i osnov za bolje ostvarivanje prava deteta na zdravlje. Međutim najvažniju novinu u ovoj oblasti predstavlja usvajanje *Zakona o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja²⁶* koji je od strane Narodne Skupštine usvojen 2013. godine.

Nove odredbe pomenutih zakona propisuju pravo na zdravstvenu zaštitu svoj deci do navršene 18 godine života (član 26. *Zakona o zdravstvenoj zaštiti*), kao i svojstvo osiguranika (član 22. *Zakona o zdravstvenom osiguranju*). Ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu više nije uslovljeno postojanjem obaveznog zdravstvenog osiguranja ili plaćanjem usluge od strane korisnika, već se sredstva za svu decu do navršene 18. godine života ukoliko nisu obuhvaćena obaveznim zdravstvenim osiguranjem obezbeđuju iz budžeta Republike Srbije. Usvojene izmene predstavljaju važan korak u skladu sa preporukom Komiteta za prava deteta da Republika Srbija učini sve što je potrebno kako bi obezbedila svoj deci pristup besplatnoj zdravstvenoj zaštiti, sa posebnim naglaskom na decu koja pripadaju ugroženim grupama uključujući i decu koja su uključena u život ili rad na ulici.

²⁴ *Zakona o zdravstvenom osiguranju*, „Službeni glasnik RS“ ,br. 107/05, 109/05 i 57/11.

²⁵ *Zakona o zdravstvenoj zaštiti*, „Službeni glasnik RS“ br. 107/05 i 72/09 i 57/11.i

²⁶ *Zakona o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja*, „Službeni glasnik RS“ br. 104/13.

Zakonskim izmenama unapređeno je i pravo deteta na izražavanje mišljenja i pravo deteta na privatnost u oblasti zdravstvene zaštite. Tako član 35. *Zakona o zdravstvenoj zaštiti* propisuje pravo deteta sa navršenih 15 godina života koje je sposobno za rasuđivanje da samo da pristanak na predloženu medicinsku meru, dok članovi 36. i 37. zakona propisuju pravo detetu koje je navršilo 15 godina da na svoj zahtev samostalno izvrši uvid u medicinsku dokumentaciju kao i pravo na poverljivost tih podataka koji se ne mogu saopštiti nikome bez pristanka pacijenta. Izuzetno ovi podaci se mogu saopštiti u slučaju ozbiljne opasnosti po život i zdravlje deteta, kada nadležni organ može saopštiti podatke o zdravstvenom stanju deteta roditeljima, staratelju, odnosno zakonskom zastupniku i pored zahteva deteta da se informacije o njegovom zdravstvenom stanju ne saopšte navedenim licima.

Zakonske odredbe koje pravo na poverljivost vezuju za pravo za samostalno davanje pristanka su u potpunosti u skladu sa standardima iz oblasti prava deteta, međutim ostaje da se vidi kako će implementacija ovih odredbi biti sprovedena u praksi, kako u smislu pravilne primene zakonskih odredbi, tako i u smislu razvoja dobrih servisa savetovanja za decu. Ove odredbe predstavljaju uvođenje novih standarda i izazvale su velike reakcije u javnosti nakon njihovog uvođenja te je neophodno da zakonodavne reforme budu praćene edukacijama svih profesionalaca koji rade u ovoj oblasti kao i povećanjem svesti dece o njihovim pravima.

Za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu dece koja su uključena u život i rad na ulici od izuzetnog su značaja odredbe

Zakona o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja. Ovim zakonom uređeno je pravo na zdravstvenu zaštitu i pravo na naknadu troškova prevoza u vezi sa korišćenjem zdravstvene zaštite za decu, trudnice i porodilje bez obzira na osnov po kome su zdravstveno osigurani, ako ova prava ne mogu da ostvare po osnovu obaveznog zdravstvenog osiguranja u skladu sa zakonom kojim se uređuje zdravstveno osiguranje (član 1). Takođe odredbama ovog zakona rešen je veliki problem koji je postojao u praksi vezan za izdavanje i overu zdravstvenih knjižica. Odredbama člana 4. st. 1. izričito je predviđeno da: “Deca ostvaruju prava iz oblasti zdravstvenog osiguranja na osnovu isprave o zdravstvenom osiguranju koju izdaje Republički fond za zdravstveno osiguranje u skladu sa zakonom kojim se uređuje zdravstveno osiguranje, bez obzira na to da li je isprava overena.”

2.4.3. Socijalna zaštita

U *Zakonu o socijalnoj zaštiti²⁷* dete se prepoznaće kao jedan od korisnika socijalne zaštite odnosno nosilaca prava na socijalnu zaštitu koja se sastoji od materijalne podrške i usluga socijalne zaštite (član 4), a kada se govori o pravima korisnika, iz perspektive prava deteta značajno je nekoliko odredaba zakona. U članu 34. definisano je pravo korisnika da u skladu sa svojim potrebama i sposobnostima bude informisan o svim podacima koji su značajni za utvrđivanje njegovih socijalnih potreba, kao i o tome kako te potrebe mogu biti zadovoljene.

²⁷ *Zakon o socijalnoj zaštiti*, „Službeni glasnik RS“ br. 24/11.

Korisnik koji je navršio 15 godina ima pravo uvida u spise predmeta koji se odnose na njegovo korišćenje usluga i ostvarivanja prava iz socijalne zaštite, dok pravo uvida u spise za dete koje nije navršilo 15 godina pripada njegovom zakonskom zastupniku. Takođe, dete kao korisnik usluga ima pravo da, u skladu sa uzrastom i zrelošću, učestvuje i izrazi mišljenje u svim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima (član 35). Međutim, u odnosu na pitanje slobodnog izbora usluga, zakon ne navodi nikakvu starosnu granicu u pogledu sticanja ovog prava (član 36), pa se zaključuje da ovo pravo pripada korisniku starijem od 18 godina, a kada je u pitanju mlađi korisnik, njegovom zakonskom zastupniku.

Inače, *Zakon o socijalnoj zaštiti* izdvaja dete kao neposrednog korisnika u situacijama kada su mu, usled porodičnih i drugih životnih okolnosti, ugroženi zdravlje, bezbednost i razvoj, odnosno kada je izvesno da bez podrške sistema socijalne zaštite ne može da dostigne optimalni nivo razvoja. Zakon naročito izdvaja sledeće kategorije: 1) ako je dete bez roditeljskog staranja ili u riziku od gubitka roditeljskog staranja; 2) ako detetov roditelj, staratelj ili drugo lice koje se o njemu neposredno stara nije u stanju da se o njemu stara bez podrške sistema socijalne zaštite, usled zdravstvenih razloga, mentalnog oboljenja, intelektualnih teškoća ili nepovoljnih socio-ekonomskih okolnosti; 3) ako dete ima smetnje u razvoju (telesne, intelektualne, mentalne, senzorne, govorno-jezičke, socio-emocionalne, višestruke), a njegove potrebe za negom i materijalnom sigurnošću prevazilaze mogućnosti porodice; 4) ako je dete u sukobu sa roditeljima, starateljem i zajednicom i ako

svojim ponašanjem ugrožava sebe ili okolinu; 5) ako se dete suočava s teškoćama zbog zloupotreba alkohola, droga ili drugih opojnih sredstava; 6) ako postoji opasnost da će dete postati žrtva ili ako jeste žrtva zlostavljanja, zanemarivanja, nasilja ili eksploracije, odnosno ako su mu fizičko, psihičko ili emocionalno blagostanje i razvoj ugroženi delovanjem ili propustima roditelja, staratelja ili druge osobe koja se o njemu neposredno stara; 7) ako je dete žrtva trgovine ljudima; 8) ako je dete strani državljanin odnosno lice bez državljanstva, bez pratnje; 9) ako se detetovi roditelji spore oko načina vršenja roditeljskog prava; 10) ako ima druge potrebe za korišćenjem socijalne zaštite.

Ovaj zakon se bazira na principima decentralizacije i unapređenju kvaliteta stručnog rada kroz kontinuiranu obuku i licenciranje pružalaca usluga i stručnih radnika, afirmiše porodicu kao najbolji okvir zaštite osetljivih grupa, podstiče razvoj hraniteljstva, usvojenja, usluge dnevnih centara, kućne nege i pomoći i druge usluge socijalne zaštite. Krug pružalaca usluga je takođe proširen pa pored ustanova socijalne zaštite, neke od usluga mogu pružati i udruženja, preduzetnici, privredna društva i drugi oblici organizovanja ukoliko su licencirani (član 17).

Usluge socijalne zaštite koje su propisane ovim zakonom su: 1. usluge procene i planiranja, 2. dnevne usluge u zajednici, 3. usluge podrške za samostali život, 4. savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge i 5. usluge smeštaja (član 40). Posebno su značajne „nove usluge“ predviđene *Zakonom o socijalnoj zaštiti*: urgentni porodični smeštaj, smeštaj uz

intenzivnu i dodatnu podršku, povremeni porodični smeštaj, tzv. „predah hraniteljstvo”, a ostavlja mogućnost uspostavljanja i drugih oblika porodičnog smeštaja i nove vrste domskog smeštaja - urgentni domski smeštaj, smeštaj uz intenzivnu i dodatnu podršku, povremeni smeštaj, tzv. „predah zaštita”, a ostavlja mogućnost uspostavljanja i drugih oblika domskog smeštaja. Zakon propisuje da bliže uslove za korišćenje usluge porodičnog i domskog smeštaja propisuje ministar nadležan za poslove socijalne zaštite.

Za decu koja su uključena u život ili rad na ulici su od posebnog značaja su zakonom predviđene dnevne usluge u zajednici: dnevni boravci i svratišta, i odgovarajuće usluge smeštaja u:

- srodničku ili hraniteljsku porodicu,
- domski smeštaj,
- prihvatilište;
- odnosno druge vrste smeštaja u skladu sa zakonom.

Domski smeštaj obezbeđuje se korisniku kome se ne mogu obezbediti ili nije u njegovom najboljem interesu, ostanak u porodici, usluge u zajednici ili porodični smeštaj. Detetu mlađem od tri godine ne obezbeđuje se domski smeštaj, osim u izuzetnim situacijama kada domski smeštaj ne može trajati duže od dva meseca, odnosno na osnovu saglasnosti ministra nadležnog za socijalnu zaštitu.

Prema *Uredbi o mreži ustanova socijalne zaštite*²⁸ ustanove za smeštaj uz saglasnost osnivača, mogu obavljati i drugu vrstu delatnosti iz oblasti socijalne zaštite koja mora biti saglasna osnovnoj delatnosti (npr. prihvatilišta za decu i mlade, prihvatne stanice za decu i mlade, materinski dom, internatski smeštaj, centar za smeštaj maloletnih stranaca bez pratnje roditelja, odnosno staratelja...). Smeštajem u prihvatilište korisnicima se obezbeđuje kratkotrajan smeštaj i osigurava bezbednost, iznalaženje održivih rešenja za krizne situacije, zadovoljenje njihovih osnovnih potreba i pristup drugim uslugama.

2.4.4. Sistem obrazovanja i vaspitanja

Za decu koja su uključena u život ili rad na ulici od prevashodne važnosti je njihovo pristupanje obrazovnom sistemu. Ova oblast regulisana je setom „obrazovnih zakona“ među kojima *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*²⁹ predstavlja krovni pravni propis. Ovim zakonom propisani su ciljevi obrazovanja u skladu sa *Konvencijom o pravima deteta* i on sadrži niz novih zakonskih rešenja koja obezbeđuju ostvarivanje prava deteta na obrazovanje. Zakonom je takođe propisano pravo na besplatno predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, kao i mogućnost upisa dece iz osetljivih društvenih grupa u školu bez dokaza o prebivalištu i potrebne dokumentacije, čime se rešava problem školovanja „pravno nevidljive dece“.

²⁸ *Uredba o mreži ustanova socijalne zaštite*, „Službeni glasnik RS“ br. 16/12.

²⁹ *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, „Službeni glasnik RS“ br. 72/09; 52/11 i 55/13.

Zakon zabranjuje fizičko nasilje i vređanje ličnosti dece, odnosno garantuje pravo deteta (učenika) na zaštitu od diskriminacije i nasilja. Zakonom su propisani i mehanizmi zaštite kršenja prava učenika. Tako je u članu 103. propisana obaveza svakog zaposlenog da prijavi direktoru odnosno organu upravljanja kršenje prava učenika. Ovo pravo imaju i učenik i njegov roditelj, odnosno staratelj. Zakon propisuje i mogućnost podnošenja zahteva za zaštitu prava ministarstvu u roku od osam dana od dana saznanja za povredu prava (član 111).

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja se zasniva na inkluzivnom pristupu, a ovo pitanje je posebno regulisano i *Pravilnikom o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku*.³⁰ Ovim *Pravilnikom* uređuju se bliži uslovi za procenu potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške detetu i učeniku te sastav i način rada inerresorne komisije (u daljem tekstu: Komisija). Dodatna podrška se obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu svakom detetu odnosno učeniku iz društveno osetljivih grupa, kome je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, teškoća u učenju i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju, zdravstvu ili socijalnoj zaštiti, a obuhvata zdravstvene, socijalne i obrazovne usluge koje se pružaju detetu i omogućavaju mu punu društvenu uključenost i napredovanje (član 2. i 3. ovog pravilnika). Članom 4. *Pravilnika* propisano je da se procena potreba obavlja radi sagledavanja potreba

³⁰ *Pravilnikom o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku*, „Službeni glasnik RS“, br. 63/2010.

deteta i mogućnosti da se u porodici, u redovnom sistemu obrazovanja, u posebnoj predškolskoj grupi ili školi, u ustanovi socijalne ili zdravstvene zaštite, u skladu sa zakonom i drugim propisima, obezbeđe neposredna i posredna dodatna podrška koja zahteva dodatna finansijska sredstva. *Pravilnik* uređuje i postupak procene da li detetu treba pružiti dodatnu podršku. Članom 5. *Pravilnika* propisano je da se procena obavlja po zahtevu roditelja odnosno staratelja deteta i po službenoj dužnosti — na inicijativu obrazovne, zdravstvene ili ustanove socijalne zaštite odnosno pružaoca usluga socijalne zaštite, uz saglasnost roditelja odnosno staratelja deteta. Zahtev se podnosi izabranom lekaru nadležnog doma zdravlja koji ga upućuje Komisiji. U postupku procene Komisija je dužna da na osnovu utvrđene situacije ustanovi koju podršku dete već dobija i da preporuči dodatnu podršku iz oblasti obrazovanja, zdravstvene ili socijalne zaštite, uključujući i onu koja zahteva dodatna finansijska sredstva, kao i da odredi način realizacije koordinisane međuresorske saradnje čiji je cilj uključivanje deteta u život zajednice i obezbeđivanje uslova za maksimalni razvoj deteta. *Pravilnik* takođe propisuje da je svaki član Komisije dužan da u toku postupka procene koristi podatke dobijene od roditelja, iz razgovora sa detetom, na osnovu primene instrumenata za procenu iz domena njegove stručnosti, uvidom u školska postignuća i druga praktična znanja i veštine, iz obrazovne ustanove koju dete pohađa ili koju je prethodno pohađalo. Ovaj pravilnik na veoma jasan način propisuje obavezu Komisije da postupak sprovodi uz poštovanje prava deteta na participaciju te uz uvažavanje prava

deteta na privatnost. Takođe, pravilnik propisuje da roditelj odnosno staratelj deteta ima pravo da prisustvuje radu Komisije, kao i da se, na zahtev roditelja, u postupak procene može uključiti i lice koje dobro poznaje dete, a koje svojim učešćem može da doprinese kvalitetnoj proceni potreba za dodatnom podrškom detetu (osoba od poverenja) (član 9).

Pored *Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* koji predstavlja opšti zakon iz ove oblasti i koji uređuje osnove predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja, postoje i posebni zakoni koji odvojeno uređuju predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. *Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*³¹ propisana je obaveza roditelja, odnosno staratelja da se njegovo dete upiše, odnosno redovno pohađa osnovnu školu (član 6). Učenik sa smetnjama u razvoju i invaliditetom stiče osnovno obrazovanje i vaspitanje po pravilu u školi zajedno sa ostalim učenicima, a kada je to u najboljem interesu učenika u školi za učenike sa smetnjama u razvoju, odnosno ima pravo na individualni obrazovni plan (član 10). Program zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i programi prevencije drugih oblika rizičnog ponašanja predviđeni su kao sastavni deo školskog programa osnovne škole i ostvaruju se kroz različite nastavne i slobodne aktivnosti sa učenicima, zaposlenima, roditeljima, odnosno starateljima u saradnji sa jedinicom lokalne samouprave, u skladu sa utvrđenim potrebama (član. 41. st. 1 i 2). Pored navedenog programa *Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* predviđeni su i programi

³¹ *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, „Službeni glasnik RS“ br. 55/13.

saradnje sa lokalnom samoupravom i porodicom (član 47 i 48), odnosno socijalna zaštita učenika u školi prema kome škola u saradnji sa nadležnim ustanovama brine o socijalnoj zaštiti, posebno učenika iz osetljivih društvenih grupa, a na osnovu programa socijalne zaštite. Ukoliko je potrebno škola organizuje i prikupljanje sredstava za ove svrhe kroz akcije školskog sporta, volontiranja i drugih dobrotvornih akcija (član 45).

Takođe, *Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* propisano je da Republika Srbija obezbeđuje ostvarivanje prava građana od opšteg interesa u osnovnom obrazovanju i vaspitanju, i kroz osnovno obrazovanje i vaspitanje odraslih. Prema ovom zakonu lica starija od 15 godina života, koja redovno ne pohađaju školu, stiču osnovno obrazovanje i vaspitanje u skladu sa ovim zakonom, a prema nastavnom planu i programu za odrasle. Izuzetak od ovog pravila regulisan je *Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* članom 176 kojim je propisano da škola koja ostvaruje program osnovnog obrazovanja odraslih po prilagođenom programu može da upiše i lica između 10 i 15 godina života radi završavanja osnovnog obrazovanja. Ova mogućnost predviđena je zaključno sa školskom 2012 – 2013. godinom. Nastavnim planom i programom za odrasle bliže se utvrđuju: cilj, zadaci i sadržaj obrazovanja i vaspitanja i nedeljni i godišnji broj časova nastave i drugih oblika obrazovno-vaspitnog rada i način i oblici ostvarivanja tog rada. Zakon propisuje da opština vodi evidenciju nepismenih lica i lica bez potpunog osnovnog obrazovanja. *Zakon o srednjem obrazovanju i*

*vaspitanju*³² propisuje da redovan učenik prvog razreda srednje škole ne može biti stariji od 17 godina, osim u slučaju učenika ometenog u razvoju, kada se nastavnim programom i planom škole može utvrditi i druga starosna granica;

Za zaštitu prava deteta koje je uključeno u život ili rad na ulici od velikog je značaja i *Zakon o predškolskom obrazovanju i vaspitanju*³³ koji uređuje predškolsko vaspitanje i obrazovanje kao deo jedinstvenog sistema obrazovanja i vaspitanja. Ovaj zakon propisuje jednakopravost i dostupnost svih oblika predškolskog vaspitanja i obrazovanja, bez diskriminacije i izdvajanja po osnovu pola, socijalne, kulturne, etničke, religijske ili druge pripadnosti, mesta boravka odnosno prebivališta, materijalnog ili zdravstvenog stanja, teškoća i smetnji u razvoju i invaliditeta, kao i po drugim osnovima. Posebno su važne odredbe zakona kojim je ustanovljena obavezno pohađanja pripremnog predškolskog programa za svu decu. U tom smislu propisana je obaveza roditelja da upiše dete u predškolsku ustanovu odnosno školu radi pohađanja pripremnog predškolskog programa. Istovremeno, jedinica lokalne samouprave je dužna da vodi evidenciju i obaveštava predškolsku ustanovu odnosno školu koja ostvaruje pripremni predškolski program i roditelja odnosno staratelja o deci koja su stasala za pohađanje pripremnog predškolskog programa, najkasnije do 1. aprila tekuće godine za narednu godinu. Takođe, predškolska ustanova je dužna da obavesti roditelja odnosno staratelja i

³² *Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju*, „Službeni glasnik RS“ br. 55/13.

³³ *Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju*, „Službeni glasnik RS“ br. 18/10.

jedinicu lokalne samouprave o deci koja se nisu upisala, koja ne pohađaju redovno pripremni predškolski program ili su prestala da ga pohađaju, najkasnije 15 dana od dana proteka roka za upis odnosno od dana prestanka redovnog pohađanja pripremnog predškolskog programa (čl. 23–24). Član 25. zakona propisuje da dete može da izostane sa pohađanja pripremnog predškolskog programa samo u opravdanim slučajevima. Međutim, zakon dalje ne reguliše šta se može smatrati opravdanim slučajem. Zakon takođe ne propisuje nikakve obaveze i dužnosti predškolske ustanove da preduzima mere koje će pospešivati uključivanje dece iz ugroženih grupa u predškolsko obrazovanje i vaspitanje ili sprečavanje te dece da napuštaju obrazovni proces. U odnosu na upis dece u predškolsku ustanovu, zakon propisuje da prilikom upisa prioritet imaju deca iz osjetljivih grupa te da se deca iz osjetljivih grupa, deca bez državljanstva, prognana i raseljena lica mogu upisati u predškolsku ustanovu bez dokaza o prebivalištu i drugih ličnih dokumenata, što predstavlja dobru zakonsku osnovu za uključivanje dece iz marginalizovanih grupa u sistem predškolskog obrazovanja i vaspitanja. Takođe, zakonodavac u članu 14. oslobođa roditelje dece iz određenih grupa obaveze plaćanja ekonomске cene za boravak u predškolskoj ustanovi. Međutim, zakon u ovoj odredbi pominje samo decu bez državljanstva, prognana i raseljena lica, koji nadoknadu plaćaju u skladu sa *Zakonom o finansijskoj podršci porodici sa decom*.³⁴ Namera zakonodavstva je verovatno bila da roditelje dece iz svih osjetljivih grupa oslobođi obaveze plaćanja ekonomске cene

³⁴ *Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom*, „Službeni glasnik RS“ br. 16/02, 115/05 i 107/09.

pozivanjem na *Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decem* koji jasno propisuje pravo na naknadu troškova boravka u predškolskoj ustanovi za decu sa smetnjama u razvoju i deci bez roditeljskog staranja, kao i pravo na regresiranje troškova deci iz materijalno ugroženih porodica, te na član 50. *Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju* koji jasno precizira da se deca bez roditeljskog staranja, deca sa smetnjama u razvoju i deca iz materijalno ugroženih porodica izuzimaju od obaveze plaćanja predškolskog obrazovanja.

Imajući u vidu da dosadašnji izveštaji i stavovi Komiteta za prava deteta nesumnjivo ukazuju na veliku prisutnost negativnih stavova, predrasuda i diskriminacije dece pripadnika nacionalnih manjina, posebno dece koja pripadaju romskoj nacionalnoj manjini, mišljenja smo da se obaveza uključivanja i ostanka dece u obrazovnom sistemu ne može svoditi samo na odgovornost roditelja, već je obaveza države da propiše jasne dužnosti i odgovornosti svih ustanova iz sistema obrazovanja radi obezbeđivanja jednakog pristupa obrazovanju svoj deci. Međutim važno je napomenuti da je u oblasti prava deteta na obrazovanje tokom 2012 i 2013. godine učinjeni i značajni pomaci. U odnosu na pitanje realizacije prava deteta koje pripada ugroženim grupama tokom 2013. godine mere su, pre svega, bile usmerene ka unapredavanju inkluzije u obrazovanju, posebno u smislu unapređenja kapaciteta interresornih komisija. U tom smislu Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja sprovelo je više obuka za članove i koordinatorе interresornih Komisija za procenu potreba za

pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene i socijalne podrške detetu i učeniku.

2.4.5. Prekršajna i krivičnopravna zaštita dece koja su uključena u život ili rad na ulici

Prekršajno zakonodavstvo

Posebno otežavajuća okolnost sa kojom se deca koja su uključena u život ili rad na ulici susreću je činjenica da *Zakon o javnom redu i miru*³⁵ predviđa prekršajnu odgovornost za one koji su navršili 14 godina, a koji prosjačenjem ili skitničenjem, ili nepristojnim, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugoržavaju spokojstvo građana ili remete javni red i mir (član 12), kao i oni koji se odaju prostituciji ili koji ustupaju prostorije radi prostitucije (član 14). Inače, kao i u maloletničkom krivičnom pravu, „prema“ maloletniku koji u vreme kada je učinio prekršaj nije navršio četrnaest godina ne može se voditi prekršajni postupak. Prekršajno zakonodavstvo Republike Srbije, a u skladu sa odredbama *Zakona o prekršajima*,³⁶ poput *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, razlikuje mlađe od starijih maloletnika, a uvođenjem prekršajnih sudova izričito je propisano da samo sud može maloletniku izreći sankciju: vaspitnu meru, novčanu kaznu, kaznene poene, kaznu maloletničkog zatvora i zaštitnu meru što izričito stoji i u novousvojenom zakonskom rešenju (čl. 73. st. 4.

³⁵ *Zakon o javnom redu i miru*, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 – dr. zakon i 85/05 – dr. zakon.

³⁶ *Zakona o prekršajima*, „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 65/2013.

*Zakona o prekršajima).*³⁷ Inače, mlađem maloletniku se od strane suda, u skladu sa odredbama *Zakona o prekršajima*, može izreći samo određena vaspitna mera (mera upozorenja i usmeravanja — ukor i posebne obaveze ili mere pojačanog nadzora: mera pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojitelja ili staratelja i mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva), a starijem maloletniku vaspitna mera, kazneni poeni ili kazna (novčana kazna i kazna maloletničkog zatvora koja ne može biti duža od 30 dana).

Sud može, ukoliko je to zbog prirode prekršaja neophodno, mlađem ili starijem maloletniku izreći i neku od zaštitnih mera.³⁸ *Zakon o prekršajima* poznaje dvanaest vrsta zaštitnih mera: 1) oduzimanje predmeta; 2) zabrana vršenja određenih delatnosti; 3) zabrana pravnom licu da vrši određene delatnosti; 4) zabrana odgovornom licu da vrši određene poslove; 5) zabrana upravljanja motornim vozilom; 6) obavezno lečenje zavisnika od alkohola i psihotaktivnih supstanci; 7) obavezno psihijatrijsko lečenje; 8) zabrana pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja; 9) zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama; 10) javno objavljuvanje presude i 11) udaljenje stranca sa teritorije Republike Srbije i 12) oduzimanje životinja i zabrana držanja životinja. Odredbama novog prekršajnog zakonodavstva

³⁷ Prekršajne sankcije propisne *Zakonom o prekršajima* su: 1) kazne; 2) kazneni poeni; 3) opomena; 4) zaštitne mere i 5) vaspitne mere (čl. 32. *Zakona o prekršajima*).

³⁸ Zaštitne mere se izriču uz izrečenu kaznu, opomenu ili vaspitnu meru. Izuzetno zaštitne mere mogu se izreći samostalno ako je takva mogućnost propisana zakonom (čl. 53. st. 1. i 2. *Zakona o prekršajima*).

izričito je poropisano da se: zaštitne mere oduzimanja predmeta, obaveznog lečenja zavisnika od alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci, obavezno psihijatrijsko lečenje, zabrana pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja i udaljenje stranaca sa teritorije Republike Srbije mogu izreći i kad nisu predviđene propisom kojim je određen prekršaj (čl. 52. st. 2), kao i da se zaštitne mere zabrane vršenja određenih delatnosti i javnog objavljivanja presude ne mogu izreći maloletniku (čl. 52. st. 2).

Jedna od veoma važnih odredaba *Zakona o prekršajima* jeste i odredba člana 72. kojom se predviđa odgovornost roditelja, usvojitelja, staratelja ili hranitelja deteta i maloletnika. U stavu 1. člana 72. predviđeno je da će se, kada je dete učinilo prekršaj (osoba do navrđenih 14 godina u smislu prekršajnog i krivičnog zakonodavstva) zbog propuštanja dužnosti nadzora roditelja, usvojitelja, staratelja, odnosno hranitelja, a ova lica su bila u mogućnosti da takav nadzor vrše, roditelj, usvojitelj, staratelj, odnosno hranitelj deteta kazniti za prekršaj kao da su ga sami učinili. Takođe, u stavu 2. člana 72. data je zakonska mogućnost da se za prekršaj kazne i roditelj, usvojitelj, staratelj, odnosno hranitelj maloletnika (osobe od četrnaest do osamnaest godina) koji je učinio prekršaj ako je učinjeni prekršaj posledica propuštanja dužnog nadzora nad maloletnikom, a oni su bili u mogućnosti da takav nadzor vrše. Naravno, to je moguće jedino ukoliko je takvo kažnjavanje unapred predviđeno određenim zakonom. Primer koji se inače veoma često primenjuje u praksi, a predstavlja potvrdu odgovornosti roditelja, usvojitelja, staratelja, odnosno hranitelja

deteta u smislu člana 72. stav 2, jeste implementacija odredbe člana 20. *Zakona o javnom redu i miru* kojom je predviđeno da se roditelj ili staratelj maloletnika koji izvrši prekršaj iz članova 6–19, izuzev prekršaja iz člana 11. *Zakona o javnom redu i miru*, ako je učinjeni prekršaj posledica njegovog propuštanja dužnog nadzora nad maloletnikom, a u mogućnosti je da takav nadzor vrši, kazni novčanom kaznom ili kaznom zatvora do 30 dana. Gotovo identično rešenje sadržano je i u *Zakonu o bezbednosti saobraćaja na putevima*³⁹ u određbi člana 318. Imajući navedeno u vidu, ukoliko dete (osoba do navršene 14 godine) učini prekršaj propisa o bezbednosti saobraćaja na putevima, a prekršaj je učinjen zbog propuštanja dužnog nadzora, roditelj, usvojitelj odnosno staratelj deteta kazniće se novčanom kaznom propisanom za učinjeni prekršaj kao da je sam učinio prekršaj. Međutim, ukoliko je za određeni prekršaj predviđeno izricanje zaštitne mere odnosno kaznenih poena roditelju, usvojitelju odnosno staratelju, oni se neće izreći. Takođe, za prekršaj predviđen *Zakonom o bezbednosti saobraćaja na putevima* koji učini maloletnik (lice koje je navršilo 14 godina, a nije navršilo 18 godina) kazniće se i njegov roditelj, usvojitelj odnosno staratelj ukoliko je učinjeni prekršaj posledica propuštanja dužnog nadzora nad maloletnikom, kada su oni bili u mogućnosti da takav nadzor vrše. Ukoliko je za određeni prekršaj, u ovakvim situacijama, predviđeno izricanje zaštitne mere odnosno kaznenih poena roditelju, usvojitelju odnosno staratelju, oni se neće izreći. Zakonodavac ide još jedan

³⁹ *Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima*, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 41/09 i 53/10.

korak dalje i u stavu 3. člana 72. *Zakona* propisuje da se: „Osim roditelja, usvojitelja, staratelja ili hranitelja, zakonom može propisati da će za prekršaj maloletnika odgovarati i druga lica za koja je propisana obaveza vršenja nadzora nad maloletnikom koji je učinio prekršaj”, a što je uslovljeno realnim životom i činjenicom da postoje brojne situacije kada roditelj, staratelj, usvojitelj ili hranitelj nisu u fizičkoj mogućnosti da vrše stalni nadzor nad detetetom - npr. kada se dete nalazi u predškolskoj ili školskoj ustanovi, u ustanovi socijalne zaštite, itd. (Stevanović (b), 2013: 102-104).

Krivičnopravno zakonodavstvo

*Krivični zakonik*⁴⁰ propisuje široku lepezu krivičnih dela koja mogu biti učinjena „na štetu dece i maloletnika”, a u cilju njihove krivičnopravne zaštite gde ubrajamo i zaštitu dece uključene u život i rad na ulici. Tu, pre svega, mislimo na krivično delo: „zapushtanje i zlostavljanje maloletnog lica“ predviđeno članom 193. *Krivičnog zakonika* koje je učinjeno na štetu maloletnog lica. Radnja izvršenja osnovnog oblika krivičnog dela zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica je grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja. Izvršioci ovog krivičnog dela mogu biti roditelji, usvojenci, staraoci ili druga lica koja imaju obavezu da se staraju o maloletniku i da ga vaspitavaju. Šta je ”grubo zanemarivanje“ ocenjuje se u svakom pojedinačnom slučaju⁴¹ s

⁴⁰ *Krivični zakonik*, „Službeni glasnik RS“ br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09; 111/09 i 104/13.

⁴¹ Roditelji su grubo zanemarili svoju dužnost zbrinjavanja i vaspitanja i zapustili svoju maloletnu decu, na taj način što decu nisu upisali u osnovnu

obzirom na intenzitet, učestalost, posledice i okolnosti pod kojim se čini, ali s obzirom na subjektivne momente (mržnja, nezainteresovanost, sadizam i dr.). Inače, grubo zanemarivanje se mora odnositi na zbrinjavanje i vaspitanje maloletnika. Krivično delo će postojati i u slučaju da postoji povreda samo jednog vida staranja jer su oni veoma blisko povezani. Po pravilu, grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja najčešće je praćeno grubim zanemarivanjem dužnosti vaspitanja, odnosno nebrigom za vaspitanje maloletnika. Zanemariti zbrinjavanje znači ne voditi računa o osnovnim potrebama egzistencije maloletnika, o ishrani, zdravlju, odevanju, stanovanju. Grubo zanemarivanje zbrinjavanja postoji kada se roditelji odaju neradu i skitnji, kada ne privređuju, kada svoju platu troše na provod i piće ili kada iz kuće prodaju stvari neophodne za egzistenciju porodice. Zanemarivanje se pretežno vrši propuštanjem ali može da bude preduzeto i radnjom činjenja. Bitno je da je izraženo u većem stepenu iz razloga podobnosti takvog zanemarivanja da prouzrokuje posledicu ovog krivičnog dela. Teži oblik ovog krivičnog dela, postoji u nekoliko slučajeva: 1) kada se od napred navedenih lica maloletno lice zlostavlja, 2) kada se maloletno lice prinudi na preterani rad, ili rad koji ne odgovara njegovom uzrastu, 3) na prosjačenje ili vršenje drugih radnji koje su štetne za njegov razvoj. U smislu navedenog, za postojanje težeg oblika ovog krivičnog dela bilo bi potrebno da postoji uzročna veza

školu, niti obezbedili zdravstvenu zaštitu, jer oštećeni maloletnici nemaju zdravstvene knjižice, niti su ikada bili kod lekara na redovnom pregledu. Videti: Rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 3095/06 od 29. novembra 2006. i presuda Prvog opštinskog suda u Beogradu K. 1642/05 od 1. septembra 2006. godine (Navedeno prema: Stevanović, 2008: 135-139)

između zapuštanja i jedne od kvalifikatornih okolnosti. Zapuštanje ne mora biti jedini i isključivi razlog što se maloletno lice odalo devijantnom ili delinkventnom ponašanju. Kada se radi o kvalifikatornoj okolnosti navođenje na vršenje drugih radnji koje su štetne za razvoj maloletnika, da bi postojalo krivično delo potrebno je da je učinilac to uradio iz koristoljublja i da je sve to štetno uticalo na razvoj maloletnika. Osim postojanja motiva koristoljublja mora biti preduzeta i neka druga radnja navođenja, a to je bilo koja radnja koja se može podvesti pod pojam podstrekavanja na neke radnje štetne za razvoj maloletnog lica. Žrtva kod oba oblika krivičnog dela zapuštanja i zlostavljanja maloletneg lica je osoba do navršene osamnaeste godine života. Ovo krivično delo može bitu izvršeno samo sa umišljajem.

Deca koja su uključena u život ili rad na ulici u posebnom riziku su da postanu i žrtve krivičnog dela trgovine ljudima. Danas se smatra da je trgovina decom, poseban oblik kriminaliteta koji se izdvaja nizom specifičnosti u odnosu na ostale oblike trgovine ljudima. Ove specifičnosti nastaju zbog činjenice da su maloletna lica usled svojih osobina: ranjivosti, zavisnosti od odraslih i potrebe za negom, pomoći i usmeravanjem u procesu razvoja u većoj meri izložena povredama. Shodno polu i uzrastu ova lica su izložena različitim oblicima trgovine. Zakonodavac Republike Srbije se nažalost nije opredelio za ustanovljavanje posebnog krivičnog dela “trgovina maloletnim licima”, a usvajanjem *Krivičnog zakonika 2005.* godine radnja izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima određena je kao: vrbovanje, prevoz, prebacivanje, predaja, prodaja, kupovina, posredovanje u prodaji, sakrivanje

ili držanje drugog lica i to na jedan od sledećih načina: 1) silom ili pretnjom, 2) dovodenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, 3) zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, 4) zadržavanjem ličnih isprava ili 5) davanje ili primanje novca ili druge koristi. Za postojanje ovog krivičnog dela potrebna je da se navedene radnje vrše u cilju eksploracije rada lica koje je predmet trgovine, prinudnog rada, vršenja krivičnog dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploracije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima. Za osnovni oblik krivičnog dela predviđena je kazna zatvora od tri do dvanaest godina (član 388. stav 1). Osim osnovnog oblika *zakonikom* su propisani i teži oblici ovog krivičnog dela. Maloletstvo pasivnog subjekta predstavlja kvalifikatornu okolnost u smislu strožijeg kažnjavanja. Zakonodavac predviđa kažnjavanje za ovaj oblik trgovine ljudima kaznom zatvora najmanje pet godina (član 388. stav 3). Oblik iz stava 2. člana 388. *zakonika* predstavlja punu implementaciju međunarodnih ugovora iz ove oblasti ratifikovanih od strane Republike Srbije, jer s obzirom na određenu okolnost, svojstvo žrtve, inkriminiše ono što inače ne bi predstavljalo krivično delo *trgovine ljudima*. Navedenim oblikom krivičnog dela trgovine ljudima zakonodavac predviđa da u slučaju da je ovo delo učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti i kada nije upotrebo silu, pretnju ili neki od drugih načina izvršenja. Poslednjim izmenama *Krivičnog zakonika* iz avgusta 2009. godine izričito je, pored ostalog,

propisano i da pristanak maloletnog lica na eksploraciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa iz stava 1. člana 388. zakonika ne utiče na postojanje krivičnog dela iz stava 2. ovog člana (član 388. stav 10). Važno je ukazati i da je zakonikom ovo krivično delo izmešteno iz grupe krivičnih dela: "protiv dostojanstva ličnosti i morala" u koju je neadekvatno bilo svrstano i uvršćeno u grupu krivičnih dela: "protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom". Takođe, zakonodavac je u velikoj meri prihvatio stav naučne i stručne javnosti, a u smislu potrebe jasnog razlikovanja bića ovog krivičnog dela od drugih pojmova koji se odnose na pojedine forme eksploracije ljudi ali se i razlikuju. Imajući navedeno u vidu *Krivični zakonik* sadrži i posebnu inkriminaciju: *nedozvoljeni prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi* (član 350), a za njegova dva posebna kvalifikatorna oblika, od kojih je drugi uveden poslednjim izmenama krivičnog zakonodavstva avgusta 2009. godine, kao i za krivično delo *trgovine ljudima*, ustanovljava nemogućnost ublažavanja kazne ispod zakonskog minimuma (člana 11. Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika). Navedeno je od izuzetnog značaja jer pored važeće putne isprave maloletnom licu nije potreban nikakav drugi dokument da bi samo ili u pratnji druge osobe koja nije njegov staratelj prešlo državnu granicu. U ovakvim situacijama prepušteno je slobodnoj oceni policijskih službenika granične policije da li će i u kojim slučajevima proveravati da li prelaz maloletnog lica preko državne granice (samostalno ili u pratnji drugog lica

koje nije njegov staratelj) sadrži i biće nekog od napred pomenutih krivičnih dela.

Imajući u vidu da osnovno delo *trgovine ljudima* ne uključuje *trgovinu decom radi usvojenja*, zakonodavac je smatrao za bitnim da posebnom odredbom inkriminiše i *trgovinu decom radi usvojenja*. Osnovni oblik ovog dela predviđa kažnjavanje za onog ko protivno važećim propisima oduzme lice koje nije navršilo šesnaest godina radi njegovog usvojenja ili ko usvoji takvo lice ili posreduje u takvom usvojenju. Ovo delo će postojati i ako neko u svrhe usvojenja kupi, proda ili preda drugo lice koje nije navršilo šesnaest godina ili ga prevozi, obezbeđuje mu smeštaj ili ga prikriva. Pritom, ovu drugu inkriminaciju treba tumačiti tako da se ona nužno ne odnosi na oduzeto dete, jer prodaju dece radi usvojenja mogu da vrše i roditelji. Ukratko rečeno, zbog trgovine maloletnim licima radi usvojenja kažnjava se kako onaj ko oduzme maloletno lice radi usvojenja, posreduje u usvojenju ili na neki drugi inkriminisani način postupa sa maloletnim licem radi usvojenja, tako i onaj koji usvoji lice u pitanju. Predviđena kazna je od jedne do pet godina zatvora. Pored osnovnog, *Krivični zakonik* propisuje i dva teža vida ovog dela. Prvi kvalifikovani oblik postoji ukoliko je reč o bavljenju trgovinom maloletnih lica radi usvojenja ili ako je osnovno delo izvršila organizovana grupa, sa zaprećenom kaznom zatvora od najmanje tri godine. Drugi kvalifikovani oblik osnovnog dela, takođe je vezan za učinioca – reč je o izvršenju dela od strane organizovane kriminalne grupe u kom slučaju je zaprećena minimalna kazna zatvora od pet godina.

Prvo što se može primetiti analizom navedene inkriminacije jeste dilema kome se, u stvari, pruža zaštita definisanjem bića ovog krivičnog dela. Njegov naslov upućuje na maloletno lice. Imajući u vidu da se prema stavu 10. člana 112. *Krivičnog zakonika*, maloletnim licem smatra lice koje nije navršilo osamnaest godina. Da je ovo uneto i u biće krivičnog dela, srpski zakonodavac bi konačno prihvatio veoma jasan međunarodni standard prema kojem se „detetom“ smatra lice koje nije navršilo 18 godina starosti.⁴² Inače, pasivni subjekat krivičnog dela trgovine maloletnim licima radi usvojenja je lice koje nije navršilo šesnaest godina, pa se tako praktično izvan zaštite našla grupa lica kojima je pružena međunarodna zaštita od nelegalnog usvojenja, tj. sve osobe između 16 i 18 godina starosti. Iako su najčešće žrtve trgovine ljudima radi nelegalnog usvojenja lica mlađa od 14 godina, ima i slučajeva otmice starije dece u tu svrhu mišljenja smo, i njima treba da pruži jednaku zaštitu.⁴³ Druga nelogičnost odnosi se na zahtev da se inkriminisane radnje vrše „protivno važećim propisima“. Reč je o sasvim nepotrebnom zahtevu s obzirom na to da dete ne može biti zakonito oduzeto roditeljima ili starateljima radi usvojenja. Takođe, mišljenja smo da je zakonodavac propustio da eksplicitno inkriminiše pokušaj trgovine maloletnim licima radi usvojenja i uvede kao otežavajuću okolnost izlaganje dece opasnosti prilikom izvršenja osnovnog dela usled čega je došlo do značajnog narušavanja njihovog fizičkog ili emocionalnog razvoja. Time bi se značajno povećao stepen zaštite i obeshrabriло ilegalno usvajanje.

⁴² Videti član 1. *Konvencije UN o pravima deteta*.

⁴³ U tom smislu videti npr. čl. 236 nemačkog *Krivičnog zakonika*.

Krivičnoprocesni aspekt zaštite maloletnih lica od posledica sekundarne viktimizacije

Izgradnja efikasnog modela krivičnopravne zaštite podrazumeva, pre svega, precizno utvrđivanje obaveza svakog od učesnika u procesu pravne zaštite maloletnih lica žrtava. U tom smislu i u Republici Srbiji prihvaćena su, neka nova rešenja sadržana u *Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*).⁴⁴ Odredbe dela trećeg, *Zakon o maloletnicima* u suštini predstavljaju začetak buduće reforme kojom bi se ova oblast obogatila i drugim oblicima zaštite maloletnih lica koji nisu učinioци krivičnih dela, već se u postupku pojavljuju kao oštećeni kod pojedinih krivičnih dela. Analiza odredaba trećeg dela ovog zakona pokazuje da se ovde ne radi o nekim posebnim sudskim organima, odnosno da nisu u pitanju veća za maloletnike koja sude punoletnim učiniocima za pojedina krivična dela kada se maloletno lice pojavljuje kao oštećeno. Ali, ono što predstavlja izuzetnu važnu novinu i što sadrže brojna savremena krivična zakonodavstva, jeste zahtev da određeni organi postupka, u slučaju kada se sudi punoletnim učiniocima krivičnih dela takšativno nabrojanim u članu 150. *Zakona o maloletnicima*, uključujući i krivično delo zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica i trgovina ljudima, odnosno u svim onim slučajevima kada javni tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica proceni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti maloletnih lica kao oštećenih u

⁴⁴ *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, „Službeni glasnik RS“ br. 85/05.

krivičnom postupku, moraju imati posebna znanja. *Zakonom o maloletnicima* specijalizacija je predviđena i za javnog tužioca, istražnog sudiju, predsednika veća, punomoćnika oštećenog. U krivičnim postupcima, u skladu sa odredbom 150. *Zakon o maloletnicima*, a radi posebne zaštite maloletnih lica kao oštećenih postupaju javni tužioci, istražne sudije, sudije koje predsedavaju većem koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. O sticanju ovih posebnih znanja i stručnom usavršavanju sudija, tužilaca, predstavnika organa unutrašnjih poslova i punomoćnika oštećenih stara se Pravosudna akademija. Pored zahteva za specijalizacijom, hitnošću postupaka (član 157), zabrane suočavanja maloletnog oštećenog sa okrivljenim – doduše ne izričite (član 153), odredbe trećeg dela *Zakona o maloletnicima* usmerene su i na zaštitu oštećenog maloletnog lica koji se u postupku saslušava kao svedok-oštećeni, od štetnih posledica krivičnog prava, odnosno sekundarne viktimizacije deteta žrtve. Zakonske norme trećeg dela *Zakona o maloletnicima*, između ostalog, omogućavaju da se kao dokaz koriste video i audio trake kojima se registruje iskaz i pružaju mogućnosti da se jednom data izjava maloletnog lica koristi i u kasnijim fazama krivičnog postupka, bez njegovog dodatnog uznemiravanja. Saslušanje maloletnog lica, prema *Zakonu o maloletnicima*, obavlja se uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica, a ako se kao svedok saslušava maloletno lice koje je oštećeno krivičnim delom navedenim u članu 150. ovog zakona, saslušanje se može sprovesti najviše dva puta, a samo izuzetno više puta ukoliko je to neophodno radi ostvarivanje svrhe krivičnog postupka, uz

obavezu sudije da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti maloletnog lica. Takođe, prilikom saslušanja maloletnog lica kao svedoka omogućeno je da ono svoj iskaz dâ u drugoj prostoriji koja je tehničkim sredstvima za prenos slike i zvuka povezana sa sudnicom, kao i mogućnost korišćenja transparentnog ogledala i drugih procesnih i tehničkih mogućnosti (član 152. ZM).

Mesto i uloga policije

Prema *Zakonu o policiji*,⁴⁵ policija sprovodi sledeće poslove: bezbednosna zaštita života, prava, sloboda i ličnog integriteta lica, kao i podrška vladavini prava; bezbednosna zaštita imovine; sprečavanje, otkrivanje i rasvetljavanje krivičnih dela, prekršaja i drugih delikata (u daljem tekstu: krivična dela i prekršaji), drugi vidovi borbe protiv kriminala i otklanjanje njegovih organizovanih i drugih oblika; otkrivanje i hvatanje izvršilaca krivičnih dela i prekršaja i drugih lica za kojima se traga i njihovo privođenje nadležnim organima; održavanje javnog reda, pružanje pomoći u slučaju opasnosti i pružanje druge bezbednosne pomoći onima kojima je neophodna; regulisanje, kontrola, pružanje pomoći i nadzor u saobraćaju na putevima; obezbeđivanje određenih javnih skupova, ličnosti, organa, objekata i prostora; nadzor i obezbeđivanje državne granice, kontrola prelaženja državne granice, sprovođenje režima u graničnom pojasu i utvrđivanje i rešavanje graničnih incidenata i drugih povreda državne granice; izvršavanje zadataka utvrđenih propisima o strancima; izvršavanje drugih

⁴⁵ *Zakon o policiji*, „Službeni glasnik RS“ br. 101/05, 63/09 i 92/11.

zadataka utvrđenih zakonom i podzakonskim aktom donetim na osnovu ovlašćenja iz zakona.

Policijska ovlašćenja prema maloletnim licima (detetu i maloletniku), primenjuju sva ovlašćena službena lica policije, osim u slučajevima prikupljanja obaveštenja u svojstvu građanina i saslušanja maloletnika u svojstvu osumnjičenog (radnje koje se po pravilu obavljaju u službenim prostorijama policije), pri čemu postupaju isključivo ovlašćena službena lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta, prestupništva maloletnika i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, kojima su izdati odgovarajući sertifikati (član 165. *Zakona o maloletnicima*). Prikupljanje obaveštenja od maloletnog lica u svojstvu građanina, kao i saslušanje maloletnika u svojstvu osumnjičenog, vrši se obavezno u prisustvu roditelja, usvojioца ili staraoca, od strane policijskih službenika sa sertifikatima, pri čemu saslušanju maloletnika mora prisustvovati i branilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva maloletnika, odnosno branilac (koji ne mora imati takva znanja) po ličnom izboru maloletnika i njegovih roditelja/staraoca. Pozivanje maloletnog lica u svojstvu građanina i pozivanje maloletnika u svojstvu osumnjičenog vrši se preko roditelja, usvojioца ili staraoca, osim ako to nije moguće zbog potrebe hitnog postupanja ili drugih okolnosti. Dovođenje maloletnog lica zatečenog na javnom prostoru bez roditelja/staraoca, kao i u situacijama kada takva lica izvrše krivično delo ili prekršaj mogu vršiti svi policijski službenici trenutno raspoloživim policijskim vozilom (po mogućnosti neobeleženim). Dovođenje maloletnika kome je izrečena krivična sankcija zavodskog karaktera, vrši se od

strane policijskih službenika u civilnom odelu neobeleženim policijskim vozilom kako bi se sprečila stigmatizacija koja bi mogla imati negativne posledice po njegov dalji razvoj i društveni status. Sredstava prinude se prema licu mlađem od 14 godina ne primenjuju, osim ako takvo lice vatre nim oružjem, oruđem ili drugim opasnim predmetom ugrožava sopstveni život ili život drugog lica, dok se prema licima starijim od 14 godina mogu primeniti sva sredstva prinude osim vatre nog oružja čija je upotreba dozvoljena samo u slučaju kada je to jedini način za odbranu od neposrednog napada ili opasnosti.

U skladu sa odredbama novog *Zakonom o prekršajima* u prekršajnom postupku okrivljeni – maloletnik i punoletna osoba, mogu biti zadržani sudsrom naredbom u sledećim slučajevima: 1) ako se ne mogu utvrditi njegov identitet ili prebivalište, odnosno boravište, a postoji osnovana sumnja da će pobeći; 2) ako odlaskom u inostranstvo može izbeći odgovornost za prekršaj za koji je predviđena kazna zatvora; 3) ako je zatečen u izvršenju prekršaja, a zadržavanje je potrebno da bi se sprečilo dalje vršenje prekršaja. O zadržavanju okrivljenog sud donosi naredbu u kojoj označava dan i sat kad je naređeno zadržavanje, kao i zakonski osnov zadržavanja. Zadržavanje ne može biti duže od 24 sata. Međutim, novi *Zakon o prekršajima* i dalje predviđa izuzetke koji se odnose na situacije kada se učinilac prekršaja ne može odmah privesti u sud, a postoje osnovi sumnje da će pobeći ili opasnost da će neposredno nastaviti da vrši prekršaje (čl. 190. st. 3. *Zakona o prekršajima*) i propisuje da je u takvim situacijama meru zadržavanja u trajanju od 24. časa moguće izreći i od strane

ovlašćenih policijskih službenika ali ovoga puta *isključivo* punoletnim učiniocima prekršaja jer u stavu 5. člana 190. novi *Zakon o prekršajima* izričito navodi da se prema maloletnim učiniocima prekršaja mera zadržavanja može odrediti isključivo sudskom naredbom. Na ovom mestu važno je pomenuti i odredbe *Zakona o prekršajima* kojim je propisano da se lice pod uticajem alkohola ili drugih psihotaktivnih supstanci zatečeno u vršenju prekršaja može po naredbi suda ili *na osnovu rešenja ovlašćenog policijskog službenika* zadržati (najduže do 12 časova) ako postoji opasnost da će i dalje vršiti prekršaje (čl. 193. st. 1. *Zakona o prekršajima*), bez utvrđivanja bilo kakvih specifičnosti kada se ove mere primenjuju u odnosu na maloletne učinioce prekršaja. Dobro je poznato da je na nivou međunarodnih normi i standarda ustanovljeno osnovno pravilo da se lišenje slobode mora koristiti isključivo kao krajnja mera i ova izuzetnost važi i za meru „zadržavanja“ u navedenoj situaciji, te smo mišljenja da maloletni učinilac prekršaja treba biti zadržan izuzetno uz hitno obaveštavanje zakonskog zastupnika maloletnika i njegovo pozivanje da preuzme vršenje nadzora nad njim. Zakonom je doduše u stavu 5. člana 193. predviđeno da će: „Ako je to moguće, sudija obavestiti članove porodice zadržanog lica ili druga lica zadužena za staranje o maloletniku ako je prema njemu određeno zadržavanje“, što smatramo nedovoljno obuhvatnim imajući u vidu dosadašnju praksu da se mera zadržavanja u ovakvim situacijama, pre svega, određivala rešenjem ovlašćenog policijskog službenika (Stevanović (b), 2013: 101-102).

Mesto i uloga komunalne policije

Nadležnost komunalne policije ustanovljena je *Zakonom o komunalnoj policiji*,⁴⁶ koji omogućuje da grad Beograd i ostale jedinice koje imaju status grada formiraju komunalnu policiju. Komunalna policija se formira za obavljanje određenih komunalno-policajskih i drugih poslova čijim se obavljanjem obezbeđuje izvršavanje nadležnosti grada u oblastima odnosno pitanjima komunalne delatnosti, zaštite životne sredine, ljudi i dobara, obezbeđuje zaštita i održava red u korišćenju zemljišta, prostora, lokalnih puteva, ulica i drugih javnih objekata te obezbeđuje nesmetano obavljanje zakonom određenih poslova iz nadležnosti grada. Komunalna policija Gradske uprave grada Beograda, kao jedna od organizacionih jedinica Gradske uprave grada Beograda, zvanično je počela sa radom 19. jula 2010. godine, a njeni poslovi određeni su odredbama *Zakona o komunalnoj policiji i Odlukom o komunalnoj policiji*.⁴⁷ Kao jedan od poslova Komunalne policije shodno navedenoj Odluci o komunalnoj policiji, pored ostalog je određeno i neposredno održavanje komunalnog i drugog zakonom uređenog reda od značaja za komunalnu delatnost, na mestu održavanja reda, sprečavanjem narušavanja, odnosno uspostavljanjem narušenog komunalnog reda, a naročito suzbijanje nelegalne prodaje i vršenja drugih delatnosti na površinama javne namene i drugim javnim mestima i sprečavanje prosjačenja (član 6.

⁴⁶ *Zakon o komunalnoj policiji*, „Službeni glasnik RS“ br. 51/09.

⁴⁷ *Odluka o komunalnoj policiji*, "Službeni list grada Beograda", br. 6/2010.

Odluke). Grad Beograd doneo je *Odluku o komunalnom redu*,⁴⁸ kojom se propisuje komunalni red na teritoriji grada Beograda i mere za njegovo sprovođenje (za komunalnu policiju u smislu izricanja novčanih kazni na licu mesta, podnošenja zahteva sudiji za prekršaje, prijava nadležnom organu za učinjeno krivično delo i obaveštavanja drugog nadležnog organa da preduzme mere iz svoje nadležnosti), dok samo prosjačenje i sankcije za lica koja se bave prosjačenjem nisu posebno regulisani ni jednom Gradskom odlukom.⁴⁹ Komunalnom policijom rukovodi načelnik komunalne policije. Poslove komunalne policije obavljaju komunalni policijski koji imaju posebna ovlašćenja utvrđena zakonom, uključujući i ovlašćenja za upotrebu određenih sredstava prinude. O upotrebi sredstava prinude načelnik komunalne policije obaveštava nadležnu policijsku upravu najkasnije u roku od 48 časova od upotrebe sredstava prinude, a ako prilikom upotrebe sredstava prinude nastane telesna povreda ili nastupi smrt lica, načelnik komunalne policije dužan je da o tome podnese pisani izveštaj nadležnoj policijskoj upravi (član 28. st. 2.).

Prema *Zakonu o komunalnoj policiji*, poslovi komunalne policije su sledeći: 1) održavanje komunalnog i drugog zakonom uređenog reda od značaja za komunalnu delatnost; 2) kontrola primene zakona i drugih propisa i opštih akata iz oblasti komunalne delatnosti i drugih delatnosti iz nadležnosti

⁴⁸ *Odluku o komunalnom redu*, "Službeni list grada Beograda", br. 10/1.

⁴⁹ Na osnovu Obaveštenja načelnika Komunalne policije za Grad Beograd posebnog postupanja komunalne policije grada Beograda u odnosu na decu koja su uključena u život i rad na ulici nije bilo, osim zanemarljivog broja prijavljenih slučajeva policijskim službenicima o uočenim pojавama na terenu.

grada; 3) ostvarivanje nadzora u javnom gradskom, prigradskom i drugom lokalnom saobraćaju u skladu sa zakonom i propisima grada; 4) zaštita životne sredine, kulturnih dobara, lokalnih puteva, ulica i drugih javnih objekata od značaja za grad i 5) podrška sprovođenju propisa kojima se obezbeđuje nesmetano odvijanje života u gradu, očuvanje gradskih dobara i izvršavanje drugih zadataka iz nadležnosti grada (čl. 9. st. 1). U obavljanju svojih poslova komunalna policija pruža pomoć nadležnim organima grada te preduzećima, organizacijama i ustanovama koje na osnovu odluke skupštine grada odlučuju o pojedinim pravima građana, pravnih lica ili drugih stranaka, kada po oceni nadležnog organa grada ili ovlašćene organizacije postoje pretpostavke da sprovođenje njihove izvršne odluke neće biti moguće bez prisustva komunalnih policajaca ili upotrebe sredstava prinude. O angažovanju komunalne policije te o obimu i načinu pružanja pomoći odlučuje načelnik komunalne policije u roku od 48 časova od podnošenja zahteva nadležnog organa grada odnosno ovlašćene organizacije, shodno odredbama *Zakona o policiji* o postupku pružanja pomoći u izvršenjima i podzakonskog propisa o načinu obavljanja policijskih poslova kojima se bliže uređuje pružanje ove pomoći. Komunalna policija u obavljanju poslova sarađuje sa građanima (član 6.), sa gradskim inspeksijskim službama (član 7.) i sa policijom (član 8.).

Imajući u vidu brojne poslove i ovlašćenja komunalne policije (upozorenje, usmeno naređenje, provera identiteta, dovođenje, pregledanje lica i predmeta, privremeno oduzimanje predmeta,

video nadzor i upotrebu sredstava prinude – fizičke snage, službene palice i sredstava za vezivanje),⁵⁰ bilo je neophodno zakonom propisati i obavezu sticanja posebnih znanja kada se ona primenjuju prema maloletnim licima,⁵¹ odnosno ustanoviti specifičnosti u postupanju prema različitim starosnim kategorijama maloletnih lica, kao što se čini u maloletničkom prekršajnom i krivičnom zakonodavstvu.

*Opšta zakonska rešenja od posebnog značaja za
unapređenje primene prava i zaštitu dece koja su
uključena u život ili rad na ulici*

I pored toga što je zabrana diskriminacije proklamovana i kao ustavno načelo deca koja su uključena u život ili rad na ulici su izložena raznim oblicima diskriminacije, odnosno nalaze se u posebnom riziku da budu diskriminisana. *Zakonom o zabrani diskriminacije*⁵² uređuju se opšta zabrana diskriminacije, oblici i slučajevi diskriminacije te postupci zaštite od diskriminacije. Zakon u članu 2. tačka 1. definiše diskriminaciju i diskriminatorsko ponašanje veoma široko, zasnovano na linijama relevantnog opštег komentara Komiteta za ljudska prava.

⁵⁰ Pored pomenutih ovlašćenja, komunalni policajac može, kada je za to ovlašćen zakonom, drugim propisom i opštim aktom grada, izreći mandatnu kaznu, podneti prijavu nadležnom organu za učinjeno krivično delo, podneti zahtev za vođenje prekršajnog postupka i obavestiti drugi nadležni organ da preduzme mere iz svoje nadležnosti.

⁵¹ *Zakon o komunalnoj policiji*, doduše, ustanavljava „održavanje i unapređenje stručnosti komunalnih policajaca“ kao obavezno te periodičnu proveru stručne sposobljenosti (čl. 34. st. 1), ali ni na jednom mestu ne ukazuje na potrebu sticanja posebnih znanja kada se poslovi i ovlašćenja komunalne policije sprovode u odnosu na maloletna lica.

⁵² *Zakon o zabrani diskriminacije*, „Službeni glasnik RS“, br. 22/09

Zakonom se kao oblici diskriminacije definišu neposredna i posredna diskriminacija, povreda načela jednakih prava i obaveza, pozivanje na odgovornost, udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje i uznemiravanje te ponižavajuće postupanje (član 5.). Zakonom je propisana sudska zaštita od diskriminacije i diskriminatorskih postupaka, pri čemu se postupak pred sudom vodi kao hitan, a primenjuju se odredbe zakona o parničnom postupku i uvek je dopuštena revizija. Ustanovljava se i institucija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, kao samostalnog državnog organa, nezavisnog u obavljanju poslova koji su mu povereni ovim zakonom. Sa stanovišta *Konvencije o pravima deteta* naročito je relevantno to što su deca kao grupa eksplicitno zaštićena zakonom, u odeljku o posebnim oblicima diskriminacije. Odgovarajuće odredbe zakona (član 22.) glase: „Svako dete, odnosno maloletnik ima jednaka prava i zaštitu u porodici, društvu i državi, bez obzira na njegova ili lična svojstva roditelja, staratelja i članova porodice. Zabranjeno je diskriminisati dete, odnosno maloletnika prema zdravstvenom stanju, bračnom, odnosno vanbračnom rođenju, javno pozivanje na davanje prednosti deci jednog pola u odnosu na decu drugog pola, kao i pravljenje razlike prema zdravstvenom stanju, imovnom stanju, profesiji i drugim obeležjima društvenog položaja, aktivnostima, izraženom mišljenju ili uverenju detetovih roditelja, odnosno staratelja i članova porodice.” U odnosu na mehanizme zaštite, zakon propisuje mogućnost sudske zaštite i mogućnost obraćanja Povereniku za zaštitu ravnopravnosti. U odnosu na pitanje sudske zaštite, zakon u članovima 41–46. propisuje pravo podnošenja tužbe sudu, a u

tom postupku se primenjuju odredbe *Zakona o parničnom postupku*. Ovaj postupak je hitan, a pored suda opšte nadležnosti mesno je nadležan i sud na čijem se području nalazi prebivalište tužioca. Tužbom se mogu tražiti zabrana izvršenja radnje od koje preti diskriminacija, zabrana daljeg vršenja radnje diskriminacije ili zabrana ponavljanja radnje diskriminacije, utvrđenje da je tuženi diskriminatorski postupao prema tužiocu ili drugome, izvršenje radnje radi uklanjanja posledica diskriminatorskog postupanja, naknada materijalne i nematerijalne štete te objavljivanje donete presude. Zakon u odnosu na teret dokazivanja propisuje da, ukoliko tužilac učini verovatnim da je tuženi izvršio akt diskriminacije, teret dokazivanja kako usled tog akta nije došlo do povrede načela jednakosti odnosno načela jednakih prava i obaveza snosi tuženi. Drugi mehanizam zaštite predstavlja institucija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, čiji su izbor, nadležnost i dužnosti propisani članom 28.– 40. ovog zakona. Zakon u članu 35. propisuje pravo licu koje smatra da je pretrpelo diskriminaciju da podnese pritužbu povereniku. Po prijemu pritužbe poverenik utvrđuje činjenično stanje, daje mišljenje o tome da li je došlo do povrede odredaba ovog zakona i preporučuje licu protiv koga je podneta pritužba način otklanjanja povrede prava. Ukoliko lice kome je preporuka upućena ne postupi po preporuci odnosno ne otkloni povedu prava, poverenik mu izriče meru opomene. Poverenik ima mogućnost i da u svoje ime, a uz saglasnost diskriminisanog lica, podnese tužbu sudu.

Pravo je deteta da bude zaštićeno od svakog vida eksploracije njihovog rada što se posebno odnosi i na decu

koji su uključeni u život i rad na ulici. *Zakon o radu*,⁵³ kao sistemski zakon u oblasti radnog prava, definiše najveći broj pitanja vezanih za rad lica mlađih od 18 godina. *Zakon o radu*, u skladu sa *Konvencijom o pravima deteta*, određuje donju starosnu granicu za zapošljavanje, tzv. radnu sposobnost, na uzrast od 15 godina (član 24.), kada se prema *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* završava obavezno, osnovno obrazovanje (u redovnom toku stvari). Lice mlađe od 18 godina, a starije od 15 godina, može se zaposliti radi obavljanja posla koji ne ugrožava njegovo zdravlje, moral, obrazovanje odnosno koji nije zabranjen zakonom, a samo zaključenje ugovora dalje je uslovljeno:

- pismenom saglasnošću roditelja ili usvojitelja odnosno staratelja deteta;
- nalazom nadležnog zdravstvenog organa kojim se utvrđuje da je lice sposobno za obavljanje poslova za koje zasniva radni odnos i da takvi poslovi nisu štetni po njegovo zdravlje (član 25.).

Zakon takođe definiše zaštitu „omladine“ članovima 84–88. U okviru toga najpre definiše da lice mlađe od 18 godina ne može da radi na poslovima na kojima obavlja naročito težak rad, rad pod zemljom, pod vodom ili na velikoj visini, na poslovima koji obuhvataju izlaganje štetnom zračenju ili sredstvima koja su otrovna, kancerogena ili koja prouzrokuju nasledna oboljenja, kao i rizik po zdravlje zbog hladnoće, topote, buke ili vibracija te na poslovima koji bi, na osnovu

⁵³ *Zakon o radu*, „Službeni glasnik RS“ br. 24/2005, 61/05 i 54/09.

nalaza nadležnog zdravstvenog organa, mogli štetno ili sa povećanim rizikom da utiču na njegovo zdravlje i život s obzirom na njegove psihofizičke sposobnosti. Kada lice mlađe od 18 godina zasnuje radni odnos u skladu sa prethodno definisanim uslovima, zakonodavac i tada predviđa posebne uslove za njegov rad u cilju zaštite od eksploracije odnosno zaštite zdravlja maloletne osobe.

Pojačana zaštita ogleda se u:

- ograničavanju punog radnog vremena na 35 sati nedeljno (za punoletna lica puno radno vreme iznosi 40 časova) i na 8 sati dnevno;
- izričitoj zabrani preraspodele radnog vremena, prekovremenog rada i rada noću. Kada je reč o radu noću postoje dva izuzetka: prvi se odnosi na oblasti rada, pa se ovo ograničenje ne odnosi na zaposlene u oblasti kulture, sporta, umetnosti i reklamne delatnosti (član 88. st. 2. tač. 1.); drugi se odnosi na vanredne situacije u kojima je neophodno nastaviti rad koji je prekinut usled više sile, koji traje određeno vreme i koji mora da se završi bez odlaganja, a poslodavac nema na raspolaganju dovoljan broj punoletnih zaposlenih (član 88. st. 2. tač. 2.). U poslednjem slučaju poslodavac je dužan da obezbedi da punoletni zaposleni nadzire rad lica mlađeg od 18 godina (član 88. st. 3.).

Pravo je deteta koje je uključeno u život ili rad na ulici da ima ime i državljanstvo, odnosno mora mu biti garantovano pravo na identitet. Pravo na ime garantovano je najdirektnije

odredbama člana 45. *Zakona o matičnim knjigama*.⁵⁴ Taj član utvrđuje koji se podaci upisuju u matičnu knjigu rođenih, a to su: ime i prezime deteta, skraćeno lično ime, pol deteta, dan, mesec, godina i čas rođenja, mesto i opština rođenja (ako je dete rođeno u inostranstvu, i naziv države rođenja), jedinstveni matični broj građana i državljanstvo deteta. U matičnu knjigu rođenih upisuju se i detaljni podaci o roditeljima, te statusno relevantne činjenice kao što su: usvojenje, starateljstvo, promene imena, itd. Odredbe članova 49., 50. i 51. ovog zakona utvrđuju način upisa u matične knjige dece rođene u prevoznim sredstvima, dece nepoznatih roditelja i rođenja dece bez roditeljskog staranja. Član 48. zakona nalaže da se rođenje deteta prijavi najkasnije 15 dana od dana rođenja. Što se tiče prava na lično ime, pored već pomenutog člana 45, relevantne su i odredbe članova 50. i 51. koje utvrđuju da za decu nepoznatih roditelja i decu rođenu bez roditeljskog staranja ime određuje nadležni organ starateljstva. Takođe, relevantan je i član 54. koji nalaže roditeljima da lično ime prijave matičaru najkasnije 30 dana od rođenja deteta, a ukoliko to ne učine ili ne mogu da se saglase o imenu, ime će odrediti nadležni organ starateljstva. Dete koje je navršilo 15 godina života i koje je sposobno za rasuđivanje, shodno članu 41. ovog zakona, ima pravo uvida u lične podatke iz matične knjige rođenih, kao i u spise na osnovu kojih je izvršen upis, a koji se odnose na detetovo poreklo. Isti član utvrđuje da posle novog upisa činjenice rođenja usvojenika, pravo uvida u matičnu knjigu

⁵⁴ *Zakon o matičnim knjigama*, „Službeni glasnik RS“ br. 20/09.

rođenih za dete imaju samo dete i usvojitelji deteta, na način utvrđen zakonom koji uređuje oblast porodičnopravne zaštite.

Jedno od osnovnih pitanja o kojima se najčešće raspravlja u ovoj oblasti jeste problem pravno nevidljive dece čiji su roditelji poznati i koji se o njima staraju — dece koja nisu upisana u matične knjige rođenih iz razloga jer nije bilo prethodnog upisa njihovih roditelja, odnosno čiji roditelji nemaju svoja lična dokumenta. U ovoj situaciji deca ne mogu biti upisana u matičnu knjigu rođenih u redovnom postupku, a postojeći propisi su im otežavali, odnosno onemogućavali da ga ostvare u postupku naknadnog upisa. Inače, upis u matičnu knjigu rođenih ove dece moguć je tek kada roditelji, ili samo majka, u postupku naknadnog upisa uspeju da se upišu u matičnu knjigu rođenih iz razloga jer *Zakon o matičnim knjigama* nije predviđao posebnost ovakvih slučajeva iz prakse. U ovom delu problem se još više usložnjava jer *Upustvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga*⁵⁵ u članu 24. st. 1 propisuje da se činjenica rođenja upisuje u matičnu knjigu rođenih na osnovu prijave rođenja, a da se u prijavi rođenja podaci upisuju iz lične karte (inače, u matičnu knjigu rođenih do poslednjih izmena *Zakona o vanparničnom postupku*⁵⁶ nije moglo biti upisano odraslo lice koje nema saznanje o datumu i mestu rođenja, kome su roditelji preminuli ili nepoznati ili mu je nepoznato njihovo boravište, odnosno lica koja imaju izvod iz matične knjige rođenih ali im

⁵⁵ *Upustvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga, „Službeni glasnik RS“ br. 109/2009, 4/2010 i 10/2010.*

⁵⁶ *Zakon o vanparničnom postupku, „Službeni glasnik SRS“ br. 25/82 i 48/88, i „Službeni glasnik RS“ br. 46/95 - dr. zakon i 18/05 - dr. zakon, br. 85/12 i 45/13 - dr. zakon.*

nadležni organ nije dodelio Jedinstveni matični broj građana, zbog čega im lična karta nije izdata). Naknadni upis u matičnu knjigu rođenih ovih lica bio je moguć jedino na osnovu rešenja nadležnog organa (organa opštinske, odnosno gradske uprave član 6. *Zakona o matičnim knjigama*). Problem je nastajao kada lice koje traži naknadni upis u matičnu knjigu rođenih ne može da priloži ni jedan od propisanih dokaza, odnosno ako roditelji lica za koje se pokreće naknadni upis nemaju lična dokumenta, jer i *Zakon o matičnim knjigama*, ni *Zakon o opštem upravnom postupku*,⁵⁷ kao ni *Upustvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga*, nije detaljno regulisalo postupak naknadnog upisa u ovakvim situacijama. Ovakva pravna praznina je dovodila do toga da se postupak naknadnog upisa najčešće prekida i lice upućuje na parnični postupak u kom treba da dokaže činjenicu rođenja, odnosno da podnese tužbu za utvrđivanje materinstva i očinstva, što su u praksi sudovi često odbijali, ili se oglašavali nenađežnim. Imajći navedeno u vidu Zaštitnik građana je pokrenuo inicijativu za izmene i dopune *Zakonika o vanparničnom postupku* u vezi sa sastavljanjem isprave o činjenici rođenja. Konačno Narodna Skupština Republike Srbije je u avgustu 2012. godine usvojila *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o vanparničnom postupku* kojima su stvoreni uslovi za sastavljanje isprave o činjenici rođenja - utvrđivanje vremena i mesta rođenja po zahtevu i na osnovu sudske odluke. Pravnosnažnim rešenjem o vremenu i mestu rođenja koje prvostepeni sud dostavlja nadležnom

⁵⁷ *Zakon o opštem upravnom postupku*, „Službeni list SRJ“ br. 33/97 i 31/01, i „Službeni glasnik RS“ br. 30/10.

matičaru u roku od osam dana od dana pravnosnažnosti omogućuje se upis činjenice rođenja lica čije se rođenje dokazuje u matičnu knjigu rođenih i na taj način „otvoraju vrata“ da hiljade pravno-nevidljivih lica u Srbiji steknu mogućnost da ostvare svoja prava.

Takođe na inicijativu Zaštitnika građana resorno ministarstvo unutrašnjih poslova jeiniciralo izmenu *Zakona o boravištu i prebivalištu građana*⁵⁸ koji je Narodna Skupština 2011. godine i usvojila. Izmenama navedenog zakona prevaziđena je situacija u kojoj se lična karta nije mogla izdati ukoliko lice nije imalo prijavu boravišta. U tom smislu *Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o prebivalištu i boravištu građana iz 2011.* godine, garantovano je pravo lica, koje ne može da prijavi prebivalište po osnovu prava svojine na stanu, prava stanovanja, prebivališta supružnika, vanbračnog partnera ili roditelja – da prijavi prebivalište po osnovu ustanove u kojoj je trajno smešteni ili centra za socijalni rad na čijem području se nalazi, ukoliko toj ustanovi ili centru prijavi da će njegova adresa biti na adresi ustanove, odnosno centra (član 11.). Takođe, u članu 17. *Zakona o prebivalištu i boravištu* propisano je da, ukoliko građanin koji ima pravo na ličnu kartu nema prijavljeno prebivalište ili boravište na teritoriji Republike Srbije, niti mu se može rešenjem utvrditi prebivalište po jednom od prethodno navedenih zakonskih osnova iz člana 11. ovog zakona, radi izdavanja lične karte će mu se rešenjem utvrditi boravište. Na ovaj način obezbeđuje se da građani dobiju ličnu kartu koja je neophodna za

⁵⁸ *Zakon o prebivalištu i boravištu građana*, „Službeni glasnik RS“ br. 87/11.

ostvarivanje niza drugih prava i onda kada nemaju mogućnost da prijave prebivalište.

Činjenica rođenja deteta bez roditeljskog staranja, koja se prijavljuje po isteku roka iz člana 25. *Zakona o matičnim knjigama* i koju nije moguće upisati u matičnu knjigu rođenih u redovnom postupaku, upisuje se u matičnu knjigu rođenih po mestu boravišta deteta u vreme pokretanja postupka za upis te činjenice. Upis se vrši na osnovu rešenja nadležnog organa starateljstva, a to rešenje sadrži sledeće podatke: lično ime deteta, pol deteta, dan, mesec i godinu rođenja, mesto i opštinu rođenja, te državljanstvo deteta. Detetom bez roditeljskog staranja se, u smislu *Porodičnog zakona* a u vezi primene *Zakona o matičnim knjigama*, smatra dete koje nema žive roditelje, dete čiji su roditelji nepoznati ili je nepoznato njihovo boravište, dete čiji su roditelji potpuno lišeni roditeljskog prava, odnosno poslovne sposobnosti, dete čiji roditelji još nisu stekli poslovnu sposobnost, dete čiji su roditelji lišeni prava na čuvanje i podizanje odnosno vaspitavanje deteta, te dete čiji se roditelji ne staraju o detetu ili se staraju o detetu na neodgovarajući način (član 113. st. 3. *Porodičnog zakona*).

U ovom delu važno je ukazati i da se na osnovu izmena i dopuna *Zakona o republičkim administrativnim taksama*⁵⁹ od jula 2011. godine sva lica koja traže naknadni upis u matičnu knjigu, za spise i radnje u vezi istog, oslobođaju od plaćanja administrativnih taksi.

⁵⁹ *Zakona o republičkim administrativnim taksama*, „Službeni glasnik RS“ br. 50/11.

3. STRATEŠKI OKVIR RELEVANTAN ZA PITANJA UNAPREĐENJA PRAVA DETETA UKLJUČENA U ŽIVOT ILI RAD NA ULICI

U februaru 2004. godine, Vlada Republike Srbije usvojila je *Nacionalni plan akcije za decu* (u daljem tekstu: NPA). Ovaj strateški dokument ima sedam osnovnih komponenata – oblasti (za svaku od oblasti definisani su strateški ciljevi, aktivnosti i indikatori za praćenje njihove realizacije). Tokom 2009. godine, Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije usvojio je dokument „Pregled realizacije Nacionalnog plana akcije za decu u periodu 2004 - 2009“ i izradio Predlog izmena i dopuna Nacionalnog plana akcije za decu za period od 2010 do 2015. godine, u okviru koga su utvrđeni prioritetni strateški ciljevi radi efikasnije koordinacije među nadležnim ministarstvima; uspostavljen je novi (osmi) prioritet u strukturi NPA - „Zaštita dece u sukobu sa zakonom i prevencija maloletničkog kriminala“, a u sklopu šestog prioriteta NPA - „Zaštita dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i

nasilja“ - uspostavljen je novi strateški cilj koji se odnosi na „Unapređenje nacionalnog sistema prevencije i zaštite dece od prodaje i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji“. Izmene i dopune NPA za period 2010 – 2015. godina nisu usvojene od strane Vlade Republike Srbije.

Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji (usvojena 2003. godine – Narodna skupština Republike Srbije) predstavlja srednjeročni razvojni okvir usmeren na smanjenje ključnih oblika siromaštva, koji sadrži analizu uzroka, karakteristika i profila siromaštva u Srbiji, kao i glavne strateške smernice za društveni razvoj i smanjenje broja siromašnih u narednim godinama. Glavni strateški pravci odnose se na podsticanje dinamičnog rasta i razvoja, sprečavanje novog siromaštva i efikasnu primenu postojećih i definisanje novih programa, mera i aktivnosti direktno usmerenih na najsiromašnije i socijalno ugrožene grupe (deca, stari, osobe sa invaliditetom, izbeglice i interna raseljena lica, Romi, ruralno siromašno stanovništvo i neobrazovani).

Strategija za razvoj zdravlja mladih (usvojena 2007. godine – Vlada Republike Srbije) Ministarstvo zdravlja Republike Srbije sačinilo je *Strategiju za razvoj i zdravlje mladih* u Republici Srbiji. Strategija definiše posebno osetljive grupe dece kada je reč o njihovom zdravlju: mladi bez roditeljskog staranja, deca ulice, mladi smešteni u vaspitne ustanove, siromašni, deca i mladi koji nisu obuhvaćeni školskim sistemom, mladi kojima je potrebna posebna podrška, izbegla i interna raseljena lica. U Strategiji se posebno podvlači značaj interdisciplinarnog pristupa u zaštiti zdravlja dece i mladih, posebno na lokalnom nivou. Pored toga

insistira se na ciljanim akcijama usmerenim na rizične grupe dece i mlađih, kao i na boljoj informisanosti i dostupnosti zdravstvenih usluga deci i mlađima.

Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji (usvojena 2009. godine – Vlada Republike Srbije) postavlja osnove za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji i smanjenje razlika između romske populacije i ostalog stanovništva. Strategija sadrži prioritete koji se odnose na veću uključenost Roma u društvo, poboljšanje obrazovnog nivoa i stvaranje mogućnosti za zapošljavanje, unapređenje uslova života i negovanje kulture različitosti s ciljem unapređenja položaja dece, izbeglih i interno raseljenih lica Roma.

Nacionalna strategija za mlade (usvojena 2008. godine – Vlada Republike Srbije) predstavlja prvi korak ka sistemskom rešavanju položaja mlađih u Republici Srbiji. Strategija određuje 11 opštih strateških ciljeva usmerenih ka poboljšanju kvaliteta života mlađih u Republici Srbiji. „Mladi ulice“ prepoznati su u strateškom dokumentu kao posebno osetljiva grupa mlađih. Tokom 2009. godine donet je Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za mlade za period 2009-2014. godina. Akcionim planom definisan je okvir za praćenje i evaluaciju radi osiguranja kvaliteta realizacije aktivnosti i postizanja opštih i specifičnih ciljeva utvrđenih Strategijom.

Strategija razvoja socijalne zaštite (usvojena 2005. godine – Vlada Republike Srbije) kao osnovni cilj reforme sistema socijalne zaštite definiše: razvijanje integralne socijalne zaštite u kojoj socijalni akteri na najefikasniji način koriste postojeće i

razvijaju nove resurse putem dostupnih, kvalitetnih i raznovrsnih usluga, radi očuvanja i poboljšanja kvaliteta života ranjivih i marginalizovanih pojedinaca i grupa, osposobljavanja za produktivan život u zajednici i predupređenja zavisnosti od socijalnih službi. Jedan od posebnih ciljeva Strategije jeste unapređenje zaštite najsiromašnijih građana.

Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (usvojena 2008. godine - Vlada Republike Srbije) operacionilizovana je *Akcionim planom* koji je od strane Vlade usvojen 2010. godine. Kao opšti strateški ciljevi *Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* određeni su: 1) razvoj bezbednog okruženja u kome će biti ostvareno pravo svakog deteta da bude zaštićeno od nasilja u svim njegovim pojavnim oblicima, a u smislu pune implementacije osnovnog ljudskog prava na zaštitu od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, zloupotreba i zanemarivanja, nehumanih i ponižavajućih postupaka, seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, trgovine ljudima i svih drugih oblika nasilja i zloupotreba, odnosno 2) uspostavljanje nacionalnog sistema prevencije i zaštite dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja.

Opšti protokol za prevenciju i zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (usvojen 2005. godine – Vlada Republike Srbije) dokument je koji treba da doprinese uspostavljanju efikasnog koordinisanog postupka za zaštitu deteta od zlostavljanja i zanemarivanja i koji treba da omogući adekvatnu intervenciju, oporavak i uslove za dalji bezbedan razvoj deteta. Nkon usvajanja Opštег protokola resorna ministarstva su pristupila usvajanju

posebnih protokola: protokol za ustanove socijalne zaštite (2006.), policiju (2006., sa izmenama i dopunama 2012. godine), obrazovno-vaspitni sistem (2007.), sistem zdravstvene zaštite (2009.) i pravosuđe (2009.).

4. KLJUČNI AKTERI I SEKTORSKI MEHANIZMI ZA PREVENCIJU I ZAŠTITU DECE OD ISKORIŠĆAVANJA I ZLOUPOTREBE

4.1. Tela Narodne skupštine, Vlade Republike Srbije i nezavisni organi značajni za unapređenja prevencije i zaštite dece uključene u život ili rad na ulici

U periodu nakon 2000. godine, uspostavljeni su brojni novi ili ojačani postojeći institucionalni mehanizmi za zaštitu dece na nacionalnom nivou. Narodna skupština Republike Srbije je jula 2012. godine, formirala Odbor za prava deteta, kao posebno stalno radno telo Narodne skupštine Republike Srbije. Odbor za prava deteta, razmatra predlog zakona s aspekta zaštite prava deteta; prati sproveđenje i primenu zakona i drugih akata koji uređuju položaj i zaštitu prava deteta; vrši proveru usklađivanja nacionalnog zakonodavstva s međunarodnim standardima prava deteta; saraduje sa

nacionalnim i međunarodnim institucijama i telima, kao i lokalnim organima vlasti; inicira izmene i dopune propisa i predlaže donošenje određenih akata i preuzimanje mera zaštite prava deteta; promoviše prava deteta; razmatra i druga pitanja od značaja za prava deteta.

Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije kao savetodavno telo Vlade Republike Srbije po prvi put formiran je 2002. godine (u poslednjem sazivu nakon dvogodišnje pauze 2014. godine). Zadaci Saveta su iniciranje mera za usklađivanje politike Vlade u oblastima koje se odnose na decu i mlade (zdravstvo, obrazovanje, kultura, socijalna pitanja), iniciranje mera za izgradњivanje celovite i koherentne politike prema deci i mladima, definisanje preporuka za ostvarivanje važnih socijalnih indikatora u oblasti brige o deci i predlaganje politike ostvarivanja prava deteta u skladu sa *Konvencijom o pravima deteta i Fakultativnim protokolima uz Konvenciju o pravima deteta*, analiziranje efekata preduzetih mera nadležnih organa po decu, mlade, porodice sa decom i natalitet, praćenje ostvarivanja i zaštite prava deteta u našoj zemlji.

Važan mehanizam ustanovljen je i preko instituta Zaštitnik građana koji se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava, i ustanovljen je u Republici Srbiji od 2005. godine. Zaštitnik ima četiri specijalizovana zamenika od 2008. godine, među kojima je i zamenik zaštitnika za prava deteta čija je osnovna funkcija unapređenje i nadzor nad primenom Konvencije o pravima deteta u smislu promovisanja, unapređenja i zaštite prava deteta u Republici Srbiji, odnosno izveštavanja o njihovoj primeni nadzornom telu Konvencije - Komitetu za

prava deteta. U Vojvodini, nezavisni nadzor nad zaštitom prava deteta obavlja i specijalizovani zamenik ombudsmana za prava deteta. Takođe, Odlukom o građanskom braniocu za grad Beograd propisano je da građanski branilac određuje svog zamenika koji je specijalizovan za obavljanje poslova koji se odnose na zaštitu prava deteta.

Zakonom o zabrani diskriminacije ustanovljena je institucija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, kao nezavisnog, samostalnog i specijalizovanog državnog organa. Osnovni zadatak ovog organa je da svojim delovanjem utiče na suzbijanje svih vidova, oblika i slučajeva diskriminacije, štiti ravnopravnost svih subekata u svim oblastima društvenih odnosa, nadzire primenu antidiskriminacionih propisa i unapređuje ostvarivanje i zaštitu ravnopravnosti. Radi ostvarivanja ovih zadataka, Poverenik je ovlašćen da sprovodi postupak po pritužbama zbog diskriminacije, podiže tužbe za zaštitu od diskriminacije, podnosi prekršajne prijave, upozorava javnost u slučajevima diskriminacije i izdaje preporuke za preduzimanje mera radi unapređenja i zaštite ravnopravnosti.

Kao početak u uspostavljanju institucionalnog okvira za razvoj i sprovođenje politika socijalnog uključivanja Vlada Republike Srbije uspostavila je Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva pri Kabinetu potpredsednika Vlade za evropske integracije u julu 2009. godine. Tim je nadležan za jačanje kapaciteta Vlade da razvija i sprovodi politike socijalne inkluzije zasnovane na primerima dobre prakse u Evropi i izgradnji kapaciteta i procesa u cilju delotvornog razvoja i sprovođenja politika socijalnog uključivanja u svim državnim

organima. Takođe, Tim pruža podršku potpredsedniku Vlade za evropske integracije da koordinira, nadzire i izveštava o naporima Vlade Republike Srbije u oblasti socijalnog uključivanja.

Vlada Republike Srbije obrazovala je Radnu grupu za socijalno uključivanje početkom 2010. godine, koja okuplja predstavnike institucija Vlade koje su odgovorne za definisanje, sprovođenje i praćenje politika socijalne uključenosti. Zadatak Radne grupe ogleda se u davanju predloga za aktivno učešće Srbije u procesu socijalnog uključivanja u okviru evropskih integracija i predlaganju mera u procesu izrade i sprovodenja politika socijalnog uključivanja. Radna grupa priprema tekst godišnjeg izveštaja o socijalnoj uključenosti do izrade Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju i tekst Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju, nakon sticanja statusa države kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. Radna grupa za socijalno uključivanje predstavlja i forum za unapređenje dijaloga između državnih institucija i udruženja građana, jer sarađuje i obavlja konsultacije sa organizacijama i pojedincima koji se bave pitanjima socijalnog uključivanja.

4.2. Resorna ministarstva

Resorna ministarstva za oblast socijalne politike, obrazovanja, zdravlja, unutrašnjih poslova, pravosuđa, omladine i sporta, predstavljaju značajne mehanizme za zaštitu dece koja su uključena u život ili rad na ulici, svako iz

okvira svoje nadležnosti. U tekstu koji sledi posebno se analizira rad navedenih ministarstava.

4.2.1. Ministarstvo unutrašnjih poslova

U Ministarstvu unutrašnjih poslova obavljaju se policijski i drugi zakonom utvrđeni poslovi, čije izvršenje je obezbeđeno jedinstvenom organizacijom na teritoriji Republike Srbije. U sedištu Ministarstva i u policijskim uprava (27) uspostavljene su organizacione jedinice policije nadležne za suzbijanje kriminala, održavanje javnog reda, bezbednost saobraćaja, granične, upravne i druge poslove za koje je policija odgovorna.

Prilikom izvršavanja policijskih poslova prema deci i maloletnicima pored ostalih službenika policije za obavljanje određenih radnji u pretkrivičnom postupku kao što su prikupljanje obaveštenja od maloletnog lica u svojstvu građanina i saslušanje maloletnika u svojstvu osumnjičenog angažuju se policijski službenici (iz kriminalističke, granične, saobraćajne i policije opšte nadležnosti), koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta, prestupništva maloletnika i krivičnopravne zaštite maloletnih lica (sa odgovarajućim sertifikatima izdatim od strane Pravosudne akademije u skladu sa članom 165. *Zakona o maloletnicima*.

U obavljanju poslova održavanja javnog reda uniformisani policijski službenici najčešće dolaze u neposredni kontakt sa decom koja žive ili rade na ulici. Iako Zakonom o prekršajima nije propisana posebna obuka policijskih službenika za postupanje prema deci i maloletnicima u ovakvim situacijama koristi se

mogućnost koja je predviđena u članu 291. st 2. *Zakona o prekršajima* kojom je predviđeno da će se u prekršajnom postupku prema maloletniku shodno primenjivati odredbe *Zakona o maloletnicima*, tako da se u rad uključuju uniformisani policajci iz policijskih uprava sa sertifikatima za postupanje prema maloletnim licima.

Donošenjem novog posebnog protokola (polovinom marta 2012. godine), jasno su definisane procedure postupanja uniformisanog sastava policije kako prema učiniocima prekršaja tako i prema maloletnim licima koja mogu biti oštećena izvršenjem određenih prekršaja protiv javnog reda ili bezbednosti saobraćaja. Takođe se po prvi put u ovom obavezujućem intrenom aktu Ministarstva unutrašnjih poslova navode opšte mere zaštite maloletnih lica u svojstvu oštećenih krivičnim delima i prekršajima sa elementima nasilja i daju smernice policiji na koji način se u ovakvim situacijama obavlja razgovor sa licima mlađim od 18 godina.

4.2.2. Ministarstvo pravde i državne uprave

Ministarstvo pravde i državne uprave, obavlja poslove državne uprave koji se odnose i na: krivično zakonodavstvo, organizaciju i rad pravosudnih organa, statistiku i analitiku rada pravosudnih organa, međunarodnu pravnu pomoć, odnosno zastupa Republiku Srbiju pred Evropskim sudom za ljudska prava i stara se za objavljivanje presuda tog suda koje se odnose na Republiku Srbiju. Ministarstvo pravde i državne

uprave obavlja i poslove koji se odnose na primenu propisa o ljudskim i manjinskim pravima.

U skladu sa *Zakonom o uređenju sudova*, *Zakonom o javnom tužilaštvu* i *Zakonom o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava*, prvostepena nadležnost u krivičnim postupcima gde se maloletno lice pojavljuje kao oštećeno podeljena je između osnovnih (osnovni sud u prvom stepenu sudi za krivična dela za koje je kao glavna kazna predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do deset godina i deset godina ako za pojedina od njih nije nadležan drugi sud) i viših sudova (sude za krivična dela za koje je kao glavna kazna predviđena kazna zatvora preko deset godina – viši sud u prvom stepenu uvek postupa u krivičnim postupcima prema maloletnicima), odnosno osnovnih i viših tužilaštava. Apelacioni sudovi (u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu) odlučuju o žalbama na odluke viših sudova i na odluke osnovnih sudova u krivičnom postupku, ako za odlučivanje o žalbi nije nadležan viši sud.

U junu 2009. ministarka pravde donela je Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja.

4.2.3. Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike

Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, pored ostalog, obavlja i poslove državne uprave koji se odnose i na: sistem socijalne i porodičnopravne zaštite; porodicu i decu, kao i ostvarivanje prava i integraciju izbeglih i raseljenih lica,

povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji, romskog stanovništav i drugih socijalno ugroženih grupa.

Kao organ starateljstva i kao osnovna služba socijalne zaštite u lokalnoj zajednici, centar za socijalni rad ovlašćen je da obezbedi pomoć i podršku svoj deci kojoj je ugrožen život, zdravlje i razvoj. *Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad*⁶⁰, koji je u primeni od januara 2012. godine, preciznije se određuje obavljanje delatnosti centra za socijalni rad u vršenju javnih ovlašćenja. *Pravilnikom* kao i *Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, predviđena je 24 časovna dostupnost centra za socijalni rad kada ovaj organ samostalno ili sa drugim službama i organima u lokalnoj zajednici pruža usluge neodložne intervencije u cilju zaštite deteta i njegove bezbednosti. Cilj neodložne intervencije je da se osigura bezbednost deteta i ona se preduzima ako su život i zdravlje deteta neposredno ugroženi i/ili ako postoji razuman povod da se veruje da će ne preuzimanje hitnih mera zaštite, život i zdravlje deteta biti neposredno ozbiljno ugroženi. Neodložna intervencija podrazumeva brzu razmenu informacija, uključujući, ako je to korisno i konsultativni sastanak radi donošenja odluke o strategiji delovanja centra za socijalni rad, organa unutrašnjih poslova i drugih službi.

Republika Srbija je pokrivena mrežom centara za socijalni rad. U Republici Srbiji funkcioniše 140 centara za socijalni rad,

⁶⁰ Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, "Službeni glasnik RS", broj 1/12.

odnosno 173 odeljenja centara za socijalni rad.⁶¹ Gradski centar za socijalni rad u Beogradu predstavlja najveću organizacionu jedinicu. Gradski centar, kao ustanova javne službe, u svom sastavu ima 19 odeljenja i dva odseka. Odeljenja za socijalnu zaštitu, socijalni rad i porodično-pravnu zaštitu organizuju se na teritoriji svake opštine u sastavu Grada Beograda. Pored Gradskog centra za socijalni rad i njegovih 19 odeljenja za prevenciju i zaštitu dece koja su uključena u život i rad na ulicama glavnog grada značajno mesto imaju i posebne vrste unutrašnjih organizacionih jedinica Gradske uprave – sekretarijati. U ovom trenutku u Gradskoj upravi postoji 16 sekretarijata među kojima, za ovu problematiku najbitniji su: Sekretariat za obrazovanje i dečju zaštitu i Sekretariat za socijalnu zaštitu.

U sistemu socijalne zaštite deci uključenoj u život ili rad na ulici stoje na rapolaganju i usluge smeštaja korisnika. Ukupan kapacitet domskog smeštaja u ustanovama za smeštaj dece i mladih u 2011. godini bio je 2495 mesta (domovi za decu i mlade – 935; zavodi za vaspitanje dece i omladine – 94).

Prema Uredbi o mreži ustanova socijalne zaštite, uz saglasnost osnivača, ustanove za smeštaj mogu obavljati i drugu vrstu delatnosti iz oblasti socijalne zaštite koja mora biti saglasna osnovnoj delatnosti (npr. prihvatilišta za decu i mlade, prihvatne stanice za decu i mlade, materinski dom, cenatar za smeštaj maloletnih stranaca bez pratnje roditelja, odnosno staratelja).

⁶¹ Podaci su preuzeti iz: *Izveštaj o radu Centara za socijalni rad u Srbiji u 2011. godini* (2012) Republički zavod za socijalnu zaštitu.

Smeštajem u prihvatilište korisnicima se obezbeđuje kratkotrajan smeštaj i osigurava bezbednost, iznalaženje održivih rešenja za krizne situacije, zadovoljenje njihovih osnovnih potreba i pristup drugim uslugama. Prihvatilište za decu i mlade postoji u pet ustanova: Zavod za vaspitanje dece i mlađih Beograd, Zavod za vaspitanje dece i mlađih Knjaževac, Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine Beograd, Dom za decu i omladinu „Spomenik“ Pančevo, Domsko odeljenje Centra za socijalni rad „Mladost“ Kragujevac. Ukupan kapacitet prihvatilišta za decu i mlade u svim ovim ustanovama je 80. Prihvatna stanica za decu i mlade postoji kao organizaciona jedinica u devet ustanova. Ukupan kapacitet prihvatnih stanica u ovim ustanovama je 80. Materinski dom postoji u dve ustanove, u Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine Beograd i Domu „Kolevka“ Subotica.

4.2.4. Ministarstvo zdravlja

Ministarstvo zdravlja obavlja, pored ostalog, poslove državne uprave koji se odnose na: sistem zdravstvene zaštite, sistem obaveznog zdravstvenog osiguranja, drugih oblika zdravstvenog osiguranja i doprinosa za zdravstveno osiguranje, bliže uređivanje prava iz zdravstvenog osiguranja, stručno usavršavanje i specijalizaciju zdravstvenih radnika, zdravstvenu inspekciju, organizaciju nadzora nad stručnim radom zdravstvene službe, evidencije u oblasti zdravstva, očuvanje i unapređenje zdravlja građana i praćenje zdravstvenog stanja i zdravstvenih potreba stanovništa, kao i druge poslove određene zakonom.

Zdravstveni radnici učestvuju u svim fazama procesa zaštite deteta zajedno sa ostalim službama, a u skladu sa procedurama koje je propisao Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Specifične uloge koje imaju zdravstveni radnici u tom procesu propisane su Posebnim protokolom sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

4.2.5. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, pored ostalog, obavlja i poslove državne uprave koji se odnose i na: vrednovanje rada i nadzor nad stručnim usavršavanjem zaposlenih u prosveti, unapređenju društvene brige o učenicima sa posebnim potrebama, stvaranje uslova za pristup i realizaciju projekata iz delokruga ministarstva, kao i drugih poslova određenih zakonom.

Kao jedan od sistemskih koraka ministar prosvete doneo je 2007. godine *Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Godine 2008. usvojen je „Okvirni akcioni plan za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama”. Godine 2009. objavljen je Priručnik za primenu *Posebnog protokola* i pristupilo se obuci za primenu *Posebnog protokola*. Godine 2010. donet je i *Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje*. Na osnovu *Posebnog protokola* i *Pravilnika*, a u skladu sa specifičnostima

rada, obrazovno-vaspitne ustanove obavezne su da u godišnjem programu rada definišu „Programe zaštite dece, odnosno učenika od nasilja” i formiraju „Tim za zaštitu dece, odnosno učenika od nasilja”.

U okviru ministarstva formirana je i posebna organizaciona jedinica za prevenciju i zaštitu dece/učenika od nasilja i otvorena telefonska linija za slučajeve prijave nasilja u vaspitno-obrazovnim ustanovama.

4.2.6. Ministarstvo omladine i sporta

Ministarstvo omladine i sporta obavlja poslove državne uprave koji se odnose na sistem razvoja, unapređenja i sprovođenja omladinske i nacionalne politike; podsticanje mladih da se udružuju i organizuju i da učestvuju u društvenim tokovima; zaštitu interesa mladih i pomoći mladima da ostvare te interese, podsticanje neformalnog obrazovanja mladih; praćenja i procene mesta i uloge mladih u Republici Srbije, podsticanje razvoja omladinske politike i rada kancelarija za mlade na lokalnom nivou, kao i druge poslove određene zakonom.

Na inicijativu Ministarstva omladine i sporta, uz široki konsultativni proces, Vlada Republike Srbije 2008. godine usvojila je Nacionalnu strategiju za mlade. Tokom 2009. godine donet je Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za mlade za period 2009-2014. godina. Značaj ovih dokumenata ogleda se u prepoznavanju „Mladih ulice“ kao posebno osjetljiva grupe.

4.3. Ostali akteri

4.3.1. Republički zavod za statistiku

Republički zavod za statistiku obavlja stručne poslove koji se odnose na: donošenje programa, organizaciju i sproveđenje statističkih istraživanja, odnosno izradu metodologije, prikupljanje, obradu, statističku analizu i objavljivanje statističkih podataka; pripremu i donošenje jedinstvenih statističkih standarda; razvoj, održavanje i korišćenje republičkih administrativnih i statističkih registara; saradnju i stručnu koordinaciju sa organima i organizacijama ovlašćenim za vršenje statističkih istraživanja; saradnju sa međunarodnim organizacijama radi standardizacije i obezbeđivanja uporedivosti podataka; obradu podataka radi utvrđivanja rezultata izbora i referendumu na republičkom nivou, kao i druge poslove određene zakonom.

Imajući u vidu značaj statističkih istraživanja, način prikupljanja, vođenja, obrade, analize i izveštavanja o prikupljenim podacima značajnih za predmet ove monografije, Republički zavod za statistiku predstavlja ključnu instituciju za unapređenje sistema u ovoj oblasti.

4.3.2. Republički zavod za socijalnu zaštitu

Republički zavod za socijalnu zaštitu, osnovan je decembra 2005. godine, kao jedna od reformskih aktivnosti predviđenih

Strategijom razvoja socijalne zaštite sa ciljem jačanja profesionalnih kapaciteta za razvoj i unapređenje sistema socijalne zaštite u Republici Srbiji. Kao ustanova socijalne zaštite, Zavod je osnovan radi praćenja i unapređivanja opšteg koncepta kao i prakse socijalne zaštite, podsticanje razvoja i obavljanje istraživačkih i drugih poslova u oblasti socijalne zaštite. Delatnost Zavoda bazira se na vrednostima orijentisanim na razvoj dobre saradnje i funkcionalno povezivanje sa svim relevantnim socijalnim akterima, kao i na aktivnom učešću u realizaciji reformskih projekata i programskih aktivnosti koje vode u pravcu dostizanja integralnog modela socijalne zaštite u Republici Srbiji.

4.3.3. Udruženja građana i aktivnosti koje realizuju na lokalnom nivou

Udruženja građana imaju veoma važnu ulogu u različitim segmentima prevencije i zaštite dece uključene u život ili rad na ulici. Ona imaju, pre svega, značajnu ulogu u senzibilizaciji javnosti, jačanju kompetentnosti stručnjaka, pružanju usluga krajnjim korisnicima u lokalnoj zajednici, sprovođenju istraživanja i publikovanju istih, odnosno praćenju stanja u ovoj oblasti i izveštavanje o istom. Tako je npr. Centar za prava deteta u periodu 2007 - 2010. godine, koordinisao aktivnosti Koalicije za monitoring prava deteta u Srbiji, koja je pripremila, dostavila i predstavila Komitetu za prava deteta u Ženevi 2008. godine, Alternativni izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta, a potom 2010. godine i Alternativne izveštaje o primeni Fakultativnih protokola uz Konvenciju o pravima deteta. U oba

procesa izveštavanja bila su uključena i deca, koja su kroz rad Dečjih koalicija, pripremila svoje izveštaje. Članovi Dečjih koalicija bila su i deca uključena život ili rad na ulici - korisnici programa Centra za interzaciju mladih.

S druge strane, Centar za integraciju mladih (CIM) je udruženje građana koje se prevashodno bavi decom i mladima uključenim u život ili rad na ulici. Od 2005. godine, Centar za integraciju mladih razvija brojne programe koji su namenjeni pružanju neposredne podrške deci i mladima uključenim u život ili rad na ulici, kao i njihovim porodicama. U okviru Centra za integraciju mladih trenutno se realizuju sledeći programi: svratište za decu, dnevni centar za decu, pripremno predškolski program, terenski rad, program prevencije od HIV-a i HCV-a, kao i program reintegracije dece žrtava trgovine ljudima. Osnovni principi rada Centra za integraciju mladih sa ovom populacijom su: dobrovoljnost, participacija, neosuđivanje, poštovanje poverljivosti i individualnost u pristupu.

Usluge u lokalnoj zajednici - svratišta i dnevni centri

U Republici Srbiji trenutno postoje svratišta u Beogradu, Novom Sadu i Nišu kao i dnevni centar za decu uključenu u život ili rad na ulici u Beogradu.

Udruženje građana Centar za integraciju mladih (CIM) je kao rezultat rada na terenu i ispitivanja potreba dece uključene u život ili rad na ulici u periodu od 2005-2007. godine, a uz podršku Fonda za socijalne inovacije i organizacije Save the

Children UK, u avgustu 2007. godine, otvorio svratište. Svratište je u projektnom okviru osmišljeno kao program smanjenja štete. Program je imao za cilj da odgovorio snovnim potrebama dece i mladih do dvadesetštete godine starosti.

Uz podršku Gradskog sekretarijata za dečju i socijalnu zaštitu grada Beograda, program Svratište je dobilo na korišćenje prostorije 2008. godine i do današnjeg dana realizuje aktivnosti sa decom do 18 godina starosti tokom 24 sata, sedam dana u nedelji. U okviru svratišta realizuje se i specifični program podrške adolescentima uključenim u život ili rad na ulici uzrasta od 10 do 19 godina koji su u posebnom riziku od infekcije HIV-a i hepatitisa C.

U svratištu u Beogradu pored zadovoljavanja osnovnih potreba za hranom i higijenom, deca imaju mogućnost prenoćišta u kriznim situacijama (do tri dana) koje su definisane pravilnikom. Tim stručnih radnika koji čine specijalni pedagozi, medicinska sestra, pravnik, psiholog i socijalni radnik pružaju podršku deci pri upisu i pohađanju predškolskog i osnovnog obrazovanja. u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu kao i upućivanje i posredovanje pri komunikaciji sa drugim službama u zajednici.

Tim svratišta čini ukupno 11 stručnih radnika i tim volontera i volonterki koje realizuju neposredne aktivnosti sa decom. Na mesečnom nivou je angažovano u proseku 15 volontera-ki.

Pored svratišta u Beogradu CIM realizuje i program dnevnog centra od 2010. godine. Dnevni centar radi od ponedeljka do

petka od 9.00 do 18.00 časova sa decom uzrasta do 15 godina. Program se realizuje na teritoriji opštine Novi Beograd i u neposrednu implementaciju aktivnosti sa decom uključuje opštinu, škole, zdravstvene institucije, građane i druga udruženja građana sa teritorije te opštine kako bi se napravila održiva mreža podrške na nivou lokalne zajednice.

Svрatište u Novom Sadu osnovano je kao poseban projekat 2009. godine od strane Ekumenske humanitarne organizacije EHO, koja je osnovana početkom 1993. godine, kao inicijativa pet verskih zajednica. U svratištu je radno angažovano 11 osoba.

Svрatište u Nišu otvoreno je 2009. godine u okviru projekta udruženja građana Centra za pomoć deci, čiji je prevashodni cilj prevencija HIV/AIDS-a, kao i drugih polno-prenosivih infekcija. U okviru realizacije ovog projekta na kome je angažovano 12 osoba iz Centra za pomoć deci blisko se sarađuje sa Domom za decu bez roditeljskog staranja "Duško Radović" u Nišu. Projektom je o obezbeđena finansijska podrška svratištu do juna 2014. godine.

Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou

Projekat "Pružanje unapređenih usluga na lokalnom nivou", realizuje se u periodu od 2009 do kraja 2012. godine iz sredstava zajma Svetske banke, s ciljem jačanja kapaciteta ustanova u sektorima zdravlja, prosvete i socijalne zaštite na lokalnom nivou za pružanje delotvornijih i pristupačnijih usluga korisnicima, ujednačenog kvaliteta. Značajni deo

sredstava iz ovog projekta usmeren je lokalnim samoupravama i ustanovama iz sektora zdravlja, prosvete i socijalne zaštite s ciljem uspostavljanja decentralizovanog okruženja za pružanje usluga u domenu socijalne inkluzije.

Rad na terenu

Centar za integraciju mladih ima razvijenu i terensku i volontersku službu od 2005. godine.

Terenski rad podrazumeva odlazak terenskih radnika na mesta gde se okupljaju, žive ili rade deca radi identifikacije korisnika a dalje i pružanja onih usluga za kojima postoji potreba kod deteta ili (člana) porodice i upućivanja/odvođenja na druge službe u zajednici ili programe CIM-a. Terenski radnici su organizovani u timove koje čine po dve osobe i koji dva do četiri puta nedeljno izlaze na teren, a u zavisnosti od same karakteristike terena kao i broja dece na terenu. Osnovni principi terenskog rada su: dobrovoljnost, participacija, neosuđivanje, poštovanje poverljivosti, i individualnost u pristupu.

Program terenskog rada od 2007. godine, ima broj telefona koji je na raspolaganju 24 sata, sedam dana u nedelji deci radi realizacije hitnih intervencija na terenu. Terenski rad je osnovna komponenta Pripremno predškolskog programa za decu koji CIM realizuje za ovu populaciju od 2009. godine, kao i projekta "Sveobuhvatna zaštita dece žrtava trgovine ljudima u svrhu radne i seksualne eksploracije".

Centar za integraciju mlađih je započeo projekat formiranja Fonda za radno osposobljavanje i razvoj talenata koji je namenjen deci starijoj od 15 godina. Aktivnosti Fonda u saradnji sa privatnim sektorom obezbeđuju pristup specijalizovanim kursevima i radnom osposobljavanju dece koja su starija od 15 godina.

5. POLJA PRIORITETNOG DELOVANJA

Pristup unapređenju zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba u Srbiji treba da se zasniva na strateškom i dugoročnom planiranju državnih mera i aktivnosti koje podrazumevaju relevantne društvene aktere kao što su institucije sistema obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, komunalne policije i policije, tužilaštva, sudstva, kao i stručnjake i građane u oblasti civilnog i privatnog sektora. Imajući navedeno u vidu u periodu koji predstoji neophodno je u Srbiji unaprediti sistem zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba. Ujedno dugoročan fokus treba da bude na razvijanju i funkcionisanju mera prevencije, uz ustanavljanje procedura za praćenje oporavka i reintegracije dece uključene u život ili rad na ulici i njihovih porodica.

Paralelno treba raditi i na jačanju monitoring funkcije Odbora za prava deteta Narodne skupštine Republike Srbije, Zaštitnika građana, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, specijalizovanih

udruženja građana što bi trebalo da doprinese punoj primeni zakona iz oblasti zaštite dece od svih oblika iskorišćavanja i zloupotreba. Deca koja su uključena u život ili rad na uluci moraju biti prepoznata od strane sistema kao posebno osetljiva grupa stanovništa i kao takva definisana zakonom i podzakonskim aktama. Postojeća pojmovna određenja pokazala su se kao nedovoljno precizna, te je potrebno razviti potpunije definicije i jasne indikatore. Unapređenje ove oblasti može se postići i donošenjem *Zakona o pravima deteta*, koji bi precizno definisao pojam „dete uključeno u život ili rada na ulici“. Sledeći korak bio bi preuzimanje generičkog pojma od strane relevantnog nacionalnog zakonodavstva, a potom i šira upotreba u stručnim i naučnim krugovima.

U narednom periodu neophodno je usmeriti se i ka sveobuhvatnom sprovođenju međunarodnih normi i standarda u oblasti zaštite od iskorišćavanja i zloupotreba dece koja su uključena u život ili rad na ulici, odnosno obezbediti doslednu primenu relevantnog domaćeg zakonodavstva. Takođe potrebno je doneti nove zakonske propise kojima se, pre svega, obezbeđuje i olakšava, pravna vidljivost ovih lica. *Zakonom o matičnim knjigama*, kojim se zakonski konstatiše činjenica njihovog rođenja, koji predstavlja prvi korak ka njihovoj pravnoj vidljivosti, ne sme se uslovljavati prethodnim regulisanjem ovog statusa njihovih roditelja. Neophodne su i izmene u oblasti prekršajnog zakonodavstva iz razloga jer se deca iznad četrnaest godina života mogu naći na udaru „prekršajne odgovornosti“ ukoliko se npr. bave „prosjačenjem“, a što je inače kažnjivo na osnovu odredaba *Zakona o javnom redu i miru*, odnosno

propisano kao društveno neprihvatljivo pojedinim gradskim odlukama na osnovu kojih postupa komunalna policija.

Oblast preventivnog delovanja kao set jasno definisanih zakonskih mera i aktivnosti koji bi se odnosio i na preventivni rad sa decom koja su uključena u život ili rad na ulici mora postati sastavni deo i *Zakona o socijalnoj zaštiti*, *Zakona o policiji* i *Zakona o komunalnoj policiji*, kao i jasno definisana procedura za sticanje posebnih znanja profesionalaca koji postupaju u ovoj oblasti i njihovog sinhronizovanog delovanja. Pravovremeno i efikasno uključivanje dece koja žive ili rade na ulici, prevashodno u redovno osnovno obrazovanje, nameće neophodnost daljeg usklađivanja *Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* i *Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju* sa međunarodnim normama i standardima u cilju adekvatnog odgovora na specifične potrebe ove dece. Posebno treba voditi računa o zakonskim rešenjima koja se odnose na regulisanje uključivanja u nastavu dece koja su prerasla upis u prvi razred. U oblasti finansijskih zakona kojima se regulišu budžetski rashodi neophodno je jasno preciziranje budžetskih alokacija s ciljem unapređivanja ostvarivanja prava dece koja su uključena u život ili rad na ulici. Mišljenja smo i da saradnja nadležnih sistema mora postati predmet zakonskog regulisanja, kao i ustanovljavanje sankcija za kršenje ovih odredaba. Ovo iz razloga jer do sada doneti Protokoli nisu u punoj meri obezbedili efikasnu i celovitu zaštitu dece koja se nalaze u riziku, odnosno čiji su život i zdravlje neposredno ugroženi.

Posebnu energiju treba usmeriti i ka povećanu društvene odgovornosti za temu od strane relevantnih aktera, uključujući

medije, privatni sektor, civilni i javni sektor – kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou. Poboljšanje položaja dece u društvu nije moguće bez sistemskih promena koje zadiru u uzroke nejednakosti, siromaštva, diskriminacije i marginalizacije koja pogađa i ovu decu. Navedeno zahteva, pre svega, preuređenje prioriteta društva i podizanja svesti o pravima deteta i njihovog života u bezbednom okruženju, naročito one koja su isključena iz regularnih tokova.

Za dalje praćenje ove pojave na nacionalnom nivou i njenu detaljnu analizu neophodno je da Republički zavod za statistiku ustanovi jedinstvene kriterijume za prikupljanje, obradu podataka i izveštavanje o njima. Pouzdnii podaci predstavljaju prvi korak ka jasno formulisanim politikama, a u cilju boljeg planiranja mera i usluga na lokalnom i nacionalnom nivou. Takođe, potrebno je sprovoditi istraživanja koja se realizuju prvenstveno na participativnom i akcionalno istraživačkom pristupu, koji podrazumeva aktivno učešće dece i njihovih porodica (ukoliko ih imaju). Sistemska istraživanja s jedne strane mogu da posluže za praćenje pojave i omoguće dublje razumevanje fenomena zloupotreba i iskorišćavanja dece, dok sa druge strane mogu postati delotvorno sredstvo praćenja efikasnosti pojedinih sistema zaštite i mehanizama evaluacije službi i usluga.

Jačanje međusektorske saradnje, prepoznavanje i izgradnja celovitog sistema zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici u okviru jedinstvenog nacionalnog sistema prevencije i zaštite dece od nasilja, odnosno dostupnost usluga na lokalnom nivou koje treba da odgovore specifičnim potrebama ove dece, ističe se kao jedan od glavnih preduslova za

ostvarivanje njihovih prava. Takođe, za decu koja su uključena u život ili rad na ulici od prvorazrednog značaja je „razvoj volonterskih, paraprofesionalnih i profesionalnih službi koje pružaju pomoć i podršku“ (Žegarac, 2007: 136). U ovoj oblasti se posebno prepozanaće i značaj uspostavljanja specifičnih programa koji pre svega podrazumevaju rad na terenu, koji omogućavaju da se dopre do teško dostupne dece, pruže informacije, obezbedi neophodna pomoć i olakša pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama i obezbedi ostvarivanje prava. Značajno je ustanovljavanje i širenje mreža svratišta i dnevnih centara na regionalnom i lokalnom nivou.

Učešće dece u svim stvarima koje ih se neposredno tiču treba da predstavlja osnovni standard i načelo rada u svim fazama i procesima zaštite. Participacija se obezbeđuje tako što deca treba da budu pitana, da dobiju adekvatne informacije i mogućnost da izraze mišljenje o svim pitanjima koja ih se tiču i to na način koji odgovara njihovom uzrastu i razumevanju. Takođe, prilikom kreiranja programa (opštih i specifičnih) važno, je konsultovati mišljenje dece uključene u život ili rad na ulici kao krajnjih korisnika.

6. ZAKLJUČAK

U savremenom svetu politika prema deci sagledava se kao strateško pitanje društvenog razvoja, a njeno kreiranje i implementacija podrazumeva udruživanje svih društvenih aktera – centralne i lokalnih vlasti, zakonodavne vlasti, kao i organizacija civilnog društva i privatnog sektora. Saglasno tome, savremeni sistem društvene zaštite dece mora biti zasnovan na multidisciplinarnom i intersektorskom pristupu, uz uvažavanje potrebe kontinuirane edukacije svih subjekata koji sudeluju u sistemu (Petrušić, Stevanović, 2011: 90-91). Centralno mesto u tako kreiranom sistemu zaštite dece zauzima pravna zaštita, u okviru koje poseban značaj imaju mehanizmi porodičnopravne i krivičnopravne zaštite dece. Stepen delotvornosti i efikasnosti ovih mehanizama zavisi od niza faktora, pri čemu je ključna njihova povezanost sa drugim institucionalnim sistemima zaštite, kao što su sistem socijalne zaštite, zdravstvo i obrazovanje. Pored toga, od značaja je i delovanje pojedinih vaninstitucionalnih činilaca, među kojima posebno važnu ulogu imaju nevladine organizacije i

profesionalna udruženja. Svaki deo složenog sistema zaštite dece, kao i svaka institucija u njemu, ima svoje mesto i nosi svoj deo odgovornosti za uspešno funkcionisanje sistema pravne zaštite dece.

Imajući navedeno u vidu mišljenja smo da budući pristup unapređenja zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba u Srbiji treba da se zasniva na strateškom i dugoročnom planiranju državnih mera i aktivnosti koje podrazumevaju relevantne društvene aktere kao što su institucije sistema obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, komunalne policije i policije, tužilaštva, sudstva, kao i stručnjake i građane u oblasti civilnog i privatnog sektora. Jačanje monitoring funkcije Odbora za prava deteta Narodne skupštine Republike Srbije, Zaštitnika građana, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, specijalizovanih udruženja građana treba da doprinese punoj primeni zakona iz oblasti zaštite dece od svih oblika zloupotreba i eksploatacije. Poseban akcenat u novodefinisanim strateškom okviru treba usmeriti na razvijanju i funkcionisanju mera prevencije i efikasnijem delovanju sistema zaštite, uz ustanovljavanje procedura za praćenje oporavka i reintegracije dece uključene u život ili rad na ulici i njihovih porodica. U tom smislu još jednom posebno ukazano na neophodnost sprovodenja celovitih mera prevencije, smanjivanje siromaštva, efikasnije delovanje sistema zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba, unapređenje zakonodavnog okvira, razvijanje povećane odgovornosti za temu od strane relevantnih aktera, unapređenja saradnje na svim nivoima (lokalnom, nacionalnom, regionalnom i

međunarodnom), kao i kontinuiranog praćenje ove pojave i evaluacije rezultata. Razvoj edukativnih i informativnih programa, kao i primenu holističkog principa i kontinuiranog razvoja kapaciteta svih aktera koji su nosioci ovlašćenja u zaštiti dece uključene u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba je jedan od osnovnih preduslova za implementaciju navedenog u praksi.

Deca koja su uključena u život ili rad na ulici moraju biti prepoznata od strane sistema kao posebno osetljiva grupa stanovništva i kao takva definisana zakonom i podzakonskim aktima. Postojeća pojmovna određenja pokazala su se kao nedovoljno precizna, te je potrebno razviti potpunije definicije i jasne indikatore. Rešavanje ovog pitanja može se postići i donošenjem *Zakona o pravima deteta*, koji će definisati pojam „dete uključeno u život ili rad na ulici“. Sledeći korak bio bi preuzimanje generičkog pojma od strane relevantnog nacionalnog zakonodavstva, a potom i šira upotreba u stručnim i naučnim krugovima.

Razvijanje povećane društvene odgovornosti za temu od strane svih relevantnih aktera, uključujući medije, privatni sektor, civilni i javni sektor – kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou, prepoznavanjem ove dece kao žrtava zloupotreba i iskorišćavanja, a ne kao lica koja „remete javni red i mir“, odnosno čine krivična dela. Poboljšanje položaja dece u društvu nije moguće bez sistemskih promena koje zadiru u uzroke nejednakosti, siromaštva, diskriminacije i marginalizacije koja pogarda ovu decu. Navedeno zahteva pre svega preuređenje prioriteta društva i podizanja svesti o pravima deteta i njihovog

života u bezbednom okruženju, naročito one koja su isključena iz regularnih tokova. U tom smislu neophodno je razvijati raznovrsne mere i aktivnosti koje se na različitim nivoima prevencije usmeravaju na stavove, običaje, gajenje dece, obrazovanja, znanja i životnih veština.

Na nacionalnom i lokalnom nivou neophodno je utvrditi jasne kriterijume za praćenje ove pojave, tj. evidenciju dece koja su uključena u život ili rad na ulici. Za dalje praćenje ove pojave na nacionalnom nivou i njenu detaljnu analizu neophodno je da Republički zavod za statistiku ustanovi jedinstvene kriterijume za prikupljanje, obradu podataka i izveštavanje o njima. Pouzdani podaci predstavljaju prvi korak ka jasno formulisanim politikama, a u cilju boljeg planiranja mera i usluga na lokalnom i nacionalnom nivou.

Takođe, potrebno je sprovoditi istraživanja koja se realizuju prvenstveno na participativnom i akcionalno istraživačkom pristupu, koji podrazumeva aktivno učešće dece i njihovih porodica (ukoliko ih imaju). Sistemska istraživanja s jedne strane mogu da posluže za praćenje pojave i omoguće dublje razumevanje fenomena zloupotreba i eksploracije dece, dok sa druge strane mogu postati delotvorno sredstvo praćenja efikasnosti pojedinih sistema zaštite i mehanizama evaluacije službi i usluga.

Jačanje međusektorske saradnje, prepoznavanje i izgradnja celovitog sistema zaštite dece koja su uključena u život ili rad na ulici od iskorišćavanja i zloupotreba u okviru jedinstvenog nacionalnog sistema prevencije i zaštite dece od nasilja, odnosno

dostupnost usluga na lokalnom nivou koje treba da odgovore specifičnim potrebama ove dece, ističe se kao jedan od glavnih preduslova za ostvarivanje njihovih prava. Za decu koja su uključena u život ili rad na ulici od prvorazrednog značaja je „razvoj volonterskih, paraprofesionalnih i profesionalnih službi koje pružaju pomoć i podršku“ (Žegarac, 2007: 136). U ovoj oblasti se posebno prepoznaje i značaj uspostavljanja specifičnih programa koji pre svega podrazumevaju rad na terenu, koji omogućavaju da se dopre do teško dostupne dece, pruže informacije, obezbedi neophodna pomoć i olakša pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama i obezbedi ostvarivanje prava. Značajno je ustanovljavanje i širenje mreža svratišta na regionalnom i lokalnom nivou.

Posebnu pažnju treba usmeriti ka uspostavljanju funkcionalanih mehanizama koordinacije i odgovarajuće formalizacije saradnje nacionalnih aktera iz vladinog, civilnog i privatnog sektora, odnosno njihovog sinhronizovanog delovanja. Učešće dece u svim stvarima koje ih se neposredno tiču treba da predstavlja osnovni standard i načelo rada u svim fazama i procesima zaštite. Participacija se obezbeđuje tako što deca treba da budu pitana, da dobiju adekvatne informacije i mogućnost da izraze mišljenje o svim pitanjima koja ih se tiču i to na način koji odgovara njihovom uzrastu i razumevanju. Takođe, prilikom kreiranja programa opštih i specifičnih važno, je konsultovati mišljenje dece uključene u život i rad na ulici kao krajnjih korisnika. Neposredan rad sa decom uključenom u život ili rad na ulici (usluge i intervencije) morao bi biti standardizovan i zasnovan na pristupu u čijem je središtu dete, što bi omogućilo

participaciju deteta zasnovanu na etičkim principima, individualni pristup svakom konkretnom slučaju, odsustvo represije i blagovremeni odgovor, bila je jedna je od preporuka Regionalne konferencije “Deca uljučena u život i rad na ulici – naša odgovornost” koju posebno apostrofiramo.

LITERATURA

1. Campabell, T. D. (1995) "The Rights of the Minor: as Person, as Child, as Juvenile, as Future Adult". in: Alston, P., Parker, S., Seymour, J. (ed.) *Children, Rights, and the Law*, Oxford: Clarendon press, First published 1992, reprinted with corrections 1993, 1995.
2. *Deca u sistemu socijalne zaštite 2013* (2014). Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
3. Đorđević, M., Birčanin F., Vasiljević M. (2011) *Mi znamo najbolje: „Terenski rad Centra za integraciju mladih“- Vodič kroz primer dobre prakse*. Beograd: Centar za integraciju mladih; prema http://www.unicef.org/evaldatabase/files/ZIM_01-805.pdf
4. Galonja, A., Morača, T., Avramović, M., Diegoli, T. (2013) *Deca u pokretu, Položaj i programi podrške i zaštite dece u pokretu u republici Srbiji*, Beograd:

Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – Atina.

5. *Izveštaj o radu Centara za socijalni rad u Srbiji u 2011. godini* (2012) Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
6. Jović, N., Nešić, S., Birčanin, F., Čolić, G. (2011) „*Prevencija eksploatacije dece u Jugoistočnoj Evropi-Dečje prosjačenje u Republici Srbiji*“, Beograd: Zaštitnik građana.
7. Milovanović, M. (1995) *Socijalni rad u ustanovama socijalne zaštite*, Beograd: Savez društva socijalnih radnika Republike Srbije.
8. *Multiple Indicator Cluster Survey 2010*, Monitoring the situation of children and women, Beograd: UNICEF
9. *NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji* (gledano iz ugla deteta i odraslih) (2008) „Zaključne primedbe Komiteta za prava deteta: Republika Srbija (48 sednica). Beograd: Centar za prava deteta.
10. Petrušić, N., Stevanović, I. (2011) “Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi”. u: Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., (ur.) *Pravo žrtava i EU (izazovi pružanja pomoći žrtvama)*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.
11. *Prvi Nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji* (2011), Vlada Republike Srbije.

12. Stevanović, I. (2008) *Krivičnopravna zaštita maloletnih lica*, Doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu novembra 2008. godine (neobjavljeno).
13. Stevanović, I. (a) (2013) „Deca uključena u život ili rad na ulici kao žrtve iskorišćavanja i zloupotreba“, *Temida*, br. 1, godina 16, str. 93-113
14. Stevanović, I. (b) (2013) „Zaštita prava maloletnika u prekršajnom postupku“, Milić, L.J., Cvjetković, V. Škulić, M., Stevanović, I., u: *Postupanje sa maloletnicima u prekršajnom postupku*, Beograd: Pravosudna akademija & USAID, str. 89-113
15. Vučković-Šahović, N. (2000) *Prava deteta i medunarodno pravo*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
16. Vučković-Šahović, N. (2006) *Eksplatacija dece s posebnim osvrtom na Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji*. Beograd: Centar za prava deteta & Save the Children UK – kancelarija u Beogradu.
17. Vučković-Šahović, N., Doek, E.J., Zermatten,J. (2012) “Special protection measures” in: *The Rights of the Child in International Law*. Berne: Stampfil Publications Ltd

18. Vujović, R., Dejanović, V., Jovanović, V., Pejaković, L.J., Petrović, N. (2006) *Dečiji rad u Srbiji Analiza zakonodavstva, prakse i pojavnih oblika dečjeg rada*, Beograd: Centar za prava deteta.
19. Wernhman, M. (2004) *An outside chance: Street children and juvenile justice – an international perspective*. London: Consortium for Street Children.
20. Žegarac, N., (2007) *Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoistočnoj Evropi: izveštaj za Srbiju*. Beograd: Save the Children UK, Program za Srbiju.

Odabrani međunarodni i domaći instrumenti

- *Agenda Evropske unije o pravima deteta*, usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060.
- *EU Charter on Fundamental Rights* (2000/C 364/01).
- *EU guidelines on the Promotion and Protection of the Rights of the Child*, dostupno na:
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC8308123ENC.pdf
- *Lisabonskog ugovor* (2007/C 306/01)
- *Smernice Komiteta ministara Saveta Europe o pravosuđu po meri deteta*, usvojene 17. novembra

2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.

- *Opšte mere za sprovodenje Konvencije o pravima deteta*, usvojene od strane Komiteta za prava deteta 03. oktobra 2003. godine (CRC/GC/2003/5, 03. oktobar 2003).
- Ustav RS („*Službeni glasnik RS*“ br. 98/06);
- Porodični zakon („*Službeni glasnik RS*“ br. 18/05);
- Zakon o parničnom postupku („*Službeni glasnik RS*“ br. 72/11);
- Zakon o vanparničnom postupku („*Službeni glasnik SRS*“ br. 25/82 i 48/88, i „*Službeni glasnik RS*“ br. 46/95 - dr. zakon i 18/05 - dr. zakon, br. 85/12 i 45/13 - dr. zakon);
- Zakon o opštem upravnom postupku („*Službeni list SRJ*“ br. 33/97 i 31/01, i „*Službeni glasnik RS*“ br. 30/10);
- Krivični zakonik („*Službeni glasnik RS*“ br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09; 111/09 i 104/13);
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („*Službeni glasnik RS*“ br. 85/05);
- Zakon o policiji („*Službeni glasnik RS*“ br. 101/05, 63/09 i 92/11);
- Zakona o prekršajima („*Službeni glasnik Republike Srbije*“ br. 65/2013);

- Zakon o komunalnoj policiji („*Službeni glasnik RS*“ br. 51/09);
- Zakon o javnom redu i miru („*Službeni glasnik RS*“ br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 - dr. zakon i 85/05 - dr. zakon);
- Zakon o matičnim knjigama („*Službeni glasnik RS*“ br. 20/09);
- Zakon o ličnoj karti („*Službeni glasnik RS*“ br. 62/06 i 36/11);
- Zakon o opštem upravnom postupku („*Službeni list SRJ*“ br. 33/97 i 31/2001 „*Službeni glasnik RS*“ br. 30/2010);
- Zakon o zabrani diskriminacije („*Službeni glasnik RS*“ br. 22/09);
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja („*Službeni glasnik RS*“ br. 72/09; 52/11 i 55/13);
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju („*Službeni glasnik RS*“ br. 18/10);
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („*Službeni glasnik RS*“ br. 55/13);
- Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju („*Službeni glasnik RS*“ br. 55/13);
- Zakon o radu („*Službeni glasnik RS*“ br. 24/2005, 61/05 i 54/09);

- Zakon o zdravstvenoj zaštiti („*Službeni glasnik RS*“ br. 107/05 i 72/09 i 57/11);
- Zakon o zdravstvenom osiguranju („*Službeni glasnik RS*“, br. 107/05, 109/05 i 57/11);
- Zakon o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja („*Službeni glasnik RS*“, br. 104/13);
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom („*Službeni glasnik RS*“ br. 16/02, 115/05 i 107/09);
- Zakon o socijalnoj zaštiti („*Službeni glasnik RS*“ br. 24/11);
- Zakon o mladima („*Službeni glasnik RS*“ br. 50/11);
- Zakona o republičkim administrativnim taksama („*Službeni glasnik RS*“ br. 50/11);
- Zakon o prebivalištu i boravištu građana („*Službeni glasnik RS*“ br. 87/11);
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima deteta („*Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 15/19 i „*Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori* br. 4/96 i 2/97).
- Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji („*Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori*”, br. 22/02).

- Zakon o potvrđivanju Konvencije MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada i preporuke MOR br. 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika dečijeg rada ("Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 8/03).
- Zakon o potvrđivanju Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 6/01 i Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 6/01);
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 19/09“);
- Zakon o potvrđivanju Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja („Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori”, br. 1/10).
- *Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, "Službeni glasnik RS", broj 1/12.*
- *Pravilnikom o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku, „Službeni glasnik RS“, br. 63/2010.*
- *Uredba o mreži ustanova socijalne zaštite, „Službeni glasnik RS“ br. 16/12.*

- *Upustvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima
matičnih knjiga, „Službeni glasnik RS“ br. 109/2009,
4/2010 i 10/2010.*

O AUTORKI

Dr Ivana Stevanović rođena je 1968. godine u Zaječaru gde je završila osnovnu i srednju školu. Diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1991. godine. Na istom fakultetu je i magistrirala sa temom: *Specifičnosti krivičnog postupka prema maloletnicima u odnosu na opšti*. Doktorsku disertaciju: *Krivičnopravna zaštita maloletnih lica*, odbranila je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2008. godine.

Dr Ivana Stevanović zaposlena je u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu u zvanju naučnog sradnika. Članica je Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije od njegovog osnivanja 1997. godine; 2008. godine izabrana je za predsednicu Centra za prava deteta; 2009. godine postala je članica Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima. Od strane Vlade Republike Srbije 2014. godine izabrana je za člana Saveta za prava deteta.

Dr Ivana Stevanović je stalni ekspert konsultant za oblast prava deteta Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju

(OEBS), Misije u Beogradu, angažovani ekspert konsultant Unicef kancelarije u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini i stručni saradnik Pravosudne akademije (nekada Pravosudnog centra za obuku i stručno usavršavanje) u kreiranju i realizaciji programa vezanih za obuku predstavnika sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji (2005/2014).

Kao predstavnica Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i Centra za prava deteta učestvovala je na brojnim domaćim i međunarodnim skupovima. Autor je i koautor brojnih naučnih radova. Dr Ivana Stevanović bila je članica Saveta časopisa *Temida* od 2009-2012 i članica Redakcije časopisa *Temida* u periodu 1999-2008, odnosno od 2012. godine do danas. Od 2012. godine je i članica Redakcije *Revije za kriminologiju i krivično pravo*.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.231.14-053.2
342.726-053.2

СТЕВАНОВИЋ, Ивана, 1968-
Deca koja čekaju / Ivana Stevanović. -
Beograd : Institut za kriminološka i
sociološka istraživanja, 2014 (Beograd :
Zuhra Simić). - 152 str. ; 21 cm

Tiraž 300. - Str. 9-15: Deca ulice, njihova
dobrobit i moralni interes društva :
predgovor / Leposava Kron. - O autoru: str.
151-152. - Napomene i bibliografske reference
uz tekst. - Bibliografija: str. 141-149.

ISBN 978-86-83287-74-1

а) Деца - Међународна заштита б) Права
детета
COBISS.SR-ID 206964748